

M. TULLII *A. A.*
CICERONIS

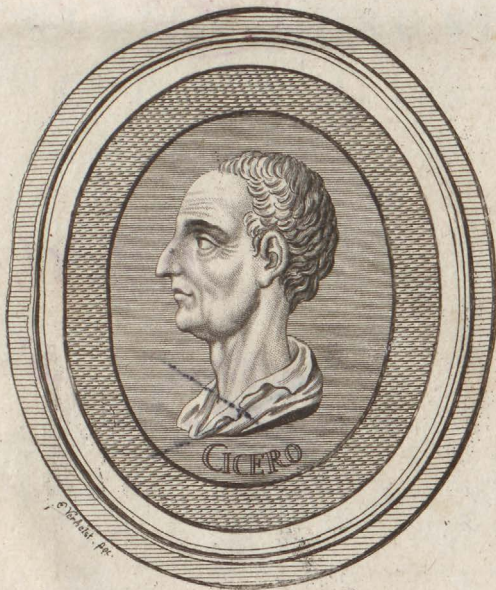
OPERA

AD OPTIMAS EDITIONES COLLATA

PRAEMITTITUR VITA EX PLUTARCHI GRAECO
LATINE REDDITA

CUM NOTITIA LITERARIA
ACCEDUNT INDICES

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE

EDITIO ACCURATA

BIPONTI

EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS

CIDICCLXXX

4249

92.468

II

M. TULLII CICERONIS
O P E R A.

M. TULLII CICERONIS
OPERA

M. TULLII CICERONIS VITA

EX PLUTARCHI GRAECO
LATINE REDDITA.

CICERONIS matrem tradunt Helviam claro genere et honesta vita fuisse: de patre nihil, quod non utrimque a medio recedat. Alii enim in officina fullonia et natum volunt et educatum¹: alii ad Tullum Attium, clarum Volscorum regem, genus eius referunt². Verum, qui huius gentis primus Cicero est cognominatus, eum arbitror virum fuisse memorabilem. Quare nec repudiaverunt eius posterii hoc cognomentum: sed, etiamsi a multis in ludibrium verteretur, id amplexi sunt. a cicere enim trahitur. Videtur nimirum ille habuisse in extremo nasi incisuram reflexam, similem oscillo ciceris, unde ei cognomen venit³. Ipse quidem, de quo scribimus, Cicero,

¹ cf. maledicam Orat. Q. Fuf. Caleni ap. Dionem L. XLVI.

² Erat equestris ordinis; sed quae vulgo tradebantur, mediocritatem hanc utrimque excedebant. cf. Cic. in Bruto c. 16.

³ Reddimus pro nostro sensu verba Plutarchi, in quibus interpretes haerent omnes, Κακείνος εν τω περιειρητισμο (ως εοικεν)

αμβλειαν ειχεν, ωσπερ ερεβινδης διαφυνη, αφ ης εκλησαστο την επωνυμιαν. Plinius H. N. L. XVIII, c. 3. aliam a vulgi fama sententiam profert: Cognomina etiam prima inde: --- Iam Fabiorum Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime genus fereret. Priscianus L. II. p. 578 Plutarcho consentiens, cognomen ab habitu faciei ductum tradit. Et sunt, qui ap.

quum primum honores peteret & rempublicam attingeret, amicis admonentibus, ut abiiceret hoc nomen immutaretve, fertur iuveniliter elato animo respondisse, enisurum se, ut illustrius Ciceronis nomen Scauris et Catulis efficiat. Quaeſtor in Sicilia donum argenteum Diis consecravit, in quo initia inscripsit duorum nominum, M. (arci) & T. (ullii), tertii loco cicer proxime illas literas incidere, artificem facete iussit. De nomine haec prodita sunt.

- 2 Editum ferunt Ciceronem, facili partu et nullo matris dolore, a. d. III. Non. Ianuar. quo die magistratus nunc vota faciunt, & sacrificant pro incolunitate Principis. Nutrici eius oblatam aiunt speciem, & auditam vocem: ingens tu bonum omnibus Romanis nutris. Haec cum somnia esse & vana alioquin viderentur, ipse brevi ostendit, certum fuisse oraculum. Nam quum primum aetatem attigit studiis humanitatis aptam, ingenium eius ita eluxit, tantumque nominis inter pueros & gloriae reperit, ut horum parentes ipsi, Ciceronem visuri, celebratumque eius in discendo acumen & solertiam cognoscere cupientes, ad ludum venirent, agrestiores vero indignarentur, quum a suis Ciceronem honoris causa medium deduci cernerent. Talis quum esset, qualem esse Plato vult studiosum & philosophiae amans ingenium, ad omnes natus artes complectendas, haud ullum doctrinae aut eruditionis genus aspernabatur; ad poesin fuit proclivior: & exstat poema quoddam par-

Quintil. I, 4, 25 inserant habitu corporis nomen traxere. Cicerones inter eos, qui ex

vum, quod puer edidit, Pontius Glaucus, versibus tetrametris compositum. Progrediente aetate quum magis ac magis Musas amplecteretur, non modo orator mox visus est, sed & poeta, inter Romanos praestantissimus. Ceterum laus eloquentiae, licet multa dein in dicendo novata fuerint, vel hac ipsi manet aetate: inter poetas vero, quia multi supervenere illustriores, obscuratum pridem nomen est.

Schola relicta puerili, Philoni dedit operam, A- 3
 cademico: quem Romani supra ceteros Clitomachi alumnos & ob dicendi facultatem admirati sunt, & dilexerunt ob morum suavitatem. Simul etiam ad Q. Mucium Scaevolam deductus, in congressionibus virorum consultiuissimorum tumque in Senatu principum versatus, ad legum prudentiam profecit. Aliquamdiu etiam bello Marsico sub Sulla militavit. Inde rempublicam in seditionem, & ex seditione in eius, qui plus posset ceteris, impotentissimum ruere dominatum, videns, otium studiosum repetiit; vixitque cum eruditis Graecis, unus literis intentus; quoad Sulla rerum potitus certum aliquem statum reipublicae dedisse videbatur. Hac tempestate libertus Sullae, Chrysofonus, bona cuiusdam, quem detulerat, ut ex proscriptione caesum, viginti millibus aeris emit. Quod indignatus interfecti filius & heres, Roscius, cum probaret, hereditatem sexagies valere; offensus Sulla, quod argueretur, crimen ei per Chrysogonum intulit parricidii. Roscius quum nullum reperisset auxilium, sed omnes Sullae saevitiam exhorrescerent; destitutus ab omnibus adolescens contulit se ad Ciceronem: quem accenderunt amici, subiicientes, gradum ipsum ad

gloriam habiturum post hoc speciosiore et pulchriorem nullum. Suscepta defensione causam, simul magnam admirationem, obtinuit. Ceterum metu Sullae in Graeciam abiit, sparsa fama, id se consilium, corporis curandi causa suscepisse. Et erat sane corpore gracili ac macilento; & propter stomachi infirmitatem, exiguum cibi, eumque & minutatim & facilem sero admodum capiebat. Vox eius canora quidem erat & bona; sed dura & incondita: quae ex nimia dicendi contentione, altis semper agitata sonis, minaretur vitae periculum.

4 Quum venisset Athenas, Antiochum Ascalonitam audivit: cuius quidem flumine gratiaque dicendi delectatus; sed quae ab ipso in philosophia novabantur, non aequè probabat. Iam enim a nova, quam vocant, Academia desciverat Carneadeae sectae desertor Antiochus, & vel evidentia sensibusque victus, vel, ut quidam volunt, ambitione aliqua & dissensione cum Clitomachi & Philonis discipulis adductus, in plerisque fere Stoicorum decreta defendebat. Cicero autem maluit Academicorum placita sequi, eo animo, ut, si omnino de spe reipublicae capessendae decidisset, huc se ex foro et a publicis negotiis referret, cum philosophia quiete & libere victurus. Deinde vero accepta morte Sullae quum iam exercitatione firmam corporis habitudinem recepisset, & vox eius ita conformata esset, ut iucunda & plena accideret auribus atque ad corporis constitutionem moderate composita; motus & precibus literisque amicorum, quae frequentes ad ipsum afferebantur, & cohortatione Antiochi, ut ad rempublicam accederet, artem oratoriam, ceu eius in-

strumentum denuo excoluit; vimque illam civilem, quae oratoris est, tum cura sua & commentatione, tum clarissimis se tradens oratoribus, excitare contendit. Igitur in Asiam & Rhodum navigavit: in Asia Xenocli Adramytteno, & Magneti Dionysio, & Menippo Cari operam dedit: Rhodi Apollonio oratori, Molonis filio, & Posidonio, philosopho. Hunc Apollonium fama est, quod imperitus esset Romanae linguae, a Cicerone, ut declamaret Graece, contendisse: in quo cum Cicero illi obtemperasset, quod putaret, se, ita melius ab illo corrigi posse; ceteris omnibus obstupefactis & certatim Ciceronem collaudantibus, Apollonium, dum audiret, vultum minime laetum induisse: & quum perorasset, diu sedisse cogitabundum: tandem, ubi id aegre ferre Ciceronem sensisset, dixisse: Te quidem laudo, Cicero, et admiror; sed Graecorum miseret me fati, cum video, quae sola nobis reliqua erat ex artibus honestis laus, eam quoque per te ad Romanos translata esse, literas et eloquentiam.

Ergo quum ingenti Cicero spe erectus ad rempublicam summo studio raperetur; ardor eius oraculo quodam repressus est. nam consulenti Apollinem Delphicum, qua potissimum ratione ad summam gloriam pervenire posset, Oraculum per Pythiam monuit, suam naturam, non multitudinis opinionem, ducem vitae sequeretur. Quapropter Romam reversus primo timide vixit, & dubitanter ad honores accessit, eoque nec ullo in numero habitus, sed Graeculus atque otiosus appellatus; quae nomina vel infimo & vilissimo cuique in promptu esse atque in ore con-

sueverunt. Quum vero ipse iam gloriae cupidine sua, & a patre amicisque incensus, se totum patrociniis dare coepisset; non iam sensim ad principatum eloquentiae adspiravit, sed statim illuxit, ceterosque oratores longe anteivit. Dicitur is non minus studiosè, quam Demosthenes, in actione, h. e. voce cum vultu corporisque motu coniungenda, elaboravisse, eaque de causa sedulo, nunc Roscio, comoedo, nunc Aesopo, tragoeo, operam dedisse. Hunc Aesopum tradunt, dum in theatro ageret Atreum de puniendo Thyeste cogitantem, ita fuisse commotum, ut in ipso affectu impos mentis ministrum quendam, qui repente praetercurrebat, feriret sceptrò & occideret. Neque sane parum contulit adiumenti ad persuadendum actio Ciceroni, qui ipse oratores nimium vociferantes irridens, ex impotentia dicebat in clamorem, sicut claudum in equum, ascendere. Urbanitas in facetiis eius & in salibus hisce forensis visa est & lepida: sed quum esset in ea effusior, multos offendit, & malignitatis opinionem sibi concitavit.

- 6 Quaeſtor creatus, in summa caritate, ac sortitus Siciliam, initio molestus erat Siculis, quos cogeret, frumentum in Urbem mittere. Post ubi diligentiam eius, iustitiamque & comitatem experti sunt, maiores ei quaeſtori honores, quam ulli unquam praetori tribuerunt. Eo tempore multi Romae adolescentes, claris parentibus atque honesto loco nati, accusati sunt neglectae disciplinae militaris effeminateque factorum stitiorum. Hos ad praetorem Siciliae remissos Cicero magna cum sui commendatione defendit & conservavit. Alta iam spe Romam decedenti ridiculum

accidit, quod ipse refert ¹. Cum enim in itinere per Campaniam in quendam illustrem Romanum, quem sibi amicum habere videbatur, incidisset, quaesisse ex eo, qui sermones a Romanis de rebus a se gestis in Sicilia habeantur, quidve de se sentiant; quippe persuasum, se totam urbem fama sui implese. Sed cum ille interrogasset: Ubinam, Cicero, per hoc tempus fuisti? tum se concidisse paene, quod rerum suarum fructum in Urbe, velut in vasto pelago, perdiderit, nihiloque magis conspectior nunc rediret. Igitur collectis rationibus, videns, rem ancipitem incertique exitus esse, ad quam contenderit, gloriam, multum de eius studio remisit. Remansit tamen ipse ad extremum usque iusto maior cupido gloriae, qua in multis suis, etiam relictis, consiliis crebrius conturbabatur.

Quum iam animum ad rempublicam totum con- 7
vertisset, turpe duxit, cum opifices, qui instrumenta tractant & armamenta surda, nullius nomen, locum aut vim haud nescirent, hominem politicum, qui in efficiendis rebus hominum publicis versetur, in cognoscendis civibus negligentem esse & supinum. Quare non modo singulorum nomina, sed locum etiam, ubi insignis quisque habitaret, aut praedia possideret, aut quibus uteretur amicis, & quos haberet vicinos, ita didicit Cicero, ut quacunq; via Italiam peragraret, singula expedite proferre, & amicorum possessiones villasque demonstrare posset. Rem habuit familiarem, modicam quidem, sed sufficientem, & qua tueri se poterat. Quo magis in admiratione habebatur, quod patrocini causa neque mercedem, neque

¹ pro Planco c. 26. paulo aliter haec ipse Cic. narrat.

munera caperet; praecipue, cum Verrem suscepisset accusandum. Tenuerat Verres ex praetura Siciliam provinciam, atque in ea fuerat libidinosè, avare, crudeliterque versatus. Eum a Siculis repetundarum postulatam Cicero, non tam dicendo, quam quod quodammodo non diceret, evertit. Quum enim praetores in gratiam Verris saepius comperendinando causam in ultimum diem traxissent, appareretque, tempus causae perorandae non suppeditaturum, neque exitum habiturum iudicium: exurgens Cicero opus esse oratione negavit productisque & interrogatis testibus, iudices ad sententiam ferendam compulit. Quo in iudicio multa eius commemorantur facete dicta. Verrem enim Romani porcum nondum castratum vocant. Iam quum conditionis libertinae homo, isque superstitioni Iudaicae obnoxius, Caecilius nomine, contenderet, summotis Siculis, se accusatorem Verris constitui oportere: Quid, inquit Cicero, Iudaeo cum verre? Erat filius Verri adultus, quem parum pudice fama tenebat formam habere. Igitur Verre Ciceroni malitiam obiectante: Liberis, inquit, intra ianuam conviciandum est. Orator Hortensius directe patrocinari non ausus, tantum in litis aestimatione adfuit, qui Sphinge eburnea a Verre accepta, quum oblique quiddam in ipsum iacenti Ciceroni dixisset, Non intelligo haec aenigmata; Atqui debes, inquit Cicero, cum Sphingem domi habeas.

8 Verre damnato, cum Cicero litem ei aestimasset tricies H. S. ¹ male audivit, quasi pecunia accepta

¹ In numero arguitur Plutar- cerone, II. Orat. in Verrem, china lectio. Ex ipso enim Ci- & Asconio in Divinat. 5.

de multa remisisset. Siculi tamen, quo gratos se ostenderent, ad Ciceronem, cum adita aedilitate fungeretur, ex insula advexerunt multa & attulerunt: quorum in suam rem nihil vertit; tantum ad levandam annonam Siculorum liberalitate usus est. Villam amoenam Arpini, praedium etiam prope Neapolim, & alterum Pompeiis, non lata habuit. accessit uxoris Terentiae ¹ dos, quadringentorum octoginta millium numum. praeterea hereditas ei venit, quae ad trecenta sexaginta millia numum est redacta. His facultatibus liberaliter & frugaliter usus, habuit etiam convictores Graecos & Romanos, quibuscum doctos sermones misceret. Haud temere ante occasum solis accumbebat, non tam quod negotiis districtus esset, quam valetudinis causa ob stomachi imbecillitatem. Fuit alioquin in corporis cura nimius, ut & ad certum numerum frictionibus & ambulationibus uteretur. qua ratione habitum corporis validum & firmum ad multas & graves contentiones laboresque conservavit. Domum paternam concessit fratri: ipse, ne molestum clientibus esset longius iter, iuxta Palatium habitavit. Nec minori frequentia celebrabatur domus eius, quam illa Crassi divitiis, ac Pompeii militari laude praestantis, hos enim tum, ut potentiissimos, admirabantur Romani: & ipse quoque Ciceronem observabat Pompeius, multumque Pompeii potentia & gloria aucta est Ciceronis auctoritate.

sestertium quadringenties repetitum discimus. Sed vide Ruardum & Baronium ad hunc Plut. locum.

¹ Terentiam Ciceronis, sororem Fabiae Terentiae, virginis Vestalis fuisse, notat Plut. in Catone minore.

9 *In praeturae petitione, multos illustres quum haberet competitores, omnium primus designatus; & in ipsa praetura iudicia caste & innocenter exercere visus est. Memoriae proditum legimus¹, Licinium Marcum, qui & ipse multum in civitate poterat, & Crassi auxilio utebatur, quum de pecuniis repetundis apud Ciceronem praetorem accusatus esset, fretum potentia & studio amicorum, cum iudices adhuc sententias ferrent, domum abiisse, statimque caput totondisse, sumtaque toga pura, tanquam victor foret, ad forum rediturum fuisse: sed quum Crassus, ei in vestibulo obvius, omnibus damnatum dixisset sententiis, reversum decubuisse, atque de vita decessisse. Quae res Ciceroni, ut qui iudicia magna diligentia exerceret, gloriosa extitit. Vatinius, patronus asper, & minus reverens magistratum, collo strumoso, quum coram a Cicerone praetore aliquid petiisset, idque ille non statim concederet, sed diu deliberaret, Equidem, inquit, si praetor sim, de eo non dubitarem. Tum conversus Cicero: At ego non habeo tantas cervices. Extremo anno quum dies ei non plus duo, aut tres, superessent praeturae, Manilius quidam de peculatu apud ipsum postulavit. Manilio favebat populus, quod propter Pompeium, quo utebatur familiariter, accusari videretur. Ei petenti, ut sibi tempus constitueretur, diem, qui unus supererat, Cicero dedit insequentem. quam rem indigne tulit populus, quod mos esset, ut reis non minus decem dies concederentur a praetore. Quare statim productus in con-*

¹ cf. Cic. ad Att. 1, 4. sed & Val. Max. IX, 12, 7.

cionem a tribunis pl. ibique accusatus fraudis, cum rogasset audientiam, dixit, Se, qui in reos semper, quantum leges permetterent, comis et humanus fuisset, indignum iudicasse, non eundem se Manilio praestare. itaque ei diem, quem unum praetor in sua potestate haberet, consulto praefinivisse: quum non sit eius, qui ipse causam rei adiuvare velit, ad alium magistratum iudicium reiicere. Hac oratione mirum quantum populi animi commutati sunt: multisque cum acclamationibus prosecuti, rogarunt, ut Manilii susciperet defensionem. quod ille praesertim ob Pompeium absentem cupide recepit: magna-que orationis vi in studiosos potentiae paucorum, & Pompeii invidos invehctus est.

*Ad consulatum non minori optimatum quam ple- 10
bis studio provectus est; suffragantibus omnibus reipublicae causa. Conversionem reipublicae a Sulla factam, etsi ea principio improbata esset, quum tempus & consuetudo populum docuisset, bonorum coniunctione eo valuisse, ut civitas quendam statum haberet; erant tamen alii, qui praesentia convellere & mutari, nullo quidem bono publico, sed sui studio & cupiditatibus moti, molirentur. Pompeius id temporis per Pontum & Armeniam bellum cum regibus gerebat. Romae autem vis praesens nulla erat ad reprimendos rerum novarum cupidos. Ducem his se praebebat homo audax, magna nimis cupiens & ad ea promptus, varius ac versutus, L. Catilina. Huic antea fuerat, praeter alia infanda scelera, crimini datum, quod cum virgine filia stuprum fecisset, & necasset fratrem. cuius metu criminis egit cum Sulla, ut fratrem suum, quasi ad-*

huc vivum, referret in proscriptos. Tali duce delecto improbi cives fidem cum aliis modis sanxere inter se, tum maclati hominis gustata carne. Corruerat vero quamplurimos ex iuventute Romana, variis ex cuiusque ingenio illecebris, commissationes aut scorta cuique semper praeibendo, neque sumtui in his suppeditandis parcendo. Prona erat tota ad defectionem Hetruria, & Gallia pleraque cisalpina: ipsa vero propter fortunarum inaequalitatem maxime motibus opportuna erat Roma. nam ut quisque nobilissimus erat, & animosissimus, ita familiares opes in spectacula, viscerationes, largitiones, honorum assequendorum causa, insanas substructiones profuderat. Sic pecunia omnis ad homines defluserat ignobiles & humiles, ut parvo momento quivis, cui foret animus, rempublicam per se aegram trahere valeret.

- 11 *Verumtamen, quasi castellum aliquod validius, ex quo in rempublicam irrumperet, consulatum Catilina petebat, magnamque conceperat spem, C. Antonium sibi collegam fore, virum, qui per se neque ad bonum neque ad perniciem civitatis ducem se praebere valebat, sed alteri duci accessurus vires firmare posset. Unde studia plurimorum bonorum, qui ea prospiciebant, accensa ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni: qui cum populo valde acceptus esset, superavit Catilinam. Creati Consules M. T. Cicero, & C. Antonius; licet inter candidatos solus Cicero patre natus esset equestri, non senatorio.*
- 12 *Quamvis vero Catilinae consilia nondum emanaverant in vulgus, iam tamen magnae contentiones praecludebant certamini, quod Ciceroni consuli suscipien-*

dum esset. Nam tum illi, qui per leges Sullanas ab honorum petitione prohibebantur, proscriptorum filii, neque opibus carentes, neque pauci numero, sed magistratuum cupidi, populi favorem captabant, multa de Sullae dominatu & vera & iusta disferendo; sed neque in loco, & alieno tempore movebant civitatem: tum tribuni plebis in eandem speciem leges rogabant¹, ut decemviri summo cum imperio crearentur, qui Italiam totam, Syriam universam, eaque omnia, quae virtute Pompeii imperio Romano recens adiecta erant, in sua potestate haberent; venderent, quidquid publicum populi Rom. esset; iudicarent, de quibus ipsi velent; colonias deducerent novas; pecuniam ex aerario caperent; milites, quot opus foret, alerent conscriberentque. Huic igitur legi favebant cum illustres multi, tum ipse Ciceronis collega, Antonius, ut unus e decemviris futurus. qui cum eorum, quae Catilina contra rep. moliretur, conscius ea haud aegre ferre videretur, quod oppressus esset multo aere alieno; multo in metu erant optimates. Verum ei rei primum remedium attulit Cicero concessa Antonio Macedonia sine sorte; ipse vero Galliam sibi decretam mox deposuit. Quo beneficio adeo devinxit sibi Antonium, ut, velut mercenarius histrio, in tuenda patriae salute secundas partes ageret. Igitur, ut eum sibi habuit obsequentem & tractabilem, iam maiore animo Cicero illos, qui moliebantur res novas, aggressus oratione in Senatu contra legem agrariam habita auc-

¹ cf. Cic. oratt. de lege Agr. contra Rullum.

tores legis ita perterrefecit, ut nihil tum contra dicerent. Et quum iidem de integro legem urgerent, iamque praeparati in concionem vocarent consules; Cicero, disceptatore populo Rom. uti, non dubitavit; cumque Senatum sequi se iussisset, progressus, oratione habita non modo legem eiecit, verum etiam tribunos in desperationem reliquorum, quae moliebantur, coniecit. adeo illos perturbaverat eius oratio.

- 13 Nimirum hic vir Romanis ostendit, & quantam gratiam eloquentia afferat honesto, & quod ipsum iustum est, si recte dicatur, fieri invictum, neque non decere eum, qui rempublicam diligenter tractare velit, uti in agendo honestum anteferre, ita dicendo omnem acerbiter, ei quod utile est, detrudere. Quam gratiosa autem illius eloquentia fuerit, in eo quoque declaratum est, quod ipso consule circa spectacula evenit. nam quum antea equites in theatro permixti multitudini, & cum plebe, prout contigisset, spectarent, primus locos equitum a sedilibus plebis distinguit M. Otho praetor¹, illisque propria sedilia constituit, quae etiamnum tenent praecipua. Quod cum

¹ Plutarchum erroris insimulant, quod pro L. Roscio Othone, tribuno plebis, eoque ante quatuor annos legis theatrialis auctore (cf. Cic. pro Mur. 19. Liv. epit. L. 99 & Vellei. II, 32) nominet M. Othonem praetorem. Fortasse Plut. erravit tantum in praenomine; Othoque unus ex praetoribus, huius anni, fue-

rit; an alius ex gente Salvia, qui legem Rosciam executus. Neque enim omnes huius anni praetores apud auctores nominantur. Sed nostrum non est, tales componere lites, cum praesertim oratio haec de Othone, quam inter consulares tertiam refert ipse Cic. ad Attic. II, 1, perierit.

plebs ad ignominiam suam pertinere putaret, ingressum in theatrum Othonem sibilis consecrata est; sed equites contra illum plausu exceperunt. sublato deinde maiore, illinc sibilo, hinc plausu, convicia ingesta, & tumultus tota cavea consecutus est. Quum Cicero consul advenisset in theatrum, re audita populum ad aedem Bellonae evocavit, itaque reprehendendo & admonendo castigavit. tum reversa in theatrum plebs Othoni magnum plausum dedit, eique certatim cum equestri ordine honorem perhibuit.

At coniuratio Catilinae, trepida initio & percussa, 14
 resumfit animos: & conventu habito sese mutuo cohortati sunt, ut animosius aggrederentur ad ea, quae agitabant, antequam Pompeius, qui cum robore legionum iam redire ferebatur, reversus esset. Inprimis vero Catilinam incenderunt veteres Sullani milites, qui per totam quidem Italiam effusi, sed plurimi & fortissimi in Etruriae oppida sparsi, novas rapinas divitiarumque paratarum direptiones somniabant. Hi quum duce usi Manlio, uno ex iis, qui sub Sulla cum insigni laude militaverant, se adiunxissent Catilinae; Romam venerunt ad comitia, ut eius petitionem suffragiis suis iuvarent. Petebat enim iterum consulatum, deliberato animo, Ciceronem in ipso comitiorum tumultu occidendi. Visum vero etiam numen, quae futura essent, ostendere terrae motibus, fulguribus & ostentis. Quae ab hominibus facta erant indicia, ea quidem vera habebantur, sed nondum satis firma ad coarguendum hominem nobilem ac praepotentem. Quare die comitiorum prolata, Catilinam in Senatum arcessivit, arcessitumque de iis rebus iussit,

si quid vellet, quae ad consulem allatae essent, dicere. *Atque ille, putans, plures esse in Senatu novarum cupidos, simul coniuratis se ostentandi gratia, Ciceroni haud molliter respondit: Quid enim indigne ago, si ego, cum duo corpora sint reipublicae, unum debile infirmo capite, alterum validum sine capite, huic caput ipse addo? Hisce in Senatum & plebem per allegoriam dictis commotus magis Cicero est: eumque lorica indutum, primores omnes ac frequens iuventus in campum deduxere. Ibi consulto lorica dissecta ex humeris tunica ostendit, ut omnes in metu & periculo consulem viderent; qua re graviter commoti omnes boni praesidii causa eum circumsteteret. Denique suffragiis populi repulso Catilina, consules declarantur D. Silanus & L. Murena.*

- 15 *Non multis post diebus quum ad arma capienda, qui Catilinae favebant, in Etruria convenissent, diesque ad facinora, quae susceperant, constituta adesset; media nocte principes potentissimi civitatis M. Crassus & M. Marcellus & Scipio Metellus ad Ciceronis aedes venire, pulsatisque foribus & vocato ianitore, Ciceronem excitari e somno iusserunt, eique nuntiare, se adesse. Erat autem res haec: Crasso post coenam ianitor suus reddiderat epistolas ab homine ignoto allatas, alias aliis inscriptas, unam ipsi eamque sine auctore: qua lecta, Crassus, ubi cognovit, magnam caedem per Catilinam parari, seque moneri, ut urbe clam exiret; ceteras epistolas non resignat, sed statim ad Ciceronem, tanto periculo attonitus, simul suspicionem, in quam ob amicitiam Catilinae venerat, a se remoturus, properat. Cicero, re deli-*

berata, prima luce convocat Senatum, epistolas reddidit his, ad quos erant datae, iubetque, ut eas publice legant. Omnes vero literae pariter nunciabant insidias. Quum vero etiam Quintus Marcius, vir praetorius, significasset, delectus in Etruria haberi, ac Manlius nuntiaretur cum magna manu illic circa civitates imminere rebus novis, & opperiri motum in urbe; quod rarius neque nisi in atrociori negotio fieri solebat, Senatus decrevit, ut viderent consules, ne quid respublica detrimenti caperet.

Ea potestate, quae a Senatu magistratui permittebatur maxima, accepta, Cicero, quae agenda foris erant, Quinto Metello permisit, urbi ipse praesidio futurus: ac quotidie tanta stipatus caterva in publicum processit, ut ingrediens in forum magnam eius partem occuparet comitatu suo. Tum longioris morae impatiens, Catilina excurrere ad Manlium statuit in castra; Marcium vero et Cethegum¹ cum armatis, sicuti salutatum, ad Ciceronem introire ac de improvviso domi suae imparatum confodere iussit. Quem dolum Fulvia, mulier nobilis, ipsa nocte enun-

¹ Sallustius c. 28, operam suam ad caedem pollicitum dicit C. Cornelium equitem, & cum eo L. Vargunteium senatorem, quos ipse Cic. pro Sulla c. 2, 6 & 24 nominat. Marcium nemo inter coniuratos refert. Forasan in nomine Marcium L. Vargunteii nomen gentis expressum latet. Tum putant, Plutarchum errasse in

nomine Cethegi, quod & huic fuerit praenomen nomenque Caii Cornelii, cognomen vero Cethegi. Cethegum quidem, quem postea Ciceronis occidendi partes sumpsisse, refert Sall. c. 43 & quem Cic. pro Sulla cap. 19. caedi in urbe faciendae praepositum, dicit, Plutarchus miscuisse videtur, cum C. Cornelio equite.

tat Ciceroni, eumque monet, ut caveret sibi a Cethego eiusque comitibus. Hi quum diluculo accessissent, ianua prohibiti, aegrius id ferentes adiecerunt clamores tantos, ut multo suspectiores fierent. At Cicero progressus Senatum vocavit in aedem Iovis statoris, quae erat initio sacrae viae, qua ad palatium adscenditur. Eodem Catilina inter alios, velut sui expurgandi causa, venit, eique nullus senator assidere voluit; sed omnes parte illa subselliorum, ad quam accesserat, digressi sunt, & dicere incipienti obstrepere. Tandem surgens Cicero eum egredi ex Urbe iussit. oportere enim inter se, qui consilio et dicendo, et illum, qui armis rempublicam tractaret, murum interesse. Igitur Catilina confestim cum trecentis armatis excessit, & quasi cum imperio esset, cum licitoribus ac fascibus aliisque insignibus correptis, in castra ad Manlium contendit: contractis ferme viginti millibus oppida adit & ad defectionem sollicitat. Itaque cum iam palam bellum gereret, missus est cum exercitu adversus eum Antonius.

- 17 *Interim Romae Lentulus relictos, quos Catilina corruperat, socios convocat & confirmat. P. Corn. Lentulus, cui cognomen Sura, patricius erat ex clarissima gente Corneliorum, sed moribus turpis, & probri causa iam ante Senatu motus; tum vero iterum praetor, qui honos dari consuevit recuperantibus senatoriam dignitatem. Cognomen Sura hac de causa traxisse dicitur. Dominante Sulla idem quaestor magnam pecuniae publicae summam interverterat abligurieratque: indignante vero Sulla & in Senatu rationes ab eo reposcente, procedens ipse, secu-*

rus omnino probri, abiectissime dixit, rationes se reddere non posse, sed praebere furam; quod in pilae ludo pueri, ubi ab iis peccatum, facere solent. inde cognominatus est Sura ¹. Alio tempore in iudicium denuo vocatus, iudicibus aliquot pecunia corruptis, quum duabus sententiis absolutoriis, quae superarent, damnatione exemptus esset, impensam fuisse, inquit, supervacaneam, qua alterum iudicem sibi conciliaret. satis enim fuisse, si vel una sententia liberaretur. Tali hunc ingenio a Catilina incitatum, insuper inani spe dementem fecerant falsi vates, assentantes homini, & carminibus fictis sortibusque persuadentes, ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, ipsum tertium, cui fatum foret, Urbis potiri. itaque fortius aggredieretur opus; neque, sicut Catilina, cunctando magnas opportunitates corrumperet.

Nihil iam mediocre aut parum insigne cogitabat ¹⁸ Lentulus; sed Senatum omnem, & quantum posset ceterorum civium, interficere, ipsam vero Urbem vastare statuit; neminique parcere, praeterquam Pompeii liberis, quos suae potestatis facere & incolumes detinere voluit, tanquam pacis cum Pompeio componendae pignora. creber enim & constans rumor erat, ipsum ingenti illo bello confecto ad Urbem redire. Hisce facinoribus unam ex Saturnalibus noctem de-

¹ Sed Pighius commentum hoc exislimat, si quidem antiquius hoc cognomentum fuisse familiae Lentulorum, patet ex Liv. XXII, 31. ubi P. Sura legatus M. Aem. praetoris memoratur. Potuit tamen, si e maioribus huius fuit, per anticipationem sic dici Livio.

stinaverant : iamque enses , stupam , sulphur clam ad Cethegum comportaverant : Urbem in centum partes descripserant , quibus incendendis centum viros , singulos singulis sorte ductos , praefecerant , ut momento , multis ignem subiicientibus , Urbs undique conflagraret. alii autem obstructuri erant aquae ductus , & obtruncaturi hos , qui aquari vellent. Dum haec parerentur , forte Romae agebant legati duo Allobrogum , gentis eo temporis plurimum afflictæ , atque avaritiam magistratum gravantis. Hos Lentulus cum suis rati idoneos rebus novis & sollicitandæ in arma Gallicæ , coniurationis participes faciunt : datisque literis ad Senatum civitatis Allobrogum , aliis ad Catilinam , illis pollicentur libertatem , hunc cohortantur , ut servitiâ ad libertatem vocet , ipseque ad Urbem accedat. Una cum legatis missus Titus quidam Crotoniensis ¹ , qui literas ad Catilinam ferret. Sed haec inconsideratorum hominum & in vinis fere cumque mulieribus inter se conferentium consilia , Cicero industria ac sobria mente magnaue prudentia venatus , & de iis , quae extra Urbem agitabantur , per speculatores certior factus , insuper clandestinis colloquiis cum multis studium coniurationis simulantibus , quos sibi fidos habebat , cuncta , quae cum legatis inaniter egerunt illi , edoctus ; nocte constituta , qua proficiscerentur , insidias collocat , & , Allobrogibus occulte cum eo facientibus , apprehendit Crotoniensem cum literis ,

19 Die illucescente , Senatu convocato in aedem Concordiae , literas recitat , indicesque interrogat. Addit

¹ T. Vulturcius Crotoniensis dicitur plenius Sallustio.

quoque Iulius Silanus, esse, qui ex Cethego audivissent, brevi fore, ut tres consules ac quatuor praetores occiderentur. Alia eiusmodi etiam Piso, consularis, retulit. Caius vero Sulpicius, e praetoribus unus, domum Cethegi missus, magnam ibi vim telorum & armorum, quam plurimos pugiones & gladios, recens exacutos omnes, apprehendit. Tandem Crotoniensis fide publica dicere iussus a Senatu, indicium facit: quo cum convictus esset Lentulus; decernitur, uti magistratu abdicatus (erat enim praetor) depositaque in curia praetexta, et veste sumpta praesenti calamitati conveniente, item ceteri praetoribus in liberam custodiam traderentur. Sub noctem progressus in concionem Cicero populo, qui aderat, quidquid in Senatu actum erat, exponit. inde deductus in amici vicini domum: eo quod domi eius sacra Bonae Deae, quam Graeci vocant Γυναικειαν (Femineam) celebrarent feminae, (haec sacra quotannis in aedibus consulis uxor eius aut mater praesentibus obit Vestalibus virginibus). Domum amici ingressus perpauca praesentibus secum volvit, quid de istis statuendum esset. Extremum enim supplicium, quod commeriti videbantur delictis tantis, persequi verebatur, ingenii sui lenitate motus, & simul, ne potestate sua nimium abuti, acerbisque in viros nobilissimos & amicitias in Urbe potentes invehi videretur: sin mollius consuleret, formidinem iniiciebant pericula ab iis futura: neque enim, si leviori poena, quam capitali afficerentur, quieturos fore videbat, sed ad omne nefas denuo erupturos, nova veteri ira addita: tum se, qui alioqui non haberetur valde ani-

mosus, magis etiam imbecillitatis & remissioris animi opinione laboraturum.

- 20 Dubitante sic Cicerone, feminis sacrificantibus fit ostentum. Peractō enim sacrificio cum ignis in ara iam exstinctus putaretur, magna flamma e cineribus in altum sublata est: quo miraculo aliae quidem mulieres percussae fuerunt; sed virgines Vestales Terentiam, Ciceronis uxorem, confestim adire maritum ac monere iusserunt, quae de patriae salute agere instituisset, exsequi ea ne dubitaret; magnum ei a Dea ad salutem et gloriam afferri lumen. Terentia, quae alias non leni, nec pavida indole erat, sed ambitiosa, magisque, ut ipse Cicero refert, consiliorum de republica particeps esse, quam cum marito de rebus domesticis communicare gestiebat, haec statim nuntians, maritum in coniuratos incendit. incitarunt quoque Quintus frater, & P. Nigidius, communi philosophiae studio coniunctissimus, quo & plurimum utebatur in publicis negotiis. Postero die, Consul, convocato senatu, refert, quid de his fieri placeret, qui in custodiam traditi erant. Primus D. Iun. Silanus, (cos. def.) sententiam rogatus in carcerem publicum abducendos, et de iis supplicium sumendum decernit: cui sententiae omnes deinceps assenserunt; donec ad C. Caesarem, postea Dictatorem, sententiae dictio pervenit. Hic tum iuvenis adhuc, primis auctibus crescens in fastigium futurum, re publica gerenda & spe sua iam ingressus viam, qua Rempublicam verteret in principatum, ceteros quidem fefellit, Ciceroni vero multum suspectus, cavet, ne quam copiam sui faceret, ut argueretur. immo multi

suere, qui dicerent, Caesarem, cum parum abfuerit, quin a Cicerone deprehenderetur, quasi de manibus elapsum esse. alii vero referunt, Cicero- nem amicos et potentiam Caesaris veritum, ultro dissimulasse, quae de eo facta essent indicia. ¹ manifesto enim populum maluisse, coniuratos cum Caesare servari, quam Caesarem cum istis perire.

Caesar igitur, ubi ad eum ventum, sententiam ro- 21
gatus, censuit, non supplicio puniendos, sed publicandas eorum pecunias; ipsos vero per municipia Italiae, quae viderentur Ciceroni, in vinculis habendos, donec foret cum Catilina debellatum. Cui sententiae, cum & mitior esset, & ab eloquentissimo viro dicta, momenti non parum Cicero addidit. Surrexit enim ipse & in utramque partem differens, partim illam Silani, partim hanc Caesaris defendit. Amici quoque Ciceronis, existimantes, Caesaris sententiam magis expedire Consuli, quem, si non interficerentur coniurati, minus invidiosum fore credebant, in eam discedere maluerunt, ita ut etiam Silanus oratione Caesaris permotus sententiam suam retractaret, negaretque, capitalem se dixisse; extremum enim senatori Romano supplicium esse carcerem. Primus vero sententiae Caesaris contradixit Lutatius Catulus. Eum deinde secutus Cato, oratione habita Caesarem, leniora suadentem, societate consilii suspectum fecit, incenditque ita omnium animos, ut uni-

¹ Quae sequuntur dicta Plut. η Καίσαρ ἐκεῖνοις κολάσεως, παντὶ γὰρ εἶναι προδηλον ὅτι sic potius interpretari visum, μᾶλλον ἂν ἐκεῖνοι γενοῖντο quam cum aliis a vero sensu προσδῆκην Καίσαρι σωτηρίας, aberrare, vel verba male vexare.

versus Senatus in ipsius sententiam transfret ac supplicium in coniuratos decerneret. De publicandis bonis repugnabat tamen Caesar, ne qui mitiora ex ipsius sententia reiecissent, retinerent id, quod acerbissimum videbatur. Urgentibus autem multis quum appellasset tribunos, neque ii intercessissent, ipse Cicero cessit remisitque illam de publicandis bonis sententiae partem.

22 *Postquam Senatus in Catonis sententiam discessit, Cicero sine mora ivit ad coniuratos, neque vero hi omnes eodem in loco erant, sed alius ab alio asser-
vabatur magistratu. Primum ex palatio accipit Lentulum, eumque per sacram viam mediumque forum deducit ipse primoribus circumfusus, tanquam stipatoribus. populus rei insolentia attonitus, silentio prae-
teribat: iuvenes maxime, quasi sacris patriis aristocratici imperii cum metu & horrore initiari se putantes. Transito foro, ubi ad carcerem ventum est, Lentulum vindici rerum capitalium tradidit necandum; pariterque dein Cethegus, mox ceterorum quisque eodem deducti, idemque supplicium passi sunt. Consul, hisce peractis quum frequentes adhuc in foro videret coniuratorum globos, nescientium, quae acta erant, noctemque, quasi superforent isti atque eripi possent, opperientium, alta voce pronuntiavit, Vixerunt; quo verbo Romani ad vitandum male ominatum mortui vocabulum utuntur. Ad vesperum, quum Cicero per forum domum suam se reciperet; non iam silentio cives, neque ordine illum persecuti, sed quocumque accesserat, omnes eum vocibus atque plausu excipiebant, servatorem & conditorem patriae appellabant; in foribus lampades & faces accensae vicos*

& angiportus clarissima luce collustrabant : pro tectis mulieres stabant, ut eum virum honorarent ac spectarent, qui domum regrederetur cum honestissimo comitatu principum civitatis. Quorum plerique, magnis bellis confectis, triumphis actis, auctoque terra & mari imperio Romano nobiles, sibi invicem in via confitebantur, multis quidem tum imperatoribus ducibusque divitias, spolia, et potentiae incrementa debere populum Romanum, sed securitatem ac salutem uni acceptum referre Ciceroni, qui tali tantoque periculo eripuisset rempublicam. Neque his tam miraculo erat, illum repressisse conatus & flagitiosos homines punivisse, quam quod periculum, omnium, quae unquam reipublicae impenderunt, maximum, quam minimis incommodis sine seditione & tumultu amolitus erat. Etenim plerique, qui ad Catilinam confluerant, audito Lentuli & Cethegi supplicio, dilabebantur : ille vero cum reliquis, qui remanserant, fortissime adversus Antonium dimicans, praelio caesus est cum exercitu.

Fuerunt tamen, qui ob has res gestas Consulem dicendo factisque vexarent, ducibus designatis magistratibus, Caesare praetore, Metello & Bestia tribuni plebis¹, qui etiam ante, quam ipsi magistratum in-
iissent, Ciceronem in concione, magistratu abeuntem

¹ Solum nominat Metellum Nepotem, trib. pl. designatum ipse Cic. ad fam. V, 2. Caesar enim praetor des. nondum ante Cal. Ian. magistratum inierat, Bestia vero etiam tribu-

natu iam Non. Decembr. decesserat. Verum Metellus tum alienas & mandatas, a Caesare maxime, inimicitias exercuisse videtur.

dicere non siverant ; sed positis pro rostris subselliis excluderunt a dicendo , tantumque permiserunt , si vellet , ut eiuraret magistratum statimque descenderet. Ita ille , ut iuraturus , processit , factoque silentio iuravit non solenne , sed praeclarum & novum iuramentum , rempublicam atque Urbem sua unius opera esse salvam. idque iusiurandum , tale atque tantum , populus Romanus universus in illa concione , iuratus ipse , una voce & consensu approbavit. Qua re magis commoti & Caesar & tribuni pl. alias procellas excitarunt Ciceroni , suaseruntque legem , ut Pompeius cum exercitu acciretur , ad dominatum Ciceronis reprimendum. Sed hoc tamen peropportune cecidit & Ciceroni & universae civitati , quod tum tribunus pl. fuit Cato , qui illorum actionibus pari potestate , sed maiori existimatione intercederet. Hic enim non solum cetera facile dissolvit , sed & Ciceronis consulatum ita amplificavit concionibus suis , ut honores ei decernerentur summi , ac parens patriae nominaretur ¹. quod ut cognomen ipsi venit , ex quo eum sic primus in concione Cato vocaverat.

24 *Summa id temporis auctoritate valuit Cicero , sed tamen magnam sibi conflagavit invidiam , nullo quidem flagitio ; sed quod semet ipse usque laudando suisque gestis amplificandis multos offenderet. ubique enim , in Senatu , sive in concione , sive in iudiciis perpetuo res a se gestas iactabat : verum etiam libros scriptaque omnia suis complevit laudibus. qua insolentia ,*

¹ Praeter Plut. Appianus Alex. Ciceronem sic a Catone nominatum tradit scil. in populi concione. Sed in Senatu Q.

Catulus eum sic appellavit teste ipso Cic. in Pis. & pro P. Sextio. praeivit forsitan Cato Catulo.

velut morbi alicuius confinio, orationis suae suavitatem & gratiam ita corrumpit, ut non fastidium modo, verum etiam odium afferret audientibus. Quanquam vero immodica gloriae cupidine laboraret, reprehensione tamen caruit invidiae in alios: atque tantum absuit, ut ultrò omnes & ante se viros insignes & aequales suos laudibus celebraret. Quod uti omnia eius scripta testantur, ita multa ab eo, quae feruntur, dicta: ut de Aristotele illud: flumen orationis aureum fundens Aristoteles¹; de Platonis Dialogis²: Iovem, si graece loquatur, sic loqui. Theophrastum³ appellare delicias suas consuevit. De orationibus Demosthenis interrogatus, quam maxime probaret, longissimam respondit⁴. Multi quidem eorum, qui se Demosthenis fautores assimulant, mordent dictum Ciceronis in epistola quadam ad familiarem, interim dormire Demosthenem⁵. sed isti immemores sunt

¹ Cic. Acad. IV, c. 38, f. 119.

² Cic. in Bruto c. 31. f. 121. Sed Cic. hoc dictum a Philosophis adducit, Iovem, aiunt, philosophi, si &c.

³ Appellat eum quidem Cic. ad Att. II, 16, amicum suum, passimque laudat; sed Dicaearchum, Aristotelis alium discipulum, vocat delicias suas Tusce. I, c. 51 f. 77.

⁴ Plin. iun. I, ep. 20 de ipso M. Tullio scribit: eius oratio optima fertur esse, quae maxima.

⁵ Dictum hoc etiam refert Quintil. X. 1, 24: cum Ciceroni dormire interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse videatur; & XII, 1, 22, quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormire interim dicit. Vix credamus ipsa haec verba esse Cic. Interim certe pro aliquando Quintiliano demum aevo usurpatum, non Ciceroni. Et videtur Quintilianus illud dormire ab Horatio mutuatum. Rem vero admodum dixit Cic.

magnarum & egregiarum laudum, quibus illum passim cumulat; ipsumque Ciceronem orationes, in quibus prae ceteris suis elaboravit, illas nimirum in Antonium habitas, inscripsisse Philippicas. Aequalium autem virorum, sive eloquentia, sive sapientia illustrium, nemo est, cuius nomen non suo iudicio lubens illustrius reddiderit. Cratippo, Peripatetico, a Caesare, iam rerum potito, civitatem impetravit Romanam, & simul effecit ab Areopago decretum, quo is rogaretur, ut remaneret Athenis, cuius doctoris auctoritas esset Urbis ornamento. Exstant quoque Ciceronis patris epistolae & ad Herodem¹, & ad ipsum filium, quibus hic Cratippum sectari, sed Gorgiam rhetorem, per quem credebat filium ad delicias & compotationes abduci, dimittere² iuberetur. Et haec fere una est Graecarum eius epistolarum, aliaque ad Pelopem Byzantinum, stomacho scripta. Gorgiam quidem haud immeritum amaris incessit dictis, siquidem is, ut habebatur, improbus & luxuriosus erat: sed cum Pelope satis minuto animo expostulat & queritur, quod is, honores quosdam ipsi a Byzantinis decerni, neglexisset.

25 Atque uti haec agebat ab aestu gloriae, ita saepe dicacitate abripi se passus est, ut modum excederet. 3 Quum aliquando T. Munatium defendisset, isque ab in Orat. ad Brutum c. 29 extr. filio, Athenis agente, mandaverat, ad Att. XIV, ep. f. 104. daverat, ad Att. XIV, ep. 16, & XV, 16.

¹ Suspectum nomen quidam habent. Sed erat ille Atheniensis, cui quidem ad Attic. II. ep. 2 ut scriptori rerum a Cic. Cos. gestarum parum laudis tribuit, sed curam quandam de

² Vide ipsius Cic. filii ad Tironem literas, ad fam. XVI, 21, f. 11 & 12.

³ Sed cf. Quintil. VI, 3. ab init.

solutus ¹ dein Sabinum, e Ciceronis familiaribus, postulare, ab ira eo fertur prolapsus Cicero, ut iactaret: Tu quidem, Munati, non tua innocentia evasisti, sed quod ego lumen iudicii caligine offuderam multa. M. Crasso, quem pro rostris magno populi plausu a se laudatum aliquot post diebus convicio proscindebat, tum ingerenti, Nonne me ex hoc loco ita pridem laudasti? respondit: Ego vero exercitationis gratia declamavi ista, ut in re ficta. Eidem Crasso, quum aliquando dixisset, neminem Crassorum Romae superasse annum aetatis sexagesimum, sed postea iret inficias, dicens, qui fieri potuit, hoc dictum ut excideret mihi, Cicero regeffit: Sciebas nimirum, audituros id Romanos volentes. itaque populi hoc dedisti auribus. Crasso item dicente, sibi placere Stoicorum sententiam, DIVITEM ESSE BONUM VIRUM, subiecit: vide ne probes magis, quod contendunt, OMNIA ESSE SAPIENTIS. Laborabat enim Crassus avaritiae infamia. Crassi filius alter, qui Axio cuidam similis videbatur specie, ita ut in matrem conveniret turpitudinis suspicio, quum in Senatu orationem magna cum approbatione habuisset, interrogatus Cicero, quid ipsi de eo videretur, Graece inquit Αἴσιος Κρασσοῦ.

Profecturus autem in Syriam Crassus, quum amicum, quam inimicum relinquere mallet Ciceronem, huic amice coenam condixit, ab eoque etiam comiter

¹ Ex Cic. ad fam. VII, ep. post Clodianam caedem de curiae 2, s. 5. dicas, eundem T. incendio accusaverat, olim ab Mun. Plancum, quem Cicero ipso fuisse defensum.

exceptus est. Paucis post diebus, quum quidam amici apud Ciceronem deprecarentur pro Vatinio, eius gratiam & amicitiam ambiente; (fuerat enim infensus) num et Vatinus, inquit, mecum coenare cupit. & haec quidem in Crassum dixit. Sed ipsum Vatinium, cui cervix strumis tumebat, quum causam diceret, tumidum oratorem nominavit. Quum audisset, Vatinium diem supremum obiisse, mox certior fieret, ipsum superesse, Male, inquit, pereat malus, qui fefellit ¹! Quum Caesars legem tulisset de agro Campano militibus dividendo, & multis res in Senatu displiceret, L. Gellius, qui fere natus maximus erat, id se vivo futurum, negaret; Opperiamur, inquit Cicero, neque enim longam moram postulat Gellius. Octavio cuidam, cui vulgo ut probrum obiiciebatur, quod ex Libya ortus esset, in causa quadam Ciceronem se non exaudire dicenti, respondit: atqui auris tua haud tamen non perforata est. Metello obiiciente, ipsum delatione plures oppressisse, quam defendendo servasse, Fateor, inquit, plus mihi fidei, quam eloquentiae esse. Adolescenti cuidam, qui veneni in placenta patri suo oblatis accusatus erat, ferociter iactanti, Ciceronem se probris insectaturum, hoc, inquit, malo abs Te, quam placentam. P. Sestius, advocato cum aliis Cicerone, quum dicturus ipse omnia, nulli advocatorum locum dedisset orandi, iamque satis constaret, futurum, ut absol-

¹ Ambigue hoc dictum videri potuit, & de homine, qui falsam sparserat famam; & de

Vatinio, qui spem fefellerit. Interpretes haud satis affecti sunt sensum.

veretur a iudicibus, qui sententias ferre parabant; Cicero dixit, Servi hodie, Sesti, tempori, cum tibi datum est, cras enim unus eris de vulgo¹. Publium Cottam², qui legum peritus videri volebat, sed indoctus erat & ingenio inepto, quum ad testimonium dicendum in causa quadam citasset, isque se nihil scire responderet; putas fortassis, inquit, te aliquid de iure interrogari. Metello Nepoti in quadam controversia saepius interroganti, Quis est pater tuus, Cicero? respondit: Tu quidem quo minus constanter respondeas talia interrogantibus, effecit mater tua. ferebatur nimirum mater eius impudica: ipse autem inconstans habebatur. Tribunus enim plebis cum fuisset, magistratu deserto, ad Pompeium in Syriam navigaverat, mox inde maiore inconstantia revertit. idem igitur quum Philagrum praeceptorem accuratius tumulasset & in monumento eius corvum marmoreum statuisset; intelligentius, inquit Cicero, hoc fecisti. volare enim te magis docuit, quam dicere. M. Ap-

¹ Graeca μελλεις γαρ αυριον ιδιωτης ειναι, vulgo exponunt: cras enim privatus eris. Neque vero sic patet urbanitas dicti. Sed Sestium pungit Cicero, (qui & eius dicta ut parum acuta contemnit, ad div. VII, ep. 32,) ut insulsum, qui oratoris personam ultro sustinere nequeat, cf. ad Attic. VII, 17. Ιδιωτης etiam est rudis, imperitus, h. l. unus de vulgo, scil. qui alios audire,

non ipse dicere debeat.

² Varie scribitur hoc nomen. Vulgo legitur Ποπλιον δε Κωνσαν; sed Moses du Soul ex Cod. MS. Anon. reponi iubet Κοτταν. Vulcob. dat Ποπιλλιον δε Γαιον; & apud Plut. Apophth. p. 205 ed. Reisk. idem legit Ποπιλλιον Κασον, alii vero Κασσιον. Nos Ποπιλλιον Δαιναν suspicamur; quem Augurem novimus ex Cic. ad Attic. XII, ep. 13 & 14.

pio in cuiusdam causae exordio se ab amico rogatum dicenti, ut ipsi studium suum, facundiam & fidem praestaret, Adeone tu, inquit, durus fuisti, ut nihil eorum, quae Te rogavit amicus, praestares.

27 Inimicos quidem & adversarios dictis differre acrioribus, oratorium videtur: sed dicta ab eo in quosvis, risus movendi causa, magnam in eum invidiam verterunt; quorum nonnulla referam. M. Aquilium, cuius duo generi erant exsules, vocabat Adrastum. L. Cotta censore, qui erat vinosissimus, consulatum petens Cicero in prensando quum sitisset, circumfusis amicis bibens, Recte veremini, inquit, ne quod aquam bibo, succenseat mihi censor. Voconio, tres filias deformes secum ducenti, obvius, exclamavit,

Invito Apolline feminavit liberos.

M. Gallius¹, qui non ingenuis natalibus ortus ferebatur, cum clara voce & alta literas in Senatu recitasset, Nolite, inquit, mirari: et ipse unus est ex vocalibus². Faustus Sulla, dictatoris, qui multos proscripse-

¹ Vulgo legitur Γελλιος. Sed Gellii fuere illustri loco orti, & ipse, quem notat Cic. ad Attic. IV, 5, pro Sestio cap. 51 & in Vat. de har. resp. c. 27. Itaque potius videtur M. Gallius, vir praetorius, qui dein in partes Antonii transfuit, inimicus Ciceronis; cf. Philipp. XIII, 12.

² Cic. de claris orat. c. 60

f. 242 aliquos adducit, qui cum infimo loco nati essent, maiori voce sua, quam ingenio, studio & eloquentia, multorum periculis serviendo, honores, pecuniam, & gratiam consecuti essent. Atque hos ignotos & repentinos homines nominat vocales. Interpretes haec non viderunt.

rat homines, filius, aere alieno obrutus, magnaque iam parte rei familiaris dissipata, quum auctionem¹ rerum suarum proscriberet; Cicero hanc proscriptionem multo magis sibi placere dixit, quam patris illam.

Hinc multos offendit: & Clodiana factio in eum²⁸ coorta, hac de causa. Erat Clodius nobili loco natus, aetate iuvenis, audax animi & insolens. hic Pompeiae, uxoris C. Caesaris amore captus, in aedes eius furtim subintravit, veste & ornatu psaltriae indutus. nam tum in aedibus Caesaris arcana illa sacra a feminis celebrabantur, quibus nefas est interesse viros. Iuvenis adhuc imberbis, sperans posse se occulte pervenire ad Pompeiam, quum noctu domum ingressus amplam in diverticulis oberraret; vagantem conspicata Aurelia, matris Caesaris ancilla, quaesivit nomen. Proloqui coactus quum dixisset, se pedisequam Pompeiae, Auram nomine; illa, non mulieris esse vocem, exclamat, convocatque mulieres. quae occlusis statim ianuis, omnibusque locis perquisitis,

¹ Corrupte vulgo editur ἀμαρ-
τιαν προεργα. Sed quidam
Codd. ἀπαρτιον, quod pro-
bant Budaeus, Vulcobonus,
Bartoni &c. sed Reiskius id
se non intelligere dicit. Iulius
Pollux quidem Onom. L. 11.
f. 18 & 19 docere potuit, ἀ-
παρτια nomen esse Ionicum
notans vasa, quae Graecis quo-

que ἐπιπλα vocantur. inde &
ipforum vasum venditionem
& forum, in quo vendebatur,
dictam esse ἀπαρτιαν: quam
vocem pro auctione etiam Hip-
ponacti usurpatam probat. Igi-
tur sic legendum est. De nota-
tione vocis vide Interpretes ad
Pollucem ed. Hemsterhuys.

profugum in ancillae, cum qua domum ingressus erat, cubiculum, deprehenderunt Clodium. Quum ea res percebuisset, Caesar uxorem dimisit; & Clodio de caerimoniis violatis dica scripta est.

- 29 *Cicero, qui amicus Clodio fuerat, & coniuratione Catilinae flagrante eo adiutore promptissimo sui-que corporis custode usus, quum Clodius, criminis refellendi causa, se ista nocte non Romae, sed procul urbe fuisse, contenderet, contra pro testimonio dixit, illum ad se domum venisse, et de quibusdam rebus egisse. quod quidem verum erat; sed Cicero non tam veritatis causa, quam ut uxoris suae, Terentiae, expleret iram, id testatus est. Erat enim huic cum Clodio simultas, cuius sororem Clodiam Ciceronis nuptias ambire, & ad eam rem uti interprete putabat Tullo ex familiarissimis Ciceronis; qui frequens ibat ad Clodiam, eam ut vicinam colens. hinc illa suspicio, qua acerbi animi mulier incensa & viri potens, Ciceronem incitavit, ut accusatoribus Clodii adesset, eumque testimonio premeret suo. praeterea vero complures viri honesti testimonia dixerunt de Clodii periuriis, sceleribus, ambitu, stupris. Lucullus etiam ancillas produxit testes, stuprasse Clodium minimam sororem suam, quum in matrimonio Luculli fuisset. quin fama vulgatiores erant, cum duabus ceteris quoque sororibus consuesse Clodium, quarum Marcius Rex Tertiam¹ uxorem habuit, Metellus Celer Clodiam, quam Quadrantariam² vo-*

¹ *Vulgo Terentiam.*

² *cf. Cic. pro Coelio c. 26.*

cabant, quod quidam ex eius amatoribus pro argenteis numis aereos in crumenam illius immisisset. minutissimum enim aereum numum vocant quadrantem. Ab hac maxime sorore infamis erat Clodius. Verum enimvero plebe tum adversus hos, qui ad urgendum testimoniis suis Clodium sese coniunxerant, insurgente, trepidi iudices & praesidium sibi circumdedere, & tabulas plerique, in quibus literae ¹ confuse scriptae, attulerunt. Videbatur tamen a maiore parte absolutus fuisse: & rumor aiebat, iudicium emtum esse ². Quare Catulus, quum obvios habuisset iudices, Quid vos, inquit, praesidium a nobis postulabatis? an, ne numi vobis eriperentur, timebatis? Cicero autem exprobranti Clodio, quod iudices testimonium dicenti non credidissent, respondit: Mihi vero XXV iudices crediderunt. tot enim damnaverunt te. XXX, quoniam numos ante acceperunt, quam te absolvent, tibi nihil crediderunt. Caesar vero citatus testimonium in Clodium omisit; negavitque, sibi competentum esse de adulterio uxoris; sed eam dimisisse, quod Caesaris cubile non ab omni facto solum turpi, sed & a suspicione castum servandum esset.

Ex hoc crimine elapsus factusque tribunus plebis, 30 confestim impetivit Ciceronem, omnesque magistratus & homines adversus illum concitavit. Populum quidem legibus maxime popularibus fecit suum: utrique autem consuli provincias decrevit amplissimas, Mace-

& Quintil. VIII, 6.

& Catuli dicta memorat ad

¹ Salutaris sc. illa, & tristis. Attic. I. ep. 16.

² Rem totam narrat, suaque

doniam Pisoni, Gabinio Syriam : multos, quibus neque res, neque spes bona fuit, ad res, quas ageret, instruxit, jervitiisque armatis se circumdedit. Ex tribus, qui id temporis plurimum Romae poterant, Crassus aperte oppugnabat Ciceronem; Pompeius simulanter agens, utrobique se mollem praebebat; Caesar vero cum exercitu in Galliam iturus erat. quare huic potissimum, quamvis non amico, sed inde a Catilinae temporibus suspecto, se submitit Cicero, ut ei foret legatus. Qua legatione delata, Clodius, elabi e tribunatu suo intelligens Ciceronem, promptum se concordiae reconciliandae assimulat: & reiecta in Terentiam maxima culpa parte, de Cicerone, quoties eius mentionem faciebat, placato ore loquitur & benigne, quasi ipsum non odisset, nec ab eo offensus; sed moderate & amice expostulat. ita omnem Ciceronis metum discussit, ut is legationem Caesari renuntiaret, seque rursus ad rem publicam converteret. Qua re iratus Caesar, & Clodium corroboravit & Pompeium plane a Cicerone avertit: praeterea in concione aperte professus est, sibi haud videri Lentulum & Cethegum recte aut iure necatos. Atque hoc erat crimen; quo iam Cicero petebatur ¹. In hoc periculo constitutus ille vestem mutavit & sordidatus populo supplicavit ². Tum

¹ Locus corruptus varie legitur. Nos priora verba *αὐτὸν γὰρ οὐκ ἠκατέρωθεν* a glossa esse putamus; veriora dein *καὶ ἐπὶ τῆσθε οὐκ ἔκρινον ἐκάλειπε*. Quod ad rem attinet, Velleius II, 45 ex vero scribit: Clo-

dius--legem in tribunatu tulit: Qui civem R. indemnatum interemisset, ei aqua & igni interdiceretur. Quibus verbis etiam non nominabatur Cicero, tamen solus petebatur.

² Cuius consilii ipsum post

Clodius illi omnibus vicis occurrebat, stipatus hominibus contumeliosis & temerariis, qui mutationem vestis petulanter exagitantibus, multisque locis luto & lapidibus in ipsum coniectis, supplicentem praepedirent.

Cum Cicerone tamen primum omnis fere ordo eque- 31
 ster vestem mutavit: eumque iuvenes, non minus XX mille sordidati, deprecatores salutis comitabantur. Deinde quum Senatus frequens convenisset, ut populus vestem, tanquam in publico luctu, mutaret, decreturus, idque consules vetarent, & Clodius cum gladiis curiam obsideret; senatores non pauci, vestibus discissis & clamore sublato se proriperunt. Quod spectaculum acerbum postquam neque ad misericordiam neque ad pudorem revocaverat animos, sed Ciceroni in exsilium videbatur eundem, aut cum Clodio gladiis decernendum; imploraturus erat Pompeii auxilium, tum ex composito absentis & ruri agentis in Albano suo. Primum quidem Pisonem, generum, ad eum misit, deprecatorem: deinde ipse quoque eo profectus. Sed adventu eius nuntiato, in conspectum venire non sustinuit Pompeius; victus quippe pudore viri, qui contentiones pro ipso subierat maximas, multaque in republica ad eius voluntatem gesserat. Verum Pompeius, quod gener nunc esset Caesaris, huic obsecutus veterem amicum dedit, seque, ne cum eo colloqueretur, alia subduxit ianua¹. Desertus sic ad Con-

maxime poenituit, ad Attic. nisi nominatim mecum agi
 III, 15 Caeci, caeci, in- coepisset fieri, perniciosum fuit.
 quam, fumus in vestitu mu- 1 cf. Cic. in Pison. c. 31.
 tando, in populo rogando: quod

sules confugit. Gabinius quidem semper durus erat : sed Piso benigniori exceptum sermone hortatus est , ut digrediendo, cederet ultro tempori, iterumque rem publicam ipsius causa periclitantem fervaret. Quo responso accepto, deliberavit Cicero cum amicis. Lucullus quidem manendum censuit; ipsius fore victoriam : alii fugiendum; futurum enim brevi, ut populus, furoris Clodiani farietate defessus, ipsum desideraret. Atque hoc consilium secutus Cicero, Minervae signum, quod domi iam a longo tempore religiosissime coluerat, in Capitolium dedicavit inscripsitque : Minervae Custodi Urbis. Tum dato ab amicis praesidio, clam media nocte profugit ex Urbe, pedibusque per Lucaniam ivit, Siciliam petiturus.

32 *Ubi compertum fuit, Ciceronem discessisse, Clodius de exsilio eius, ad populum tulit, atque edictum proposuit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quingenta millia passuum ab Italia tecto reciperetur 2. Fuere quidem, qui legis poena non deducerentur, quo minus hospitii & amicitiae ius officiumque Ciceroni praestarent 3. Sed Hipponii, oppido Lucaniae, quod hodie Vibo vocatur, Vibius, homo Siculus, qui cum alios multos fructus ex Ciceronis amicitia perceperat, tum eo consule praefectus fabrum fuerat, illum in aedes quidem non recepit, sed fundum se ipsi attributurum denuntiavit 4. &*

1 Cato & Hortensius.

2 Sed ipse Cic. scribit ad Attic. III, 4 in rogatione correctâ, fuisse eiusmodi, ut ipsi ultra quadringenta millia

liceret esse.

3 cf. Cic. ad fam. XIV, ep. 4.

4 Isne qui Plut. nominatur Vibius, idem est cum Sica, in

C. Virgilius ¹, Siciliae praetor, cui cum Cicerone vetusta erat amicitia, in Siciliam venire vetavit. Fractus igitur animo Brundisium petere contendit: inde quum vento secundo solvisset Dyrrachium, vento exorto adverso, postridie reiectus ad Italiam est. Rumor quoque ferebat ², quum Dyrrachium navim egressurus esset, terram movisse & maris convulsionem extitisse; unde haruspices coniecissent, illius exsilium non fore diuturnum; quod haec mutationis signa essent. Quamvis autem frequentes eum celebrarent amici, & Graeciae civitates officiis erga eum certarent; is tamen demissus moestusque, crebro Italiam, instar eiekti amatoris, respexit, animoque minuto humili & angusto catamitatem tulit, ultra quam homini, qui in literis vixit, accidere posse, quisquam crederet. Atqui is contenderat saepius ab amicis, ut non oratorem, sed philosophum appellarent ipsum ³. Philosophiam enim se tractasse, ut opus: eloquentiam autem, ut instrumentum, in re publica gerenda, ubi usus fuisset, adhibuisse ⁴. atque eius opinio po-

cuius fundo apud Vibonem, rogatione nondum correcta, aliquamdiu haesit Cicero? cf. ad Attic. III, 2 & 3.

¹ Vulgo Ουεργιλιος. Sed Apon. Cod. Ουεργιλιος habet; & Cic. pro Plancio c. 40 C. Virgilium nominat, ubi Lambinus praeter Codd. Virginium facit. cf. & ad fam. ep. 19.

² Sed nihil eiusmodi refert

Cic. pro Plancio neque in epp. ad Attic. II. cc.

³ Locum hodie in Cic. scriptis desideramus.

⁴ sqq. Graece sic leguntur: Αλλ η δοξα δεινη τον λογον, ωσπερ βαφην, αποκλυσαι της ψυχης; cetera lege apud Plut. Locum alias difficilem negligentius tractant interpretes & edd. Nobis dicta videntur in

tis est, veri rationem animo, quasi colorem, abstergere, eosque, qui in publico agunt, per usum & contagionem vulgi, affectibus eius imbuere; nisi quis diligenter sibi caveat, rebusque agendis ita se offerat, ut rerum ipsarum potens sit, non affectionem vulgi in iis capiat.

33 *Eiecti Ciceronis villas inflammavit Clodius; domoque pariter in palatio incensa, in eius area templum Libertatis exstruxit: reliqua voci praeconis subiecit, & hastam in foro posuit; sed nemo accessit emtor. Hinc metuentibus iam optimatibus, plebem in omnem petulantiam audaciamque secum trahens, adoritur Pompeium, vellicando nonnulla eius in bello acta. Quorum causa quum male audiret Pompeius, poenituit eum prodidisse Ciceronem: & mutata prorsus mente cum amicis de reditu illius agere coepit. Resistente vero Clodio, placuit Senatui, nihil rei publicae decernere, nulla de re agere, nisi prius Cicero ab exsilio revocaretur. Lentulo consule seditio adeo gliscebatur, ut etiam in foro tribuni plebis vulnerarentur; Quintus, Ciceronis frater, inter cadavera, quasi occisus, delitesceret. cumque tum demum plebs animum flectere coepisset, Annius Milo, tribunus pl. primus Clodium de vi postulare ausus est: & ad Pompeium multum ex Urbe, tum ex municipiis convenere. cum quibus processit ille, foroque post Clodium ejectum occupato, populum in suffragia misit. Neque ullam rem*

hos, qui omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam compararunt; unde fiebat, ut & multitudinis & suo iudicio digni, qui comp. gererent, viderentur. hinc cum ad gubernacula reip. temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant; cf. Cic. de Inv. I, 3 sq.

tanto consensu populum scivisse, memoriae proditum est. Senatus vero quasi cum populo certans, decrevit, ut honos haberetur civitatibus iis, quae Ciceronem, exsulem, officiose recepissent, domus vero & villae, quas diruerat Clodius, pecunia publica reaedificarentur. Ab exsilio reversus est sexto & decimo mense Cicero. Tum tanta laetitia excitatae civitates, tantoque studio obviam venire homines, ut quod postea dixit¹, se humeris Italia Romam reportatum fuisse, etiam infra veritatem dixisse videatur. Quandoquidem ipse quoque Crassus, qui ipsi ante exsiliium inimicus fuerat, tunc lubenti animo occurrit, & cum eo gratiam reconciliavit, filio gratificans, quem Ciceronis perstudiosum fuisse ferunt.

Non multo post tempore, observata Clodii absentia 34 cum multis in Capitolium adscendit, & tabulas, quibus acta tribunatus Clodiani continebantur, reflexas corruptit. Qua de re cum questus esset Clodius, & Cicero responderet, illum praeter leges e patriciis ad plebem transivisse, neque adeo quidquam eorum, quae gessisset, ratum habendum esse; Cato indignatus ei contradixit: non quod Clodium probaret, cuius acta ipsi valde displicuerant; sed grave & violentum esse confirmabat, tot decreta et res gestas Scito tolli, in quibus essent etiam ea, quae ipse in Cypro et Byzantii gessisset. hinc Cicero in Catonis offensionem incurrit, quae, quamvis non manifestior facta esset, multum tamen de consuetudine & benevolentia mutua ademit.

¹ Orat. post red. in Sen. extr.

35 *Post haec, quum Clodius a Milone occisus esset, is de homicidio accusatur: eique Cicero adfuit defensor. Senatus vero, metuens, ne, quum reus esset vir potens & animosus, in Urbe otium perturbaretur, decrevit, ut Pompeius huic aliisque iudiciis praesideret, Urbique & iudiciis securitatem praestaret. Igitur quum ille ante lucem summa fori cum armatis insedisset; metuens Milo, ne spectaculo insolito territus Cicero minus feliciter causam diceret, persuasit ei, ut lectica delatus in forum tranquille se haberet, donec convenissent iudices, ac frequens corona circumstetisset. Ille vero non in bello solum visus est parum fortis, sed ad dicendum quoque trepidus accedebat; multisque in causis vix timere ac tremere desinebat, ubi ad cardinem & constitutionem causae venisset. L. Licin. Murenam, a Catone accusatum, defensurus & Hortensium, cuius mire placuerat oratio, in dicendo aemulans, per totam noctem a lucubratione non requievit, ita ut nimia cura & vigiliis affectus se ipso inferior fuisse videretur. Atque tum, ubi ad Milonis iudicium ex lectica procedens Pompeium in celsiori loco, velut in castris, sedentem, forumque undique armis fulgens conspiceret, attonitus & confusus, orationem aegre & cum tremore corporis, & haesitanti voce exorsus est; quum ipse Milo praesenti animo vultuque interrito adesset certamini, neque capillo ac veste sordidatus. quod non minimum ad eius damnationem momentum attulisse visum est. Cicero autem propterea magis de amico anxius, quam timidus ipse, habebatur.*

36 *In locum P. Crassi, filii Marci, qui apud Parthos*

ceciderat, Cicero augur factus est. Deinde provinciam sorte accepit Ciliciam, in eamque cum exercitu XII mille peditum, duumque millium & 100 equitum navigavit. Mandatum ei simul fuit, ut Cappadociae regem Ariobarzanem insidiis praesentibus liberaret, et cum ipso rege regnum servaret: quod quidem integerrime & sine armis confecit. Cilicas autem ob Parthicam Romanorum cladem ac tumultum in Syria excitatos videns, mansuetudine imperii pacavit. Dona ne a regibus quidem accepit oblata. coenas provincialibus remisit: ipse vero quotidie bonos eosque elegantes viros convivio excepit, non sumtuose, sed liberaliter. Domus eius sine custode erat; neque ipsum decumbentem quisquam vidit; sed mane aut stans, aut ambulans pro cubiculo, comiter appellabat, qui salutatum venerant. Neminem fertur virgis cecidisse, nec vestem ullius lacerasse, neque ira exarsisse in convicia, aut poenam irrogasse cum ignominia. Quum multa in civitatibus furta cognovisset, quae magistratus fecerant; & ipsos populos pecuniis referendis locupletavit, & eorum, qui retulerunt, nulla superaddita ignominia, conservavit famam. Bellum etiam cum latronibus, Amanum montem incolentibus, administravit, eosque de monte sustulit; unde ab exercitu Imperator appellatus est¹. Caelio oratori, pantheras sibi Romam ex Cilicia mitti in ludos aedilitios cupienti, de suis rebus gestis glorians rescripsit², earum miram esse paucitatem, et eas,

¹ Uberius res a se bello gestas scribit ipse Cic. ad Catonem; ad fam. XV, 4 & ad

Attic. V, 20. brevius ad Caelium II ad fam. 10.

² ad fam. II, 11.

quae fuerint, decessisse in Cariam, questas, quod nihil cuiquam insidiarum in ipsius provincia, nisi sibi fieret. *Provincia decedens primum Rhodum appulit, dein pristinae conversationis desiderio Athenis libenter moratus est. Visit ibi his, quibus in inventute usus erat magistris, ceterisque amicis & familiaribus, & qua decebat, veneratione a Graecia exceptus, ad Urbem rediit, ubi res iam, quasi ex inflammatione quadam, in bellum transibant civile*¹.

37 Quum vero decerneret ei triumphum Senatus, malle se, inquit, facta concordia, Caesaris currum sequi. Privatim vero utriusque auctor pacis fuit², multaque in eam rem ad Caesarem scripsit, & Pompeium coram precatus est; utrumque placare ac delinire cupiens. Sed quum res esset deplorata, Caesare invadente, Pompeius, eum non opperens, cum multis optimatibus Urbe excessit. cui fugae quum se non dedisset Cicero, Caesaris partes tueri visus est. & constat, eum in utramque partem multum nutasse. Scribit enim in epistolis³, Nescire se, utro se convertat? cum Pompeius speciosam quidem et honestam causam belli habeat, Caesar vero prudentius rem gerat,

¹ ad fam. XVI, 11 scribit suis: Sed incidi in ipsam flammam civilis discordiae, vel potius belli.

² Vellej. II, 48. unice cavente Cicerone concordiae publicae.

³ Non plane ad verbum inveniuntur apud Cic. quae scripsisse dicitur. Sed congerit in u-

num Plutarchus, quos Cic. per plures epp. sparsit sensus suos, cf. tum Attic. VII, 1, 10, 4, 12, 20, 21, VIII, 1, 3, 7 (atque in hac ultima dicit illud: Ego vero, quem fugiam habeo; quem sequar, non habeo) & VIII 9. tum ad fam. IV, 2, V, 19 extr. VII 3 & passim.

sibi que et amicis consulat ; seque adeo , quem fugiat , habere ; quem sequatur , non habere. *Trebatius autem , unus ex Caesaris familiaribus , quum per literas significasset , Caesarem in ea esse sententia , ut ad suas partes accederet , suae consors spei futurus ; sin hoc ei aetas non permetteret , in Graeciam se conferret , ibique neutri parti addictus quieti suae consuleret ; Cicero admiratus , non ipsum Caesarem ad se scripsisse ¹ , irate rescripsit ² , nihil se indignum rebus suis gestis facturum. Atque haec in eius epistolis leguntur.*

Profecto in Hispaniam Caesare , statim ad Pompeium transiit. Quo eius adventu cum gauderent ceteri , tum Cato , eum conspicatus , remotis arbitris multum obiurgavit , quod Pompeium secutus esset ; Sibi quidem non fuisse honestum , deserere quas a principio probasset partes reipublicae ; illum vero , qui patriae prodesse magis et amicis potuerit , si in Italia mansisset medius , quicumque rerum eventus foret , amicus futurus , nulla nunc ratione aut necessitate hostem Caesari factum esse , atque in tanti periculi societatem venisse. Cum hae rationes sententiam commutarunt Ciceronis ; tum quod nulla magna in re eius opera uteretur Pompeius. cuius tamen rei ipse in causa fuit , prae se ferens , se facti sui poenitere. simul ridebat , quae a Pompeio parabantur bello , eiusque consilia obscure improbabat , neque a dictariis absti-

¹ Scripsit tamen postea ; cf. *pistola , sed ad Att. VII , 17 ad Attic. X , 8.*

² Non exstat hodie haec e-

nebat in socios belli iaciendis. Verum & ipse vultuosus ac tristis per castra incedens aliis nihil aduersi timentibus risum excitabat. Operae pretium est, & horum quaedam huc inferere. Domitius quum hominem quendam bello inexpertum ad praefecturam provexisset diceretque probum virum & modestum esse, Quid igitur, inquit ille, non tutorem eum tuis liberis feras? Quum quidam Theophanem Lesbium, qui tum in castris erat praefectus fabrum, laudasset, quod egregie Rhodios, post amissam classem, consolatus esset; Quantum bonum est, Graecum habere pro praefecto. Caesare res plerumque feliciter gerente & quodammodo Pompeium obsidente, quum Lentulus Cos. nuntiari diceret, Caesaris amicos tristes videri, respondit: Narras, eos Caesari infensos esse. Marcius quidam ex Italia novissime adveniens quum referret, Romae rumorem increbuisse, obsideri Pompeium; Ergo, inquit, spectatum venisti, ut de eo certior fieres. Post cladem Pompeii Nonnio quodam ad bene sperandum hortante, septem enim aquilas in Pompeii castris superesse; recte, inquit, hortaris, si bellandum nobis sit cum graculis. Labienus quibusdam oraculis fretus quum confirmaret, victorem fore Pompeium; hoc igitur, inquit, consilio amissimus exercitum.

39 Verum enimvero post Pharsalicam pugnam, cui propter infirmitatem corporis Cicero non interfuit, quum Pompeius fugae se dedisset; Cato, magnas copias classemque habens Dyrrachii, contendit a Cicerone, ut exercitui cum imperio praesset: ita legibus convenire, quod dignitate praecelleret consu-

Lari. Quum Cicero non solum recusaret imperium, sed et prorsus belli finem sibi faceret, parum absuit quin interficeretur, cum & Pompeius iuvenis eiusque amici eum proditorem appellarent, gladiosque in eum stringerent. sed Cato resistens vix illum neci eripuit, & ex castris summovit ablegavitque. Ut appulit Brundisium, ibi moratus, Caesarem expectavit, dum is in bello in Asia & Aegypto administrando occupatus esset. Ubi vero allatum est, Caesarem Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundisium pedibus contendere, obviam ei processit: non equidem valde diffidens, sed tamen veritus, coram tanta multitudine hostis & victoris periculum facere. Verum non fuit opus, quidquam dicere aut facere praeter dignitatem. Caesar enim, ut eum longe ante alios occurrere vidit, ipse descendit eumque salutavit, cumque eo solo colloquens multa stadia processit. Deinceps quoque eum & coluit & humanitate sua complexus est, adeo ut Laudi Catonis a Cicerone scriptae rescribens librum, dictionem eius vitamque, ceu Periclis & Theramenis maxime geminam, collaudaret ¹. Atque ut Ciceronis liber Cato, sic Caesaris Anticato ² inscriptus est. Quum

¹ cf. Plin. H. N. VII, 30 & Cic. in Bruto c. 72. Ipsi Cic. de Orat. III, 16 inter hos, qui in republica propter ancipitem, quae non potest esse se iuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent, nominantur praecipui Themistocles, Pericles, Theramenes. Plut. in Nicia p. 524 refert, Aristote-

lem, cum dixisset, tres fuisse cives patriae amantiſſimos, tertium posuisse Theramenem. Atque is & hoc cum Cicerone habuit commune, ut inconstans putaretur.

² cf. Cic. ad Attic. XII, 40, Quintil. III, 7 extr. Tac. Ann. IV, 34 & Gellius, XIII, 18.

Q. Ligarius reus factus esset, quod in numero hostium Caesaris fuisset, & Cicero eius patrocinium suscepisset, tum Caesarem ad amicos dixisse ferunt: Quid obstat, quin Ciceronem aliquamdiu audiamus dicentem? nam reum quidem hominem improbum et hostem esse, iam pridem certum est. Ubi vero Cicero ingressus dicere, mirificos motus concitavit, et oratio progressa cum affectibus varia, tum gratia admirabilis exstitit, palam visum ferunt, Caesaris vultum ad dicta mutasse colores, animumque omni modo iactatum, ac tandem quum Pharsalicam pugnam attigisset orator¹, plane commotum corpore contremuisse, & libellos quosdam e manibus dimisisse. Victus igitur Caesar orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

40 Hinc Cicero, quum penes unum omnis potestas esse coepisset, revocavit se a publicis actionibus, ac studiosis philosophiae iuvenibus vacavit, quorum consuetudini debuit (erant enim nobilissimi & primarii²) quod postea rursus summam in urbe auctoritatem consequeretur. Et ipse studium suum navavit dialogis conscribendis & terminis graecis, quibus Dialectici vel Physici utebantur, latine reddendis. Illum enim ferunt, *φαντασιαν* (visum), *συγκαταθεσιν* (assensionem

¹ pro Lig. c. 3 in fine: & eundem VIII, 3, 54. & Quid enim, Tubero &c. ipse Cic. IX, ad fam. ep. 16.

² Quintil. XII, 11, 6 Hirtium & Dolabellam dicendi discipulos, coenandi magistrum se habere, facete dicit. de Cicerone: Sic Panfam, Hirtium, Dolabellam in morem praeceptoris exercuit, cf. I. c. ep. 7. quotidie dicens audiensque. cf.

& approbationem), ἐποχὴν (assensionis retentionem),
 κατανήψιν (comprehensionem, cognitionem, per-
 ceptionem), ad haec ἀτομον (corpusculum), ἀμείβης
 (individuum), τὸ κενόν (vacuum) aliaque eiusmodi
 multa primum Romana lingua donasse, aut certe Ro-
 manis partim translationibus, partim alia proprietate
 quadam notasse & effecisse, ut familiaria fierent. Dex-
 teritate condendi versus animi gratia utebatur: fere-
 baturque, quum scribendi impetum cepisset, una
 nocte quingentos scribere versus. Tempus hoc paene
 omne in agro suo Tusculano transfigens scripsit ad
 amicos, se Laertis vivere vitam¹, sive pro more
 suo iocans, sive quod prae studio tractandi rem publi-
 cam, pertaesum esset praesentis status. Raro in ur-
 bem commeabat, idque salutandi Caesaris causa: inter-
 que hos, qui Caesaris honoribus suffragabantur princeps
 erat, semperque in novas eius laudes rerumque ab eo
 gestarum praedicationem promptus. Huc etiam pertinet,
 quod de Pompeii statuīs, quas eversas & deiectas Cae-
 sar iussit reponi, restitutis dixit, ea humanitate Cae-
 sare, qua Pompeii statuās erigat, suas statuere.

Instituerat quidem, uti fama est, patriam com- 41
 plecti historiam, & Graecorum multa intexere, pleniuf-
 que orationes eorum & ipsas fabulas scribere; sed
 multis publicis privatisque negotiis, adversis rebus &
 casibus, quae pleraque sibi ipse arcessisse videbatur, ab
 eo consilio distractus. Primum enim cum uxore Teren-
 tia divortium fecit, quod ab ea neglectus fuisset, ut
 in bellum proficiscenti ne quidem, quod opus esset,

¹ cf. Homer. Odyss. I, 189 sq.

viaticum dederit, & quum in Italiam rediisset, eadem parum benevola usus. Neque enim ipsa Brundisium quum ibi diu haereret, visendi causa venerat; neque proficiscenti ad patrem filiae, quem decebat comitatum sumtumve praebuerat: immo vero domum Ciceronis omnium rerum nudam & inanem, praetereaque magnum aes alienum fecerat. Hae causae speciosissimae divortio praetexuntur. Terentiae vero, quae vel has ivit inficias, defensionem ipse praebuit praeclearam, quum mox virginem ¹ duceret, ut exprobravit illi Terentia, forma eius captus; sed Tiro Ciceronis libertus scripsit, hunc divitiis eius adductum fuisse, ut aes alienum dissolveret. Erat enim puella dives valde, & bona eius Cicero, ut fidei commissarius heres ² relictus custodiebat. Quare quum permagnum aes alienum haberet, amicorum & familiarium impulsu puellam uxorem praeter aetatem duxit, ut illius facultatibus creditoribus satisfaceret. Antonius vero, in Orationibus, quas contra Philippicas scripsit, ubi mentionem facit harum nuptiarum, uxorem eum, inquit, apud quam consenuisset, eiecisse, festive simul desidiam Ciceronis, ut ignavi & imbellis, irridentis. Haud diu post has nuptias filia eius ex partu decessit apud Lentulum ³, cui post prioris mariti Pi-

¹ Publiliam; Quintil. Inst. VI, 3, 75. Ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius Publiliam virginem duxisset, cras mulier erit, inquit.

² h. e. qui heres scriptus a patre Publilio, rogatus fuit,

ut hereditas ad filiam eveniret; ut est ap. Cic. de fin. I, 2. Fr. Fabricius in vita Cic. ad V. C. 708. sic rectius interpretatus est Plutarchum, quam

alii.

³ Publ. Cornelius Lentulus

sonis obitum nupserat. Tum ad Ciceronem consolandum undique convenerunt philosophi : quippe hunc casum tulit gravissime , adeo quidem , ut uxorem recens nuptam dimitteret , quod visa est Tulliae morte laetari. Sic se habebant res Ciceronis domesticae.

Conspirationis in Caesarem , quamvis Bruto familiarissime uteretur , & praesentem rerum statum inique ferens , pristinae reipublicae desiderio , ut nullus alius , teneretur , particeps non fuit. Metuerant nimirum consortes cum eius naturam , ut non satis animosam , tum aetatem , quae vel fortissimis ingeniis adimit confidentiam. Perpetrato autem per Brutum & Cassium facinore , factaeque Caesaris amicorum coitione , quum periculum esset , ne civili bello denuo implicaretur civitas ; Antonius Cos. convocato Senatu pauca de concordia disseruit ; Cicero autem multa commemorans tempori isti accommodata , induxit Senatum , ut Atheniensium exemplo omnium sub Caesare actorum oblivionem , praeterea Cassio et Bruto eorumque sociis provincias decerneret. Sed nihil horum effectum habuit. Populus enim , ultro in commiserationem praeceps , quum efferi per forum cadaver Caesaris vidisset , Antonio inde vestem Caesaris ostendente , oppletam sanguine & gladiis omni ex parte perfossam , ira furens , investigavit in percussores , & cum ardentibus titionibus , ad do-

Dolabella , tertius maritus fuit bellam medius erat maritus Tulliae Cic. F. Cic. ad div. liae , haud memorant Plut. & VI , ep. 19 (al. 18). Crassipedem , qui inter Calpurnium Asconius. cf. Cic. ad div. I , ep. 7 , 28. & ad Attic. IV , 5. Pisonem Frugi & P. Dola-

mos eorum incendendas concurrir. Verum illi, quod praecavissent periculum, hoc quidem evasere; sed quia multa alia et ingentia sibi imminere videbant, cesserunt Urbe.

- 43 Hic confestim Antonius dominatu efferens animum, omnibus metuendum se, maxime Ciceroni, ostendit. Nam quum crescere rursus potentiam huius cerneret in republica, sciretque cupidum esse Bruti partium, praesentiam eius moleste ferebat: iamque ante dissimilitudo morum ac diversitas fecerat, ut sibi invicem suspecti essent. Haec igitur metuens Cicero statuit primum, legatus in Syriam cum Dolabella proficisci. Verum quia consules designati Hirtius & Pansa, egregii cives ac fautores Ciceronis, rogabant, ne se desereret, pollicentes, ipso praesente se Antonium oppressuros; animi pendens Cicero Dolabellam missum fecit, Hirtioque promisit, se aestatem Athenis acturum, & quum ipsi imperium inierint, reversurum. Ita solus iter ingressus est. Mora autem in navigatione intercedente, quum recens nuncius Roma, ut solet, allatus esset, plane immutatum esse Antonium, omniaque agere et administrare ex Senatus auctoritate, neque deesse quidquam ad rem publicam optime constituendam, nisi ipsius praesentiam; reprehendens ipse animi sui anxietatem, repetit Urbem. Neque eius spem fefellit ingressus in Urbem. Accedenti enim tanta multitudo obviam processit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere consumtus fuerit. Postridie, quum Antonius senatu convocato & eum arcessisset; non venit in curiam, sed languere se

ex via causans, lecto se continuit: cum ipse insidias ex suspitione quadam & indicio, quod ad eum in itinere delatum erat, metuere videretur. Antonius autem eam calumniam aegre ferens, militibus edixit, ut ipsum vel adducerent, vel domum eius incenderent¹: sed multis intercedentibus, qui deprecarentur, pignora cepisse² satis habuit. Ex quo, quum deinde inter se occurrerent, praeteribant sine salutatione, & mutua in suspitione agebant; donec Caesar iuuenis (Octavius) Apollonia adveniens, dictatoris Caesaris hereditate adita, ambigeret cum Antonio de millies HS 3, quod ex pecunia Caesaris detinebat (Antonius).

Igitur Philippus, Caesaris iuuenis vitricus, & 44 Marcellus, qui eiusdem sororem duxerat, cum ipso iuvene venire ad Ciceronem & cum eo pacti sunt, ut Cicero illi adesset eloquentia & auctoritate gerendi rempublicam⁴ in senatu & apud populum, ille

¹ Ipse Cic. in Philipp. I. 5. dicit, Antonium dixisse, se cum fabris venturum ad disturbandam domum Cic.

² Quod facere solenne erat magistratibus, cum cogere velent Senatores, ut in curiam venirent; cf. Liv. III, 38 & Cic. de Orat. III. 4.

³ Consentiens cum Cic. Phil. II c. 17 & 24, Velleius II, c. 60. HS septies millies depositum a Caesare ad Aedem Opis, occupatum ab Antonio dicit. Plut. vero h. l. habet

περι των διαχιλιων πεντακοσιων μυριαδων; quae fere conveniunt cum summa quatuor mille talentorum, uti idem Plut. in Antonio p. 922. habet. Quum summa haec septima tantum pars sit eius, quam Cic. & Velleius referunt, Bartonius ad Plut. nodum solvit, ita, ut hos de pecunia publica, Plutarchum de privata Caesaris loqui existimet.

⁴ Quam Plut. vocat πολιτειαν. cf. infra c. 45 init.

Ciceronem opibus & armis tueretur. iam enim haud paucos secum adolescentulus habebat, qui sub Caesare militaverant. ¹ Putabant vero etiam maiorem causam subesse amicitiae, qua Cicero Caesarem iuvenem lubens complexus est. Siquidem, incolumibus adhuc Pompeio & Caesare, somniaverat, aliquem pueros senatorum in Capitolium accire, e quibus Iupiter unum designaret Romae Principem; cives tum spectandi causa accurrisse & templum circumstetisse; pueros autem praetextatos consedissee tacitos; hinc foribus subito patefactis, singulos ordine exsurrexisse, & in orbem praeterisse Deum, qui omnes considerans tristes remiserit, uni huic (Octavio) ad se accedenti dextram porrexerit his verbis: O Romani, hic finem apud vos faciet civilibus bellis, Princeps futurus. Pueri somno visi speciem, quum incognitam alias haberet, firmiter animo complexum esse Ciceronem; postridie autem, quum in campum Martium descenderit, inter obvios pueros, tum iam ab exercitatione redeuntes, primum vidiisse illum, cuius imago secundum

¹ Secuti sumus lectionem Codd. integriorem, quam quae est vulg. Illi autem sic habent: Εδοκει δε γαρ και μειζων τις αιτια γεγονεναι, τε τον κικερωνα αναδεξασθαι προδυμωσ την Καισαρος φιλιαν: Maior causa est divinitus subiecta somnio, quod refert Plut. mirorum captator. Plura eiusmodi de Augusto omina, inter se similia congeffit Sueton. Aug.

c. 93. Ceterum Ciceronis veriore de Octavio sensum, neque in eo alendo mentem aliam fuisse, quam ut eum ab Antonio seiungeret, discite ex eius ep. ad Attic. XIV, 12 & XV, 12. Et quis nescit, Philippum vitricum potius de republica, quam de privigni potentia laborasse, illoque & Cicerone invitis Octavium Caesaris hereditatem & nomen cepisse?

quietem sibi observata sit; nec sine admiratione visum, qui eius parentes sint, rogasse. Erat autem filius Octavii, viri non admodum clari, & Atiae, sororis Caesaris (unde eum Caesar, liberis orbis, testamento heredem bonorum suorum nominisque scripsit); Ciceronem deinceps, quando in puerum incideret, accurate eum salutasse, eumque hac sua comitate plane sibi conciliasse. Etiam forte Octavio evenerat, ut nasceretur Cicerone consule.

Hae scribuntur vulgo causae. Sed veriores fuere, 45 odium in Antonium, tum animus gloriae nimium serviens¹, quae eum Caesari adiungerent, sperantem, sic illius vires coniungere auctoritate sua². ita enim illi se submiserat adolescens³, ut etiam appellaret patrem. Quare vehementer stomachans Brutus in epistolis ad Atticum, reprehendit Ciceronem, quod ob metum Antonii, Caesarem observans ostenderet, non se patriae libertatem, sed sibi dominum magis propitium quaerere⁴. Brutus tamen Ciceronis filium,

¹ Iniquior h. l. est Plut. in Cic. quem reip. causa Octavium suscepisse, nota praeced. subindicavimus.

² In (εαυτε, quod inserit Reiskius) πολιτεια. cf. superius cap. init.

³ Legimus cum doct. Tunstallo: ετω γαρ υπησι το μειρακιον προς αυτον.

⁴ cf. in libr. sing. Cic. ad Brutum, ep. 17 Bruti ad Attic. Ut iam ista, quae facit, non dominationem, non, sed do-

minum Antonium timentis sint—O magnam, stultitiam timoris, id ipsum, quod verearis, ita cavere, ut cum vitare fortasse potueris, ultro arceffas et attrahas! — Licet ergo patrem appellet Octavius Ciceronem, referat omnia, laudet, gratias agat: tamen illud apparebit, verba rebus esse contraria. Atqui eo tendit, id agit, ad eum exitum properat vir optimus, ut sit illi Octavius propitius. Sed alii hanc

qui Athenis operam dabat philosophis, secum duxit, deditque ei praefecturam; quo ita usus est, ut multa ex sententia bello gereret. Fuit vero Ciceronis ea tempestate auctoritas Romae maxima: unde quum efficere posset, quae vellet, Antonium expulit Urbe, & tumultu decreto Hirtium & Pansam consules, qui cum bello persequerentur, emisit. Induxit quoque Senatum, ut Caesari, velut pro patria pugnanti, lictores & praetoriam dignitatem decerneret. Superato autem Antonio quum Consulum, qui uterque occubuerant, exercitus suas vires coniunxisset Caesari, timens senatus iuvenem, insigni fortuna usum, moliebatur honoribus praemiisque ab eo revocare legiones, viresque eius distrahere, tanquam non amplius opus esset exercitibus ad defendendam rempublicam. Unde territus Caesar submitit certos homines, qui Ciceroni precibus persuaderent, ut Consulatum utriusque simul pararet; ipsum quippe suscipiendo & magistratu & iuvene, quem nominis tantum & gloriae cupidum facile regeret, quo vellet, omnia gesturum esse pro arbitrio. Ipse Caesar professus est, quum formidaret ruinam rerum suarum, ac desertum iri se, in tempore se abusum esse Ciceronis ambitione, eique ad consulatum petendum opes suas & gratiam pollicitum esse ¹.

epistolam, aequae & parem Bruti ad ipsum Cic. confectas, existimant, ab aliquo obrectatore Ciceronis.

¹ Quae subiicit Plut. rumore magis nituntur, quam veritate; haud sane conveniunt in

Ciceronis animum, qui quamvis laudis studio teneretur, nullam tamen laudem quaerebat, nisi quam re publica coniunctam crederet. Plutarchi testimonio, quamvis Dio & Appianus ei adsint, fides non

Ita a iuvene senex impulsus, atque delusus ei ad- 46
iator exstitit petitionis Senatunque conciliavit; sed
statim ab amicis obiurgatus ipse paulo post sensit,
femet ipsum perdidisse, populique prodidisse liberta-

habenda est, si Ciceronis in Senatu gesta hoc ipso tempore spectemus. Rectius ex his Velleius II, 62 colligit: Omnia, antequam fugaretur Antonius, honorifice a Senatu in Caesarem exercitumque decreta sunt, maxime auctore Cicerone: sed ut recessit metus, erupit voluntas, protinusque Pompeianis partibus rediit animus. — Hoc est illud tempus, quo Cicero infito amore Pompeianarum partium, Caesarem laudandum & tollendum censebat; cum aliud diceret, aliud intelligi vellet. Sed cf. Cic. ad fam. XI, 20 & 21. Plancus vero de ipso consulatum petente Octavio ad Cic. X, 24: Quae mens eum, aut quorum consilia, a tanta gloria, sibi vero etiam necessaria ac salutari, avocarint, & ad cogitationem consulatus bimestris summo cum terrore hominum et insulsa cum efflagitatione transfulerint, exputare non possum. Tandem ipse Cic. ad Brutum ep. 10 veros suos sensit expromit: Sed Caesarem, meis

consiliis adhuc gubernatum, praeclara ipsum indole admirabilique constantia, improbitissimis literis quidam fallacibusque interpretibus ac nuntiis impulerunt in spem certissimam consulatus. Quod simul atque sensi; neque ego illum absentem literis monere destiti, nec accusare praesentes eius necessarios, qui eius cupiditati suffragari videbantur. nec in Senatu sceleratissimorum consiliorum fontes aperire dubitavi nec vero ulla in re memini, aut Senatum meliorem, aut magistratus. Nunquam enim in honore extraordinario potentis hominis vel potentissimi potius (quando quidem potentia iam in vi posita est et armis) accidit, ut nemo tribunus pl. nemo alio magistratu, nemo privatus, auctor existeret &c. *Quam longe haec, & quae de Consulatus invasione Sueton. Aug. c. 26. alique narrant, absunt a dictis Plutarchi, quem h. l. rumores parum cohaerentes & calumnias sparsas secutum esse, manifestum est.*

tem. Quippe auctus adolescens consulari imperio, Ciceroni valedixit, Antonioque & Lepido conciliatus coniunxit cum earum vi suam, imperiumque Rom. quasi possessionem aliquam cum iis est partitus. Proscripsere hi Triumviri, occidendos plus ducentos. Maximam vero contentionem Ciceronis proscriptione prae-
buit. Antonio nullam conditionem accipere volente, nisi primus ille interficeretur, & assentiente Lepido, Caesar utrique repugnabat. Congressus triumvirorum occultus in triduum fuit apud Bononiam, procul a castris in parva insula fluminis. Primis quidem diebus pro Ciceronis salute cum illis concertasse fertur Caesar, sed tertio die concessisse eiusque vitam prodidisse. fuitque permutatio ita facta, ut Ciceronem Caesar, L. Paullum fratrem Lepidus, L. Caesarem avunculum Antonius proscribi pateretur¹. Sic ira & rabie correpti omnem humanitatis sensum mentisque consilia amisere; quin immo docuerunt, nullum hominem esse immanius animal, si libido ei est cum potentia.

47 Dum haec aguntur, erat Cicero in Tusculano suo una cum Quinto fratre. Cognita vero proscriptione, Asturam in maritimum Ciceronis fundum discedere, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum transmittere constituerunt. De eius enim victoriis laetitia rumor erat. Ferebantur lecticis confecti moerore; atque in itinere subsistentes, iunctis lecticis, inter se casum suum deplorabant. Quintus vero magis angebatur,

¹ Vellei. II, 66, addit: Caesar aliquem proscribere Sed nihil tam indignum illo coactus est, aut ab ullo Cicerone fuit; quam quod aut Cicerone proscribitur est.

quum subiret animum inopia omnium rerum: nihil enim secum domo extulisse dicebat. Sed & Marco perexiguum erat viaticum. Consultius igitur visum illi, Marcum fugam ante capere, se recurrere, ut domi convasaret. Quo consilio probato complexi se mutuo multisque cum lacrimis digressi sunt. Quintus non multis post diebus a servis suis proditus, missis ab Antonio percussoribus, cum filio interfectus est. Cicero Asturam delatus, navem, quam nactus ibi fuit, itlico conscendit, & oram legens Circeios usque venio pervenit. Inde solvere quum gubernatores pararent, sive mare timens, sive nondum plane Caesaris fidem desperans, egressus de navi & millia passuum XIII fere pedibus Romam progressus, animi denuo pendere coepit, sententiaque mutata rursus ad mare descendit. ibique noctem gravibus & incertis cogitationibus traduxit, adeo, ut in animo haberet, Caesaris domum clam ingredi, sibi que ante lares eius manus inferre, & diro hoc funere iras Deorum illi contrahere. Sed & ab ea ratione cruciatuum metu depulsus, alia rursus perturbatiore animo cogitans, servis se deportandum navigio permisit, ubi praedia habebat & iucundum aestate perfugium, quum gratissime spirarent etesiae. Est ibidem, haud procul a mari sacellum Apollinis. Hinc sublatum agmen corvorum cum magno crocitu ad Ciceronis navem, dum terrae appellitur, advolabat: atque ex utraque parte antennae insedere, partim crocientes, partim rudentum capita rostris tundentes, quod dirum omen omnibus visum est. Cicero tamen egressus in villam se recepit & quieti dedit. ibi magna corvorum pars in fenestra considens tristes

ediderunt strepitus : unus vero in lectulum devolavit, & rostro vestem, qua Cicero tectus erat, paulatim a facie eius dimovit. Quo viso servi suam ipsi ignaviam damnantes, si manerent, donec herilis caedis spectatores ferent, quum hero etiam bestiae opem ferrent eiusque indigno fato sollicitae essent, ipsi non subvenirent, partim precibus, partim vi, lectica ad mare detulerunt.

48 Interea percussores cum ministris supervenerunt, Herennius centurio & Popillius, tribunus ¹, quem paricidii reum olim defenderat Cicero. qui ubi fores clausas invenissent, eas effregerunt, quumque Cicero non appareret, & ii, qui intus erant, scire se, ubi esset, negassent, adolescentulum aiunt quendam, a Cicerone liberalibus institutum literis & disciplinis, Quinti fratris libertum, cui nomen Philologus erat, tribuno indicasse, lectica eum per consitas arboribus & umbrosas ambulationes ad mare deferri. Tum tribunus paucis assumtis circum ambulationes ad exitum cucurrit. Herennium vero recta per easdem insequentem quum animadvertisset Cicero, servos lecticam eo loci ponere iussit. Ipse vero mentum sinistra manu, prouti consueverat, tangens, oculos intentos habuit percussoribus constanter, squaloribus plenus,

¹ Livius epit, CXX vocat rem Popillium tribunatu militum Popillium, legionarium militem. (Valer. Max. V. c. 3, n. 4. dicit Cn. Popillum Lenatem, Picenae regionis). est, Herennium centurionem, quem Plut. & Eusebius solinominant, praefuisse percussorum manui.

capillo demisso & facie curis marcida, usque eo ut plerique, dum Herennius eum obruncaret ¹, capita obtexerint. Cervicem ex lectica quum protendisset ad caedem, occisus est, cum annum iam LXIII ageret ². Praecidit illi Herennius, iussu Antonii, caput & manus, quibus Philippicas scripserat. Orationes enim in Antonium ipse Cicero inscripsit Philippicas, quo nomine etiam nunc appellantur.

Abscisa haec corporis membra quum Romam per- 49
lata essent, Antonius, qui tum forte comitia habebat, iis visis exclamavit, nunc finitam esse proscriptionem ³: Caput ⁴ autem & manus pro rostris in tribunali poni iussit, spectaculum horrendum Romanis, qui non Ciceronis vultum, sed animi imaginem Antonii videre putabant. Unum tamen, si quosdam scriptores audimus, inter ista edidit aequitatis specimen, quod Pomponiae, Quinti uxori, tradidit Philologum. Haec vero eius potens facta cum aliis

¹ Sed Livius & Val. Max. l. c. occisum dicunt a Popillio. Eusebius in Chron. Plutarcho consentire videtur, dum Cic. in Formiano suo ab Herennio & Popillio LXIII aetatis suae anno caesum tradit. Popillius certe membra praecisa Romam detulit Antonio; cf. Senecam Contr. III. 17 & Suas. 7.

² Livius l. c. annum habet LXIII.

³ Vellei. II, 64 Utrique (Ciceroni, & Canutio trib. pl.)

vindicta libertatis morte stetit: sed tribuni sanguine commissa proscriptio; Ciceronis, vel satiato Antonio poena, finita. Appiano teste Popillio non modo tribunatum dedit Antonius, sed & numeravit pro mercede HS decies centena milia, cf. Vellei. II, c. 66.

⁴ Quod Fulviam, Antonii etiam, antequam auferretur, manibus tractasse, & conspuendo illuisse, linguam vero acubus compunxisse, refert Dio.

diris excruciauit suppliciis, tum carnes suas ipsum praecidere paulatim, assare, dein comedere adegit. Sed ipse Ciceronis libertus, Tiro, plane nihil de prodicione per Philologum scribit. Caesarem accipi longo post tempore ad quendam ex filia nepotem accessisse; hunc autem, quod volumen quoddam Ciceronis in manibus haberet, consternatum id veste contexisse; Caesarem, qui id animadverterat, sumsisse volumen, & stantem magna ex parte evoluisse, inde reddidisse puero his verbis: Doctus hic vir, mi fili, doctus fuit et patriae amans. Quum mox posthaec Caesar Antonium debellaret, consul ipse collegam cooptavit filium Ciceronis; quo consule ex senatus consulto Antonii statuæ deiectæ, ceteri honores aboliti, decretumque insuper, ut nemo in posterum gentis Antoniae Marci praenomen ferret. Ita Deus ultor poenam Antonii extremam reservavit Ciceronis domui.

1 In partem anni 723 Cos. suffectum.

Vitae per Plutarchum scriptae subiungimus bre-
 viarium vitae, actionum et scriptorum, ad annos
 Ciceronis et U. C. digestum, quale quondam Chri-
 stoph. *Heidmannus*, Prof. Helmstadiensis, tanquam
 indicem aliquem *historiae Ciceronis per Franc. Fa-
 bricium* scriptae, eique an. 1620 denuo a se editae,
 adstruxit. Atque cum id et ad supplendam Plu-
 tarchinam scriptionem, et ad cognoscendos scrip-
 torum *Cic. etiam orationum, et epistolarum*,
 praesertim ad Atticum, Brutum et Q. fratrem,
 annos opportunum sit; nostrum duximus, in eo
 tum ad Plutarchinam scriptionem accommodando,
 tum corrigendo et augendo nostram curam admif-
 cere Heidmannianae. Editio Londinensis operum
Cic. 1681 ex eaque Berolinensis 1747 praemissum
 habent aliud eiusmodi breviarium, longe quidem
 brevius, sed et parum accurate ad annos (non
 64, sed 63) Ciceronis digestum.

B R E V I A R I U M

VITAE, ACTIONUM ET SCRIPTORUM CICERONIS.

An. mundi

^{3876.}
An. U. C. NATUS est *M. Tullius Cicero* III Non. Ian.
Cat. 647, votis ipsis, matre Helvia, patre Arpinate; *Plut.*
Varr. 648. c. 1. Eodem anno natus quoque Pompeius Prid.
Aet. 1. Kal. Oct.

— 5 Archia poeta Romam venit; quo praeceptore post usus Cicero.

Ciceronis ingenium elucescit & honoratur.

Poema *Pontius Glaucus* versibus tetrametris puer componit. *Plut. c. 2.*

u. c. 663 16 Toga pura sumta.

— 17 Exercet se legendo, scribendo, commentando, dicendo.

— Arati carmina de coelo stellisque convertit (de *Nat. Deor. II, 41*) quorum fragmenta exstant.

— *Marium*, tragicum carmen, scribit. de *Legg. I, 1* & de *Div. I, 47.*

— 18 Iuri civili operam dat, & assiduus est apud Q. Mucium Scaevolam augurem (*Lael. I*). militat, *Sullae* legatus, bello *Marsico*; *Phil. 3.*

— 19 *Philonem Academicum Romae* audit, & philosophiae studet acerrime. *Scaevola* augure mortuo ad *Mucium Scaevolam pontificem* transit, atque in studio iuris se confirmat; *Plut. c. 3.* & *Cic. in Bruto c. 89* & *Lael. c. 1.*

— 20 *Apollonio Moloni, Rhodio, rhetori & oratori* operam dat, *Romae. de Inventione* commentarios rhetoricos inchoatos & rudes edit; de *Or. 1.*

21 --- 23 Triennio, quo fuit urbs sine armis, in omnium doctrinarum meditatione versatur, dialecticis in primis exercetur a *Diodoto Stoico*; declamat quotidie, cum Latine, tum Graece; *Cic. in Bruto c. 90.* *Xenophontis Oeconomicum* latinum facit; *Cic.*

An. Aet. de offic. II, 24 extr. item forsan Platonica quaedam; Quint. X, 5.

———— 26 Ad causas & publicas & privatas adire coepit; Cic. in Brut. c. 90. causam privatam pro *Quinctio* dicit. Gell. XV, 28. Moloni iterum operam dat.

679 u.c. 27 Primam causam publicam dicit pro *Sexto Roscio Amerino*, eumque contra Chryfogonum, Sullae libertum, & ipsam Dictatoris potentiam defendit; in Bruto l. c. & Plut. c. 3.

———— 28 Ob habitum corporis parum firmitum, forsan etiam metu Sullae, in Graeciam profectus, Athenis Antiochum Ascalonitam, ex Academico Stoicum, & Phaedrum atque Zenonem, Epicureos, audit; Plut. c. 4.

———— 29 Sulla mortuo, precibus amicorum, & cohortatione *Antiochi philosophi*, ut remp. capefferet, motus, dicendi facultatem studiosius denuo exercet apud Demetrium Syrum, post Asia peragrata cum Menippo Stratonicensi, oratore tota Asia disertissimo, Dionysio Magnete, Aeschyllo Cnidio, Xenocle Adramyteno, rhetoribus, tum Rhodi rursus se applicat ad Apollonium Molonem, & Posidonium audit; in Bruto c. 91. Plut. c. 4. Strabo L. XIII & XIV.

———— 30 E Graecia domum redit exercitator & prope mutatus, magna spe; sed oraculo repressus timide remp. attingit; unde *gracculus atque otiosus* appellatur. Pronuntiationem & gestum conformat, magistris Roscio Comoedo, & Aesopo Tragico; Plut. c. 5. aemulus fit Hortensii.

———— 31 Quaesturam petit, & accipit volente populo, cum causas nobiles egisset, interque eas illam pro *Q. Roscio Comoedo*, quae hodieque exstat.

———— 32 *Quaestor* Lilybetanus in Sicilia omnibus se probare, & de civibus suis bene mereri studet. Nobiles adolescentes apud Praetorem Siciliae (*Sexto*

An. Act. tum *Peduceum*) defendit; *Plut.* c. 6.

— 33 E Sicilia, oratione Lilybaei habita, (teste *Asconio*) decedens omnia a Romanis sperat, sed se falsum pulchre in itinere discit. Romam venit eloquentia, ut videbatur, iam matura; *Brut.* c. 92 *COSS.* tum Romae erant *L. Lic. Lucullus*, & *M. Aur. Cotta*; & *Verres* praetor urbanus.

a.u. 688. — 37 Post quaesturam in plurimis causis & in principibus patronis quinquennium fere versatus, hoc magis in admiratione fuit, quod ab iis, quorum causas agebat, nulla dona aut munera, (auctore *Plut.* c. 7) accipiebat, mediocri sua fortuna contentus. Designatus Aedilis curulis, reiecto *Caecilio Nigro*, in iudicium vocat *Verrem*, qui ex praetura Siciliam per triennium tenuerat, & crudeliter in ea versatus erat. In hoc iudicio fatigavit *Hortensium*; *Plut.* c. 7. *Verrina III* convictus *Verres* sua sponte in exsilium discedit. Reliquas *Verrinas V* *Cicero* non dixit, sed domi scriptas edidit; teste *Asconio*.

— 38 Aedilis *Cicero* ludos populo facit; pro *Fonteio* & *A. Caecina* dicit, ut fert opinio.

— 40 Praeturae candidatus designatur primo loco; *Plut.* c. 9. ad *Attic.* I, ep. 8 & 9 scripta.

a.u. 687. — 41 Praetor iudicia integerrime exercet; *Licinium Macrum*, hominem potentem, damnat; *Plut.* l. c. *Legem Manilianam* suadet; pro *Cluentio* dicit; pro *M. Fundano* item, & *Q. Gallio*, ut vult *Sigon.* Scholam *M. Antonii Griphonis* frequentat (auctore *Suet.* de ill. *Gramm.*); *P. Vatinius*, patronum asperum, acri dicto pungit, quod refert *Plut.* c. 9. *Manilio*, *Pompeii* amico, accusato diem petenti dat unum, qui praeturae supererat; idque factum suum, in concionem productus, populo approbat; *Plut.* l. c. ad *Attic.* I, ep. 3.

— 42 Omissa provincia prensat consulatum. pro *C.*

An. Aet. Cornelio quadriduo dicit; ad *Attic. I*, ep. 1.

— 43 *Filius Marcus* nascitur ex *Terentia*; ad *Attic. I*, ep. 2. *Consulatum* petit. *Competitores* fuere sex, in iisque duo patricii, *P. Galba*, vir optimus, & *L. Catilina*, homo improbissimus. *Orationem* in toga candida habet, cuius fragm. apud *Asconium* exstant; *Quint. III*, 9. *Consul* designatur magno populi studio, cum *C. Antonio*; *Plut. c. 10 sq. Q. Gallium*, ambitus reum, defendisse videtur ex *Ascon. Tulliam* filiam despondet *C. Pisoni L. F. Frugi*; ad *Attic. I*, ep. 2.

— 44 *Consulatum* inicit difficili reip. tempore (*Plut. c. An. U. C. 11*) propter molitiones tribunicias & *C. Antonii* collegae sui. *Orationes XII*, quas ipse *consulares* *Varr. 691.* vocat ad *Attic. II*, ep. 1, habet: quarum *I & II legem agrariam* evertit (*Plut. c. 12*); *III tumultum plebis & equitum* in teatro ortum ob *Legem theatralem* sedat, eiusque auctorem, *Othonem*, in gratiam populi reducit (*Plut. c. 13*); *IV Rabinium*, perduellionis reum, defendit; *V proscriptorum filios* ab honorum petitione repellit; *VI provinciam* sibi decretam, cum *Antonio* collegae *Macedoniam* concessisset, *Galliam in concione deponit*. Refert *legem* de ambitu; quam *Catilina* contra se latam putans, *Ciceronem* occidere parat, ut ipse *consul* fieret. Quem contra *republicam* molientem desert ad *Senatum*, & interrogat; tum armatus *Scito* illo nobili descendit ad *Comitia*, tectus *lorica & praesidio*. *Catilinam* iterum repellit a *consulatu*; *Plut. c. 14*. Dein *insidiis domi suae* appetitus, sed monitus a *Fulvia*, & literis acceptis, quibus *Crassus* aliique monebantur, ut evaderent *pericula Urbi futura* (*Plut. c. 15*); *Senatum* in *aedem Statoris* vocat. quo cum ipse quoque venisset *Catilina*, habet *Cicero Catilinariam I*, *consularium VII*, qua eum ex

An. Aet. Urbe emisit. VIII habet ad populum postridie quam Catilina profugit, quo profecto ad Manlium in castra, uterque hostes iudicati, decretumque, ut eos Antonius bello persequatur, Consul Urbi esset praesidio; Plut. c. 16. *L. Murenam*, cos. def. ambitus reum, defendit. Lentuli Surae consilia contra patriam indagat; Plut. c. 17. Allobrogum legatos, quos coniurati participes illorum fecerant, sibi conciliat, & discedentes cum T. Vulturcio & literis ad Catil. deprehendit; Plut. c. 18. Tum principes coniurationis ad se vocat, & Senatum in aedem Concordiae; ubi coniuratio tota detegitur, eiusque auctores, qui Romae erant, in custodiam traduntur. Supplicatio decernitur Ciceroni cos. togato, qui populo ea omnia exponit, & haec est consularis IX in concione, quo die Allobroges involgarunt; Plut. c. 19. De coniuratis refert in Senatu; & cum Caesaris mitiorem sententiam vicisset severior Catonis, & ipse Cicero habuisset consularem X, ex Scto supplicium de iis sumit *Nonis Decembr.* Honores summi ob id meritum Ciceroni habentur, qui *pater patriae* dicitur; Plut. c. 20—22. Legem quoque tulit de legationibus liberis, ne, sicut antea, infinitum, sed annum earum tempus esset; Cic. de Legg. III. Consulatum Ciceronis, a bonis viris laudatum, alii exagitare conantur, in iisque tribuni pl. novitii, praefertim Q. Metellus Nepos, cui tamen animose resistit; & ab illo dicere prohibitus, cum consulatu abiret, iuramentum novum iuravit, *Remp. & Urbem sua unius opera esse salvam*: idque populo iurato approbatum est; Plut. c. 23. ad Attic. I, ep. 16 scripta. Anno hoc natus est Octavius.

An. Act. & simul facetiis multos offendit; sed tamen auctoritate tum fuit summa; Plut. c. 24--27. Metello tr. pl. eum ad populum calumnianti, fortiter repugnat, scripta etiam *Oratione Metellina*; ad Attic. I, ep. 10 & III, ep. 13 & ad fam. V, ep. 1 & 2. *P. Sullam*, coniurationis reum, defendit. Domum in Palatio emit (Gell. XII, 12. Cic. ad Attic. I, 10) concessa fratri domo paterna; Plut. c. 8. extr. *Atque ab hoc tempore incipiunt Epp. M. Cic. quae ad familiares s. diversos vocantur: quarum aliquot hoc anno scriptae. Tempora illarum notavit Ad. Theod. Siberus in sua ed. qui ordo chronol. a recentioribus edit. adiungi consuevit.*

— 46 In Clodium, de sacris violatis accusatum, Cicero testimonium dicit; unde ei orta cum illo contentio; Plut. c. 28 sq. Pro *Archia* dicit hoc aut superiore anno. hoc quoque anno frater Q. Cicero, praetor, Asiam sortitur, eamque dein per triennium obtinet; ad Attic. I, ep. 10 & 14.

— 47 Commentarium *de consulatu suo*, graece scriptum, ad Atticum & Posidonium mittit; ad Attic. I, ep. 16 & II, ep. 14. Scribit *de eodem* versibus *libros III*; ad Attic. I, ep. 6 & II, ep. 3. De *Prognosticis*, quae Atticum expectare iubet II, ep. I res est ambigua. Scripsit quoque hoc anno I, 15 sq. & lib. II ep.

— 48 *C. Antonium* defendit, itemque *A. Thermum* bis; & *L. Valerium Flaccum*. Caesar cupit Ciceronem esse in numero XX virorum de agro Campano plebi lege Iulia dividendo; sed is locum repudiavit. Cum vero Clodius oppugnatum iret Ciceronem, legationem Caesaris in Galliam ituri primum accipit, mox Clodio reconciliationis cupidinem simulante, eandem renuntiat. unde iratus Caesar Clodium corroborat & Pompeium a

An. Act. Cic. alienat. Tum Clodius tr. pl. factus in Cic. se convertit; Plut. c. 30. Hoc anno pulcherrima ep. 1 ad Q. fratrem cum sequente scripta; itemque ad Attic. II, 4 cum multis sqq.

————— 49 *Annus funestus Ciceroni, L. Calp. Pisone Caes. A. U. C. sonino & A. Gabinio Coss.* Pactus enim cum his
 695. Clodius tr. pl. legem tulit, qui civem Rom. indem-
 Varr. 696. natum interemisset; ei aqua & igni interdiceretur, qua cum se unum peti videret Cicero, vestem mutat & populo supplicat; idemque faciunt equites. Senatus ne faciat, a Coss. & Clodio prohibetur. Igitur furoribus Clodianis cedens, cum praesidio ab amicis accepto Urbe exit, Lucaniam percurrit, Siciliam petiturus; Plut. c. 31. Tum Clodius sciscit ei exsilium edictumque proponit, ne intra 500 millia passuum reciperetur, hinc ille a Sicilia exclusus Dyrrachium petit, inde Theffalonicam; sed quamvis ab aliis amicis & civitatibus Graecis officiose coleretur, animo molliori exsilium fert; Plut. c. 32. Q. Cicero ex Asia decedit, Clodius villas Ciceronis inflammat, & Romae domum, in cuius area templum Libertatis exstruit, his peractis vellicat quoque acta Pompeii; quo favente & adiuvante Senatus frequens decernit, ut de nulla ante re ageretur, quam de Ciceronis reditu latum esset; Plut. c. 33. Tribuni pl. legem promulgant & referunt eadem de re. Theffalonica Dyrrachium se recepit Cicero. Roma vero exierunt paludati Coss. Piso in Macedoniam, Gabinius in Syriam. ad Attic. I, ep. 3 & 4. III, 5, 6, 7, 8 sqq. ad Terentiam aliquot priores. L. XV ad fam.

————— 50 Agitur in Senatu de Ciceronis reditu; quem
 a. n. 696 Clodiani caedibus intercludere conantur. Tribuni pl. vulnerantur, & Q. Cicero inter cadavera latet. Milo tr. pl. Clodium de vi in iudicium frustra

An Aet. vocans, vim in subsidium advocat. Itaque Pompeio suadente & post SC. de salute Cic. factum, lata a Lentulo Cos. lex de Cic. reditu summo consensu omnium centuriarum accipitur. Cicero Non. Sext. ipso die natali filiae suae, in Italiam redux Brundisio iter facit Romam magna celebritate & gratulatione omnium; quasi Italiae humeris reportatur Romam, ibique incredibili populi studio excipitur, pridie Non. Sept. Plut. c. 33. Orationes post reditum habet in Senatu, ad Quirites, pro domo. Is etiam decernit Pompeio potestatem rei frumentariae in toto orbe per quinquennium; unusque ex Pomp. legatis fit Q. Cic. in Sardinia. ad Attic. IV, 1, 3, 4. ad Q. fratrem II, 1 scriptae.

697
 51 Acta Clodiana rescindit, cum offensione Cato- nis; Plut. c. 34. Tulliam filiam, cum eluxisset Pisonem anno priori mortuum, despondet *Furio Crassipedi*; ep. ad Q. fratrem II, 5. Orationem de rege Ptolemaeo, cuius apud veteres fit mentio, habet ineunte anno, cum regis restitutionem *P. Lentulo* decerneret. *P. Sextium* defendit & *Vatinium* accusat; pro *Bestia* dicit; de *haruspicum responsis* disputat; de provinciis *Consularibus* sententiam dicit; pro *Corn. Balbo* ac pro *Coelio*. ad Q. fratrem II, ep. 2—10. ad Attic. IV, 5—8. ad Lentulum L. I famil.

698
 52 Scripsit libros III *de Oratore*; cf. prooem. L. II & ad Attic. IV, 12; ad fam. I. ep. 9, 73. Orat. in *Pisonem* dicit.

699
 53 Scribit libros sex *de republica s. de optimo statu civitatis*; quos simul ac editi erant, avide se legisse dicit *Coelius* ad Cic. VIII, ep. I. & ipse Cic. in libr. de legibus saepe respicit. Causis multis distinctur; ad frat. II, 15. Defendit *Cn. Plancium*, ambitus reum, & *C. Rabirium Postumum*. Scriptae ad Q. fratrem II, 11—15 & ult. III, 5

An. Aet. sqq. omnes in Britanniam missae; ad Attic. IV, 13 & sqq. ad fam. L. I, ep. longa ad Lentulum; V, 8 & 9; VII, 5, & ad Trebatium 6-10.

700 — 54 Cicero fit *Augur* in locum P. Crassi iun. competitore Hirro. Scriptae ad fam. II, ep. 1 & 5 ac sqq. ad Curionem.

701 — 55 Clodium occidit *T. Ann. Milo*, quem defendit Cicero. M. Saufeius, defendente Cic. & M. Coelio, absolvitur; sed T. Munatius Plancus Bursa a Cic. accusatus, a Pompeio defensus, damnatur. L. VII ad fam. ep. 2. hoc anno fingitur habitus sermo de finibus bon. & mal. quem postea L. V pericripfit. Scripsit etiam *de legibus*, certe post Clodii caedem, ut ex lib. II cognoscitur.

702 — 56 Cicero Ciliciam provinciam conf. cum exercitu sortitur, Appio Claudio successurus, itinere per Italiam & Graeciam facto venit in Asiam, Ephesum, Tralles & mox Laodiceam, inde in castra ad Iconium Lycaoniae, quo tempore Cassius quaestor M. Crassi ante adventum Bibuli Syriam a Parthorum impetu liberat. Cic. vero Ariobarzanem iun. regem Cappadociae praesentibus infidiis liberat; deinde iter in Ciliciam faciens Tarsum venit, indeque contra hostes perpetuos in Amano monte profectus, eos a. d. III Id. Octobr. caedit, & *Imperator* appellatur; Plut. c. 36. castra apud Issum habet, quae olim Alexander. Pindenissum capit. Multae hoc anno scriptae epp. ad fam. quae ap. Siberum videantur, & quae L. V ad Attic. continentur.

703 — 57 Supplicationes Ciceroni Romae decernuntur; Ipse provinciam integerrime obire pergens Tarso abit in dioeceses Asiaticas. Tullia filia vidua nubit P. Corn. Dolabellae. Cicero quaestore C. Caelio provinciae praeposito a d. III Kal. Sextil. decedit in Graeciam. Rhodum appellit. Athenis commo-

An. Aet. ratur. Tironem patris aegrotantem relinquit : ipse Brundisium venit & Romam pergit ; Plut. l. c. L. V ad Attic. ep. ult. L. VI, 1, 2, 4, 6 & L. VII priores octo. Ad fam. L. II & III aliquot ad Coelium & Appium L. XVI. plures ad Tironem ; neque pauca ex reliquis libris.

704
58 Ad Urbem veniens prid. Non. Ian. honorifice excipitur ; sed in ipsam flammam belli civilis incidit ; ad fam. XVI, 10. Kal. enim Ian. Q. Metelli Scip. sententiam factum erat SC. *ui ante certam diem Caesar exercitum dimitteret. Si non faceret, eum adversus Remp. facturum videri.* cui cum intercessissent M. Antonius & Q. Cassius tr. pl. Senatus magistratibus negotium dedit, ut curarent, ne quid Resp. detrimenti caperet. Ant. & Cass. cum Curione ex Urbe fugiunt. Cicero quidem est utriusque parti auctor pacis, (quod profitetur ad fam. XVI, 11 & in Oratt. pro Marc. Lig. & Deiot. item ad fam. IV, 6 ; VII, 3. cf. Plut. c. 37) sed frustra. Itaque descriptae Italiae regiones, quam quisque partem tueretur : Cicero Capuam sumit, ab Urbe discedit, *επισηκωτος* orae maritimae a Formiis, quum coss. atque optimates omnes Urbem reliquissent. Evocatur deinde literis Pompeii in Apuliam ; mox Brundisium, quo itinere Cic. & Caesarem convenit ; ad Attic. IX, 21. In villas suas recedit. Arpini filio togam puram dat. Profecto Caesare in Hisp. Cicero ad Pompeium navigat in Graeciam ; Plut. c. 38. A Catone propterea reprehenditur. Itaque & cum ibi vidisset multa vitia, poenitet venisse ; ad fam. VII, 3. Caesar Hispania potitus a M. Lepido praetore *Dictator* dictus. Huc referendae Epp. ad Attic. VII, 9, 10 & sqq. huius ac duorum proximorum librorum.

705
59 Caesar Brundisio in Epirum contra Pompeium traiecit. Cicero e Graecia primum, dein ex castris

An. Act. scribit ad Attic. X, epp. 2, 3 & sqq. Praelio Pharfalico non interest. Cato, qui copias & classem habebat Dyrrachii, imperium & copias offert Ciceroni, ut consulari; sed ipse recusat magno suo periculo. Romam, certe in Italiam contendit. Brundisii Caesarem exspectat (Plut. c. 39); neque Antonium inimicum experitur. Tulliae morbo affligitur. Epp. ad Attic. XI, priores octo missae.

706. — 60 Tullia ad patrem venit Brundisium. *Caesar* dignitatem ei suam, datis ex Aegypto literis, conservat; in Italiam adveniens occurrentem sibi *Ciceronem* comiter excipit. Redit in Urbem & cum libris in gratiam; ad fam. IX, 1 & Plut. c. 39. ad Attic. L. XI ep. 10 & sqq. missae.

707. — 61 Romae vivit & in villis. conquiescit in studiis; Plut. c. 40. Scribit *Partitiones Oratorias*, & *Brutum* s. *de claris Oratoribus*. A Caesare ornatur. Scribit *Catonem*, cui Caesar opponit *Anticatonem*, sed cum Cic. laudibus; Plut. c. 39. Cicero scribit *Oratorem*; gratias Caesari agit de *Marcello*; & *pro Ligario* apud eundem agit feliciter. Divortium facit cum Terentia, quod domum Cic. exinani-verat; Plut. c. 41. Vitam Terentia dein produxit ad CIII annum (Val. Max. VIII, 14) L. XII ad Attic. epp. priores.

708. — 62 Virginem *Publiam* (al. *Popiliam*) uxorem ducit, cuius opibus aes alienum dissolveret; ad fam. IV, 14. Filiam Tulliam amittit, quae ex partu decesserat; hinc moeret nimium Cicero, ad quem consolandum philosophi confluunt, & amici literas mittunt M. Brutus, Ser. Sulpicius, L. Lucceius, C. Caesar. Ipse quoque scribendo librum *de consolatione* se consolatur. *Publiliae*, morte Tulliae laetari visae, nuntium remittit; Plut. c. 41. (Ea dein, non quod alii volunt, vetula Terentia, Vi-

An. Aet. bio Rufo nupsisse videtur). Domo abest & in villis suis Philofophiae operatur. Scribit *Hortensium*: tum *Academicos libros IV, & V de finibus; laudationem Porciae*. Filium Athenas mittit. *Pro Deiotaro* apud Caesarem dicit. Pleraque Epp. L. XII & XIII ad Attic. scriptae. ad Brutum ep. 9. Hoc anno vel sq. scribit *Quaest. Tuscul. L. V.*

63 Romae est initio anni; sed coniurationis in Caesarem particeps non est: quamquam a M. Antonio, ut conscius, arguitur. Caesare interfecto [Idibus Mart.] in Capitolium cum aliis ascendit, neque adduci potest, ut ad Antonium eat. Liberalibus i. e. XVI Kalend. April. in aede Telluris, quod in ipso est, fundamenta pacis iacit; sed ea effectu caruere; Plut. c. 42. Post Brutum & Cassium ipse quoque ex Urbe discedit, & villas suas lustrat. Scribit libros *III de natura Deorum*; duos de *Divinatione* & dial. de *Senectute* s. *Catonem maiorem*; mox *Laelium* s. *de amicitia*. Dolabellae factum de everfa Caesaris ara s. columna valde probat. C. Octavium mense Apr. ruri secum habet, qui tum praeter sententiam matris & vitrici hereditatem Caesaris avunculi adit: Hirtium quoque cos. def. in Puteolano; ubi sermo de *Fato* habitus, forte & *Timaeus Platonis* conversus. Sub finem Maii Romam versus proficiscitur, neque tamen in Urbem pergit, nisi post aliquot menses, ut videtur. *De Officiis* scribere instituit libros, quos post reditum e cursu Achaico absolvit. Antonium scil. vitandi causa iter in Graeciam ingreditur. Inter navigandum sine libris *Topica* ad Trebatium scribit. *De gloria* duos [qui deperditi hodie] iam ante ad Atticum miserat. Syracusas in Siciliam transgressus, in Graeciam traicere frustra nititur; reicitur enim adversantibus ventis ad Leucopetram, promontorium Rheginorum. Audito ibi, Antonium immu-

An. Act. tatum omnia ex Sen. auctoritate agere, ac desiderari ipsius praesentiam, festinantius Romam contendit. Ibi incredibili studio & gratulatione populi excipitur; sed Antonio in Senatum vocanti excusat languorem; quod ille ira amens aegre & impatienter fert; Plut. c. 43. Postridie in Senatu satis libere loquitur, habita *Philippica I.* Antonius ei inimicitias denuntiat, inque Tiburtino Scipionis de eo declamitat; in Senatu etiam XIII Kal. Oct. in absentiam invehitur. Ciceroni autem in Senatum venire cupienti per amicos non licet; respondet tamen Antonio, *Philippica II.*, nobili illa & divina, ut Iuvenalis ait, scripta quasi in praesentem. Rusticatur deinde & perficit libros *de Officiis*. Forte etiam *Paradoxa* scribit hoc tempore. Quum Antonius Urbe excessisset, Romam redit V Id. Dec. & XIV Kal. Ian. vocatu tribunorum pl. in senatum venit, sententiamque dicit, quae est *Philippica III.* Mox populo in concione exponit, quid in Senatu actum sit, *Philippica IV.* Epp. pleraeque lib. XIV. & XV; quaedam etiam L. XVI ad Att. scriptae.

64 Cicero amplectitur C. Octavium, iam tum potentem, quo uteretur adversus Antonium; pugnatque in Senatu, ut Antonius hostis iudicaretur, & eius adversariis honores decernit, *Philippica V*; Plut. c. 44 & 45. Scitum de legatis ad Ant. mittendis populo in concione exponit *Philippica VI.* In Senatu pacem cum Antonio dissuadet *Philippica VII.* In Q. Fufium Calenum invehitur & disputat contra alios, qui *tumultus* nomen, non *belli*, in sententia ponendum censuerant, *Philippica VIII.* Ser. Sulpicio, in legatione ad Antonium mortuo, statuam aeneam pedestrem in Roftris ponendam decernit *Philippica IX.* Cicero filius apud Brutum militans rem bene gerit, eique legio Pisonis se tradit. M. Cic. pater Calenum

An. U. C.
7610 l. 611.
An. mundi
3940.

An. Aet. oppugnat *Philippica X.* Cicero filius C. Antonium proelio victum in M. Bruti potestatem redigit. Cicero pater bellum contra Dolabellam C. Cassio decernit *Philippica XI.* Minerva, quam Cic. pridie quam in exilium iret, ante cellam Minervae posuerat, turbinis vi deiecta & fracta, ex SC. Quinquatribus facta, restituitur. Legationem sibi ad M. Ant. decretam dissuadet *Philippica XII.* Pacem cum Antonio & Antonianis esse non posse, demonstrat *Philippica XIII.* Calumniā appetitur, quasi ipse fasces appeteret; quam diluere P. Apuleius tri pl. studet; etsi nihil necesse erat. Populus enim universus testimonium integritati eius & amorī in patriam perhibet. Nuntiata mox victoria Mutinensi [a. d. XVIII Kal. Maii] concursus ad eum mirificus populi fit: a quo in Capitolium maximo clamore & plausu deductus atque in rostris collocatus, domum reducit. Supplicationem L. dierum trium Imperatorum [Hirtii, Pansae & Octavii] nomine decernit *Philippica XIV.* Quum uterque Coss. Hirtius in praelio, Pansa ex vulnere obiissent, rumor it, de Cicerone Coss. facta, [ad Brut. ep. 8. & Plut. c. 45] sed falsus fuit. Cicero hortatur D. Brutum & L. Plancum, ut bello Antonium persequantur. legatis vero exercitus nomine impudenter in Senatu consulatum Octavio deposcentibus, in iisque Centurione, ostenso gladii capulo, dicente, *hic faciet, si non feceritis vos*; libere respondet Cic. *Si ita Consulatum petieritis, eum accipiet*; Suet. in Oct. c. 26 & Dio L. 46. Octavius tum ad Urbem movet. ad eum venit Cic. in castra; sed paulo post ex Urbe fugit. Octavius X Kal. Oct. cum Q. Pedio Consul fit, & facta cum Antonio & Lepido triumvirali pactione valere iubet Ciceronem; ob cuius proscriptionem contentio Triumvirorum, Antonius eum

An. Aet. perditum vult; Lepidus accedit. Octavius per bi-
 duum repugnat; sed tertio die cedens, salutem
 Ciceronis deserit; Plut. c. 46. qui quum sub ad-
 ventum Triumvirorum Urbe cessisset, tum in Tuf-
 culano agens cum fratre Quinto, certior de sua
 utriusque proscriptione, primo cum fratre fugit,
 dein cum hic viatici causa rediret, ab eo digressus
 miserabiliter, Astyram, villam suam, petit, mari-
 que fugam tentat; sed frustra. Interea Q. frater
 cum filio occisi, M. autem Ciceroni, multum fluc-
 tuanti tristiaque cogitanti eveniunt portenta in-
 fausta in villa Caietana. Servi quidem fideles,
 eum eripere gestientes, ad mare portant in
 lectica, Plut. c. 47. Sed superveniunt percussores,
 quorum ducibus nefariis Popillio Laenati tribuno,
 & Herennio Centurioni, Philologus ingratus, Q.
 Cic. libertus, iter Marci indicat. Herennium quum
 instare sibi sensisset Cicero, animo constanti servos
 lecticam ponere iubet, & immotam cervicem ex-
 tra lecticam praebet praecidendam. Sic trucidatur
patriae parens VII Id. Dec. Caput & manus prae-
 ciduntur, Antonio afferenda; Plut. c. 48. Quae
 membra ubi Romam allata, Antonius improbe
 laetus, iamque finitam proscriptionem dicens, illa
 poni iubet in Rostris, horrendum Romanis specta-
 culum; Plut. c. 49. Vixit vero annos LXIII, men-
 ses XI, dies V, sive annos LXIV, minus XXVI
 diebus; victurus per omnium seculorum memo-
 riam; cf. Vellei. II, 66 *elogium Ciceronis*. Filius
 ipsi superstes M. T. Cicero an. U. C. 723 Cos.
 suffectus ex Id. Sept. consulatum gessit cum Au-
 gusto, in eoque auctor fuit, ut statuae, imagines,
 ornamenta M. Antonii omnia discicerentur, sanc-
 returque edicto, ut ex Antoniana familia nemo *Mar-*
cus nominaretur; Plut. c. 49 & Plin. hist. nat.
 XXII, 6.

INDEX EDITIONUM CORPORIS TULLIANI

Auctior illis, quos exhibent Fabricius in
Bibliotheca Latina & Ernestius in Sect. II praef.
ad Cic. opp. a se an. 1774 edita Tom. I,
secundum aetates digestus.

AETASI natalis 1467-98-1519
refertur fere ad duumviros artis typographicae in
Italia, Conradum *Sweinhemium* & Arnoldum *Pan-*
narz, utrumque Germanum, qui artem suam pri-
mum in monasterio Sublacensi, deinde Romae exer-
cuere ab an. CIOCCCCLXVII. Quamvis vero his
non principio fuerit consilium, ut unum corpus
operum Tullianorum facerent, edidere tamen om-
nes Ciceronis libros, praeter eos, qui sunt *de In-*
ventione (primum cum illis *ad Herennium* editi Vene-
tiis 1470 fol. per Nic. Ienson). In monasterio qui-
dem Sublacensi ediderunt libros *de Oratore* & Epp.
ad fam. ceteros Romae: neque tamen omnes eadem
formae magnitudine; quorum indicem Io. Andreas,
Alerienfis Episcopus, epistolae ad Xystum IV (Six-
tum IV Papam) an. 1472 datae et T. I Bibliorum
cum glossis Nic. de Lyrae praemissae subiunxit, in-
deque excerpere Maettarius T. I, Ann. Typogr. et
I. A. Fabricius Biblioth. lat. T. III. edit. Ern. ad cal-
cem notitiae typogr. p. 562-566.

1 *Epp. ad Famil.* 1467, *ad Atticum* 1470, *de Ora-*
tore cum ceteris 1471, Opp. omnia in *philosophia*
1469, *Oratt. cum invectivis* in Ant. Verrem, Catil.
et ceteros 1471.

Sed primus omnium proprie corpus fecit Alex.

MINUCIANUS, Professor Mediolan. ex cuius officina prodire

- 2 *Opera Cic. Mediol.* 1498 et 99 voll. IV formae maximae. Is vero, singulorum librorum exempla prius edita secutus, non omnes ad ordinem temporis edidit, sed prouti vetustiora exempla nactus esset.
- 3 *Ascensiana I Paris.* ap. Badium 1511 et 1512 fol. repetitio fere est prioris: a qua, teste clar. Ernestio, in paucissimis abit; quamvis eius corrector Ger. *Vercellanus* multa mutata dixerit de iudicio Guil. *Budaei*, itemque Guil. *Maini*, praeceptoris puerorum *Budaei*. In margine Varr. lectt. undecunque ductae, nominatim *Becichemi Scodrensis* in Rhetor. coniecturae annotatae sunt.

AETAS II Aldino - Basiliensis 1519-1537; qua primum MSS. conferri coepere.

ALDUS avus in praef. ad epp. ad Atticum 1513 receperat, se omnia Ciceronis reliqua editurum sic emendata, ut pauca in iis desiderari possent: idque exequi coeperat a. 1514, edito Rhetoricorum volumine Venet. in aed. Aldi et Andreae focer, quarta forma. Sed mors eius 1515 infecuta irritum fecit consilium. quod cum dein repetiisset focer, Andreas *Afulanus*, negotium mandavit Andreae *Naugerio*. Is quidem in quibusdam libris textum meliorem fecit: sed in aliis lectiones minus hodie probatas induxit; neque satis curavit, ut operarum vitiis immunis esset editio, quae ex offic. Aldina ab an. 1519 ad 1523 prodiit. Fama vero officinae fecit, ut huic editioni, cuius pagg. secutus quoque est Marius *Nizolius* in Lexico Ciceroniano an. 1535 edito, mox principatus tribueretur. hinc eam secutae aliae, sed Basilienses Cratan-

dri et Hervagii bonitate sua superarunt.

- 4 *ALDINA I f. Naugeriana* Venetiis in aedibus Aldi et Andreae Asulani socii 1519-23, 8. A. 1519 prodire Oratt. voll. 3. epp. 1521. philof. quorum ultimum volumen nobis ad manus est 1523. Ad haec 9 voll. accessit ex eadem offic. an. 1522 *Asconii Pediani* Expositio in aliquot oratt. *Victorini* comm. in Cic. de Liv. et Ge. *Trapezuntii* in Or. pro Ligario Vol. 1, 8.
- 5 *Ascensiana II* Paris. 1522 fol. Aldinam secuta prioris exempli lectt. in margine servavit.
- 6 *Basiliensis I* Andr. *CRATANDRI*, 1528, 3 voll. fol. quae basin fecit Aldinam, eiusque in *Oratt.* recepit ordinem, sed in *Rhetoricis* veterem Badii retinens, *Topica* et *Partitiones* praemisit libris *de Oratore*. Ceterum multis Aldinam vincit novis bonis, quae in eam contulit Mich. *Ben- tinus*, in ipsa hac cura mortuus. Is ex vetustioribus Codd. in quibus et Palatini fuere, textum pluribus locis meliorem dedit, Orationes quasdam pleniores fecit, varias lectiones in margine adnotavit, excerpta e priscis et recentt. scriptt. ad interpretationem locorum difficilium praemisit, addiditque Indices copiosos.
- 7 *Basiliensis II* Io. *HERVAGII* 1534, 4 tomis 2 voll. fol. max. priori splendidior. Sequitur ea quidem Cratandrinae textum, sed cum iudicio: collatisque prioribus librorum exemplis Romanis, Florent. ac Venetis, sed et codice Gabr. Florentii *Talenti*, Senatoris Mediolanensis, ex quo Oratio pro *P. Sextio* tertia prope parte auctior facta est, nonnulla in ipso textu emendata habet; varietatem vero lectionis e marginibus amotam peculiari libello in calcem reiecto complectitur.

Exempla thesauri Ciceroniani, quae ex Her-
vagiū offic. prodire 1546, 1551 et 1568 Caelii
Sec. Curionis aliorumque curis aucta, etiam Her-
vagiana cum Aldina collationem praemissam
habent,

Ex eadem officina 1535 prodire *Macrobii in
Somnium Scip. libri II*, edente Ioach. Camerario.

AETAS III binos principes habet, Petr. *Vic-
torium* primum ab an. 1534, alterum *P. Manutium*,
A. F. ab an. 1540; comitem utrique se fecit, *Victo-
rio Ioach. Camerarius*, *P. Manutio Rob. et Car. Ste-
phani*. Praeter hos multum quoque boni attulit hac
aetate Seb. *Corradus*, tum singulis libris illustrandis,
tum libro eruditissimo, qui inscribitur *Egnatius* sive
Quaestura, Venet. 1537, 8. (recus. Lips. 1754, 8.)
cuius pars I maior vitam Cic. undique collectam
habet, altera Ciceronis loca emendat et explicat. Is
maxime in Epp. operam egregiam posuit.

Recensemus primum Victorianas cum suis.

Petrus *VICTORIUS*, ob novam recensioem,
qua textum vulgatum partim ex collatis MSS. in
quibus Mediceus praestat, et libris editis, partim
coniectura usus, maxime in epistolis, emendavit,
Sospitator Ciceronis dici meritus est. *Uni Victorio*,
inquit Graevius, *plus Cicero debet, quam reliquis
omnibus, qui in eo perpoliando operam posuerunt*. Re-
prehenditur tamen in eo affectatum antiquitatis stu-
dium et insolentior verborum scriptura. Prodiere
vero ex eius recensione opera Cic.

8 *Venetis* ap. Luc. Ant. *Iuntam* 1534-1537, 4 voll.
fol.

9 *Parisis III* apud Rob. *STEPHANUM* (I) 1538-
1539, 4 voll. fol. quae se Victoriana filiam pro-
fiteretur, additasque habet Victorii castigationes
suarum castigationum.

10 Lugdun. ap. Seb. *Gryphium I*, 1540. 9 voll. 8. habet ea et Victorii castig. quae dein quoque ap. Gryphios recusae sunt.

11 *Basiliensis III Hervagii*, ex castig. P. Victorii, cura Ioach. *CAMERARII*, cum P. Victorii castig. et notis Camer. cet. 1540. 4 voll. fol. inter praecipuas edd. numeratur. Quamvis enim Victoriani exempli fidem in plerisque secutus sit, priores tamen lectt. et ipsas e MSS. ductas saepe praetulit Victorianis. primusque observavit, lectiones quasdam librorum diversas esse eiusmodi, ut suspicio esse vel possit, vel debeat, non alteram ex altera, commutatione aliqua vel librario- rum vel correctorum factam, sed utramque esse a Cicerone per duplicem libri alicuius editionem et novam eius castigationem; quam observationem fecit quoque suam Car. Stephanus in ed. dein nominanda.

12 *Florentiae prima Victoriana* repetita est 1571, sed novis adornata scholiis; qua usus est Graev. B. Paulus *MANUTIUS* Aldi F. alter Ciceronis vindex, idemque intelligentissimus interpres et felicissimus ipse imitator, cum admodum iuvenis (natus enim erat an. 1512) nullis sumtibus, nullique studio pepercisset, in antiquis Ciceronianorum libris indagandis, iisque cum superioribus exemplis, etiam Victoriano, conferendis: edidit tandem formatum a se ex Aldino textum, scholiaque addidit in epp. ad div. iam ante separatim edita. Et invenit ille etiam plures asseclas, quam Victorius, in quem ipse primo subiniquior, mox tamen aequior exstitit.

13 *Aldina II, Pauli I*, 1540, 10 voll. 8. quae editio in numeris fere convenit cum *Aldina I*, quos secutus est Nizolius.

14-16 *Aldina*, *Pauli* repetita, 1550 sq. 1554, 1557; 1563 sq. Huic ultimae edit. iungimus *Africanii Pediani* Explanatt. in oratt. 8. Venet. ap. Aldum 1563.

17-22 *Argent.* editio post *Naugerianam* et *Victorianam* emendata a Io. *Sturmio* ap. *Wendelin.* 1540 pagg. numeri et versuum Aldinis respondent. Eadem post postremam *Nauger.* et *Victor.* emend. a I. St. 1548, 1557, 1571 et 1574, * 1578 ap. *Ios. Rihelium* repetita est. Aldinam maxime sequitur; sed et oratt. pro *Sestio* et *Ligario*, uti *Aldina II* integriorem exhibet. Praemissae sunt *Sturmii* et *Naugerii* praefatt.

23 *Rob. STEPHANI* (II) *Parisiis* (IV) 1543 sq. 8 voll. 8. literis currentibus nitidissime exscripta. Huius quidem *basin* fecit *Stephanus* textum *Manutianum*, sed et *Victorianam* lectionem aut MSS. nonnunquam praefert; ceterum se multa diligenti vetustorum exemplorum collatione emendasse profitetur. Voll. prima tria habent *Oratt.* 4 et 5 *Epp.* 6 et 7 libros *philos.* ultimum, quod nobis ad manus est, *rhetoricos*, cum reiectis ad calcem variis lectt.

Henrici Stephani in *Cic.* quam plurimos locos castigg. ann. 1557, 8 partim ex ingenio, partim ex vetustissimo et emendatissimo exemplari MS. Eiusdem *Lex. Cicer. Graec. Lat. et Obsf.* *Parif.* *Morell.* 1557, 4.

24 *Parif.* V ap. *Sim. Colinaeum* 1545, 10 voll. 12, repetitio *Stephanianae* nitida, quae refertur in *Fabr. bibl. lat. ed. Ern. T. I, p. 219.* Sed et *Ern.* in praef. *Cic. Sect.* 2, 33, se exemplum editionis ap. *Colinaeum* factae an. 1553 1q. 11 voll. 12 habere dicit.

25 *Opera Ciceronis* 1551 *Basil.* 10 voll. 8.

- 26 Caroli *STEPHANI* Paris. VI 1555, 4 voll. fol. Editio splendida textum prioris a fratre Roberto editae maxime sequitur; suam tamen etiam lectionem habet: quam etsi clar. Ernestius plerumque in deterius ivisse, collatis prioribus capp. Divin. in Caecilium, colligat; habita tamen est isto aevo haec editio omnium emendatissima, habetque ad calcem cuiusque tomi lectt. varias. Proposita hinc fuit praestantioribus sequentis aetatis curatoribus, in qua porro recognoscenda elaborarent, ut Dion. Lambino, Al. Scoto cet. Scotus quidem in praef. f. ep. nuncup. edit. suae, quam ad an. 1588 recensimus, inquit » Textu Caroli Stephani, qui et a doctis viris maxime probatur, et inter vulgares Codices videtur integerrimus, conservato, praeter admodum pauca loca, in quibus aperte mendum esse constabat. »
- 27, 28 *Gryphiana II* ex Victorii et Manutii castig. 1546, 1548, 9 voll. 12. repetita 1551 et 1559 sq.
- 29 *Lugdun.* ex castigatione Io. Boulierii ap. Io. Frelonium l. Ant. Vincentium [socios] 1560-1568. Nullum certum sequitur exemplum; et nullo in pretio est.

Fragmenta Cic. ex veterum monumentis post Rob. *Stephanum* collegere Car. *Sigonius* Venet. 1559, 8. et, qui horum industriam vicit, Andr. *Patricius*, Striceco-Polonus ibid. ap. Ziletum 1560, 8. 1565. 4 et 1578, 4. c. commentt. Inde ea suis edd. subiecere Dion. Gothofredus et Ian. Gruterus cet. quos dein recensimus.

Sub hanc aetatem accessere duo, qui Ciceronis editoribus sqq. lumen praerferrent suis emendationibus, M. Ant. *Muretus* in varr. lectt. quae primum prodire Venet. ap. Ziletum 1559, 4. dein Antverp. ap. Plantin. 1580, 8 et Francof. 1604,

8. et Adrianus *Turnæbus* in *Adversariis* tom. duobus, quibus tertium addidit filius post mortem patris. Prodiere iunctim Paris. 1580, 2 voll. et Basil. 1581 fol.

AETAS IV Manutio-Lambiniana et Brutina.

Hortatu viri illustrissimi *Errici Memmii* excitatus et suppeditatis ab eodem aliisque instructus codicibus, *Dion. LAMBINUS*, illustris ingenio et omni genere doctrinae ad sensum veri elegantiamque Tullianam excultus, a vulgi superstitione alienus, summo studio in recognoscendis Ciceronis libris per biennium ac sex menses versatus, Manutianum textum, uti a *Car. Stephano* partim repetitus, partim emendatus erat, ita correxit, ut principatum ei mox decernerent alii, ut *Io. Mich. Brutus*, *Facciolatus*; alii, eius in ipsum textum ausa, [audebat autem multa pro ingenio, etiam sine codd. ut intelligibilem daret textum] vituperarent, ut *Muretus* et *Gruterus*. Hinc factum, ut quem dederat novi exempli textum, mox editores desererent, retinentes vel *Aldinum Pauli*, vel *Stephanianum*, ita tamen ut *Lambini* lectt. et notae accessio fierent meliorum huius aetatis editionum. Quamvis autem *Lambinus* saepe ingenio nimium tribuisse videatur, multae tamen eius lectiones hodie prae illis a *Grutero* postea restitutis probantur iis, qui inscite contumaces esse nolunt. Alterum attulere ornamentum commentarii *P. MANUTII* in *Oratt. Epp. et officiorum* libros, quibus editio *Aldina* maior 1584 aucta est. Praeter hosce duumviros de Cicerone promereri studuerunt *Io. Mich. BRUTUS* denuo, *Dion. GOTHOFREDUS* *Ictus*, et, quem omiserunt editionum censores, *Alex. SCOTUS*, et doctus *Wecheliana*e curator.

30 *Prima* eaque una vera ex *Lambini* recognitione

et cum notis eiusd. *Parisiis* ap. du Puys 1566,
2 voll. fol.

- * 31 *Aldina* III, Venetiis ex bibliotheca Aldina
1569, 9 voll. 8, cuius curator, Hieron. Tur-
rifanus [Andreae Afulani nepos, Francisci filius,
qui se P. Manutii patruelem dicit] Aldinum qui-
dem Pauli textum reddidit, sed vitam Cic. a
Lambino conscriptam praemisit et cuique vol. *Lam-
bini* adnotationes adiecit. Servatur ea in Biblioth.
Bipont. Ducali.
- 32--34 *Gryphiana* III Io. Mich. *BRUTI* Lugd.
ap. Ant. Gryph. 1570 sq. repetita ibid. 1578
et 1585--87. Brutus in hac edit. adhibito etiam
Lambino cum prioribus edd. Victorio, Came-
rario, Manutio, Turnebo aliisque textum sic
emendavit, ut saepe lectiones *Lambini* recipe-
ret; suasque animadversiones addidit ad calcem,
quibus maxime textum suum tueretur.
- 35 *Parifina Lambini* [a. 1572 mortui] 1573 fol.
textu Stephaniano substituto lectiones *Lambini* e
textu in marginem eiectas habet; cura, ut vi-
detur, *Lambini* filii.
- 36 Eadem ibid. 1573--1580, 9 voll. 8.
- * 37 Eadem *Lugduni* ap. Petrum Santandreanum
1577--1578 4 tomi fol. mai.
- 38 Eadem *Argentor.* 1581, 9 voll. 8.
- 39 Eadem *Parif.* 1584, 2 voll. fol.
- 40 *Aldina* IV maior, c. comm. exquisitis et ela-
boratissimis *PAULI* et *ALDI MANUTIO-
RUM* Venet. 1578--1583, 5 voll. fol. Tex-
tum fere Aldinum Pauli habet, sed operarum
vitiis inquinatum. Omne igitur pretium est a
P. Manutii comm. in Oratt. Epp. et officiorum
libros. Aldinae vero notae, nisi ubi lectiones
MSS. memorat, parum laudis invenere. Aldus

- Nepos etiam Nizolii Lex. Cic. repetierat 1570.
- 41 *Genevensis* c. n. Lambini et Ursini 1584, 2 voll. fol. Fulvii Ursini, doctissimi viri et Codd. MSS. usi, notae iam ante Antverp. 1581, 8 editae, multis locis egregiam lucem afferunt.
- * 42 Dion. Gothofredi I; Praeter haec tenus vulgatae D. Lambini editionem accesserunt D. Gothofredi IC. notae: in quibus variae lectt. Synopses generales & speciales singg. l. libris l. pagg. adiectae: Cic. loca praecipua & difficiliora inter se primo, aliis deinde authoribus gramm. Rhet. poetis, hist. Ictis maxime collata: ut & formulae, quae ad ius, LL. Sctae & actiones pertinent, explicatae. Index gener. adiectus est. Lugd. sumptibus Sybillae. a Porta 1588, 4 tomi, 2 voll. fol. min. l. 4.
- * 43 *Scotina*: Variis Dion. Lambini et aliorum doctissimorum quorumque Virorum lectionibus opera Alex. Scot, Scoti ad marginem illustrata et in sectiones apparatus Latinae locutionis respondentia. acc. D. Lambini et F. Ursini emendationum rationes singulis tomis distinctae. Lugd. sumptibus Io. Pillehotte. 1588. 12. Rhetorici libri duos primos tomos habent. Scotus fuit nobilis Scotus Abirdonensis Acad. A. L. Mag. et in Univ. Turnonensis S. Iesu Theol. Cand. qui sub idem fere tempus Apparatum Latinae locutionis olim per M. Nizolium ex Cic. libris collectum, nunc denuo auctiorem factum et ad Sectt. in quas Cic. opera sunt distincta, accommodatum, Lugd. ap. eundem edidit. [Ccl. Allobr. recus. 1612, 4; Paris. 1624, et Gen. 1627] Textum vero C. Stephani maxime secutus lectt. Lambini, Man. Mureti, Victorii, Ursini cet. cum suis notis in marginem reposuit: Lambini [quem unum plura quam omnes in hoc

- opus contulisse ait] annot. ad cuiusque vol. finem adiecit. Est igitur haec editio non contemnenda.
- 44 *Wecheliana* ad Manutianam et Brutianam conformata ap. her. Wechel. Frcof. 1590, 10 voll. 8. Praemissa est Fr. *Fabricii* historia Cic. Ad calcem vero cuiusque tomi annotationes et castig. ex variis doctorum virorum scriptis selectae [a docto sane viro, nescio an Frid. *Sylburgio*]. Laudantur in iis post *Victorium*, *Manutios*, *Brutum* aliosque maxime D. *Lambinus* et ipse *Ianus Guilelmus*. Ed. praestans.
- 45--47 Eadem repetita 1606, et Francof. 1609 typis Wechel. ap. Cl. Marn. et her. Io. Aubrii totidem voll. 8, itidemque Hanoviae 1603, 12.
- 48 *Genev. ex rec. Lambini* 1594, 8, cura Gothofr.
- 49 D. Gothofredi c. eiusdem notis repetita Genev. ap. Guil. Laemarium 1596, 4 tomi 2 voll. 4.
- 50 Eadem repetita Genev. ap. Petrum de la Rovièrre 1606, 4 tomi 2 voll. fol.
- 51--53 Eadem c. n. Lambini et Gothofr. Colon. Allobr. s. Genevae, 1616, fol. ea sectiones Scottinas habet. 1633 et 1646, 4 tomi, 2 voll. 4.
- 54--56 *Lambiniana* cum sectionibus Scoti textum sine notis exprimens Genev. 1608, 1624, 1626 ap. Henr. Fetherfon 2 tomi 8.
- 57 Eadem Lugd. 1616, 2 tomi 8.
- 58 Aug. Munatiana [h. e. Basileae] 1620, 9 voll. 12.

AETAS V Victorio --- Gruteriana.

Initia huius aetatis posuerat *Ianus Guilelmus Lubecensis*, qui iuvenis doctissimus, cum esset 27 annorum, excerptis scriptorum, quae itineribus per Galliam, Belgium et Germaniam factis collegerat, meditatus erat novam recensionem Ciceronis, sed operi m. Iun. an. 1584 immortuus est,

cf. Thuan. hist. L. 80 sub fin. Cum eodem sua excerpta eius generis Car. *Langius*, Canonicus S. Lamberti Leodiensis idemque eruditissimus librorum Ciceronis de officiis editor, et Suffridus *Petri*, Leowardiensis, communicaverant. Triumvirales has schedas post XXX nactus Ian. *GRUTERUS*, praeterea Codd. Palatt. tum ipse contulit, tum opera usus duorum Iuvenum, Iani *Gebhardi*, Palatini, et Dav. *Clerici*, Genevensis, illius in epp. ad div. huius ad Attic. *Erat* vero, ut clar. Ernestii [in praef. Sect. II, p. XLII] verbis utar, *Gruterus in re critica eo, quo Victorius sensu, ita libris scriptis addictus, ut manifesta saepe menda etiam accuratissimis & evidentissimis virorum doctorum emendationibus praeferebat, eaque etiam explicare tentaret. Itaque basin suae editionis voluit esse textum Victorianum: quem tamen ille non modo e libris scriptis saepe mutavit, sed etiam interdum e coniecturis eorum quidem, quorum apud eum esset peculiaris quaedam auctoritas, ut Simeonis Bosii in epistolis ad Atticum. Editiones antiquiores & ipsas subinde commemorat, sed satis negligenter, non modo hanc in partem, quod primas illas Romanas & alias non requisivit, nec consuluit, sed quod etiam pro primis laudat, quae non sunt, ut subinde in notis monuimus & in singulorum voluminum praefationibus. Et quoniam ipse omnino in conferendis libris antiquis aliorum opera usus est, veremur, ne non certa sint omnia, multa etiam praetermissa. Notas ipse suas addidit, nisi in epistolarum, ut ante dictum, item in Tuscularum libris, ubi Gebhardi sunt. Lallemandius sic porro: Iniquior est Gruterus in Lambinum, in quem, saepius etiam sine causa, invehitur, ut quum in Philippicis depromptas ex optimo cod. Vaticano Faerni & Mureti emend. quas*

ipse non viderat, acerbe tanquam Lambini coniectanea respuit. Neque nobis omnino probatur Gruteri *επισδοξια* seu potius *ζηλοτυπια*, qua tum ipse Lambino iniuriam saepe intulit, tum eius adiutores, maxime iuvenis Ianus *Gebhardus*, in excellentioris ingenio et doctrina viri rationes investi sunt. Verum sua cuique placent scripta, suum cuique ingenium. Fama tamen Gruteri fecit, ut textus eius pro optimo haberetur et editiones ex eo tempore obtineret. Textum Gruterianum paulo emendatiorem Iac. *Gronovius*, et qui hunc secutus est, H. *Verburgius* ediderunt. Aetatis huius sub initium Andr. *Schotti*. Novorum Ciceronis emendatorum libri IV prodire Antverp. 1613, 8, et cum eius observatt. humanis Hanov. 1615, 4.

59 *Gruteriana I* ex recogn. et cum notis Iani *Guilelmi* et Iani *Gruteri*. Hamburgi ex bibliopolio *Froben*. 1618, 4 tomis 2 voll. fol. sed ineleganter excusa, ad cuius pagg. refertur *Penu Tullianum*, collectore Geo. Lud. *Frobenio*, quod ibidem prodit 1619 fol. In hac ed. primum est divisio in capita a *Grutero* instituta.

* 60 c. optimis ac postremis exempl. accurate collata Lugd. Bat. ex offic. *Elsevir* 1642, 10 voll. 12, sine capp. distinctione.

Ex eadem offic. 1644 prodire *Q. Asconii Pediani* Commentt. in Cic. Oratt. in 12. et iam ante hist. Cic. a *Fabricio* scripta ex edit. *Heidmanni* 1640, 12.

61 Amstelod. *Blaw*. 1658 sqq. 10 tomi, 12.

62 Basil. 1659, 4. *Gruterumne*, an superius exemplum sequatur, non habemus.

63-65 *Schreveliana* c. n. *Gruteri* et *varr*. Lugd. Bat. 1661, 4. repetita Basil. (l. *Genev.*) sumptibus *Leon. Chouet* et *Io. Ant. Crameri*, typis *I. R.*

- Genathii 1687, 4. et Venetiis 1687, 4 tom.
4 mai.
- 66 *Gruteriana II* Londin. 1681, fol. recusa pulchrius quam prima, sed omiffa capitum distinctione.
- 67 *In usum Delphini* explanata Parisiis 1684-1689, 4, haud tamen prorsus absoluta editio, neque laudata. Singula igitur volumina eorumque editores indicamus.
- a. Oratorii per Jac. *Proust*; Paris. 1687, 1 vol.
 - b. Orationes per Car. *Merouville* ib. 1684, 3 voll. repetita Venetiis 1724.
 - c. Epp. ad fam. per Phil. *Quartier* S. I. ib. 1685.
 - d. Opp. philosophica per Franc. *Honore* ib. 1689, tomus I. Intercessit enim mors editoris, quo minus et alter in lucem ederetur. Desint vero etiam epp. ad Atticum, Q. fratrem et Brutum.
- 68 ex rec. nova Jac. *GRONOVII* Lugd. Bat. 1692, 4 partes et voll. 4, cum notis integris Iani *Guilhelmii* et Iani *Gruteri*. Acc. Jac. Gronovii emendd. ut et *Asconii Pediani* et doctissimi veteris scholiastae (neutiquam tamen cum *Asconio* comparandi) scholia. Ceterum editor textum *Gruteri* etiam cum vitiis typogr. repetiit, nisi quod paucis locis suas intulit emendd. Nonnullos enim libros contulerat ad MSS. Fecit vero nomen *Gronovianum*, ut exemplar hoc crederetur emendatissimum et ab aliis repeteretur.
- 69 Eadem ibid. prodire forma 12 quinque voll.
- 70-72 *Isaaci Verburgii* editio triplex Amstelod. 1724 fol. 2 voll. 4 voll. 4. et 12 voll. 8 textum habet *Gruterianum*, qualis a I. *Gronovio* editus est: tum notas integras *Victorii*, *Camerarii*, *Ursini* et selectas, quae vulgariter et absque ingenio con-

scriptae dicuntur. Etiam in excerptis lecti. varr. iudicium desiderant eruditi. Consuluit tamen etiam Zach. *Pearcii* et *Davisi* edd. priores in libris de Oratore et Philos.

73 *Verburgiana* repetita Venetiis 1731, 12 voll. 8 med.

AETAS VI. eclectica, cuius princeps est Io. Georg. *GRAEVIUS*, cui coniungendi sunt Zach. *PEARCIUS* et Io. *DAVISIUS* Angli. Tum secuti Iosephus *OLIVETUS*, eclecticam rationem prae aliis secutus, Nic. *LALLEMAND* Galli, et novissime Io. Aug. *ERNESTIUS* Prof. Lipsiensis. Professus erat in praefat. ad libros de officiis et epp. ad fam. a se editis Criticus eruditione, industria et modestia praestans *I. G. Graevius*, *Victorii* lectionem maxime secutus, sed MSS. et edd. usus, se omnia Tulliana eadem ratione editurum esse; edideratque orationum et epistolarum volumina, cum illo de officiis cet. quum mors viri intercederet, quo minus et reliqua prodirent. Itaque opportune accesserunt *Davisius*, qui in libris philosophicis corrigendis et illustrandis operam laudabilem posuit; Zach. *Pearcius* libros de oratore egregie curavit, et P. *Burmannus*, qui illos incerti auctoris et Herennium et Cic. de Inventione novissime edidit. Superfunt Brutus et Orator, in quibus quis ingenium ac studium exerceat. Placet vero singulas has quatuor virorum editiones coniungere, ut unum corpus idque praestantissimum efficere videantur.

* 74 a. M. T. Cic. epp. ad fam. ex rec. *I. G. Graevii*, c. eiusd. animadv. auctis et notis integris P. *Victorii*, P. Man. Hier. *Ragazonii* [h. e. Car. *Sigonii*] D. Lamb. F. *Ursini*, nec non sel. *I. F. Groncet.* Amstel. ex off. *Elzevir.* P. et I. Bleav 1693,

- 2 voll. 8. Habet haec editio auctiores Graevii notas, quam prior a. 1677.
- b. Eiusd. epp. ad Atticum ex rec. Graevii c. eiusd. animadv. et notis integris Victorii Man. Leon. Malespinae, Lamb. Urf. Simeonis Bosii, Fr. Iunii, Aufon. Popmae, nec non selectis Seb. Corradi, H. Casauboni, I. F. Gron. et aliorum Amst. 1684, 2 voll. 8.
- c. Post Graevium, sed ad eius modum, vir quidam doctus curavit reliquas epp. ad Q. *Fratrem L. III* et ad *Brutum L. I* cum notis integris Vict. Man. Malesp. Lamb. Urf. Iunii, Grut. et Iac. Gronovii, nec non Fr. Hottomanni Comm. in ep. I *de prov. administranda*. Adiectus est ad M. Tullium fratrem *de petitione consulatus liber cum integro comm. Valerii Palermi Veronensis*. Hagae Com. ap. H. Vaillant 1725, 1 vol. 8.
- d. Ei. Oratt. ex rec. Graevii c. eiusd. animadv. et notis integris Franc. Hottomanni, D. Lambini, F. Ursini, P. Manutii ac selectis aliorum, ut et Q. Asconio Pediano et Anon. scholiaste cet. Amstel. ex typogr. P. et I. Bleav, 1699 tomi 3, singuli bipertiti, unde 6 voll. 8.
- e. Ei. de *officiis L. tres, Cato maior, Laelius, Paradoxa, Somnium Scip.* ex rec. Graev. cum eiusd. notis, ut et integris animadv. D. Lambini, F. Ursini, C. Langii. Fr. Fabricii, A. Manutii nec non sel. aliorum. Acc. Favonii Eulogii Rhet. Carth. in Cic. Somnium disp. nec non Caelii Calcagnini disp. in de officiis libros. M. Ant. Maioragii disquis. Iac. Griffioli defensiones Cic. contra Calcagninum, ibid. ex eadem off. 1688, 1 vol. 8. [Voluminum Graevian. ex bibl. I. Phil. Crollii, quondam Rectoris, in bibl. Gymnasii translatorum copia nobis est.]

f. *Ei. Opera philos.* (praeter libros de officiis) ex 8 codd. collatione recensuit notisque integris Victorii, Manutii, Camerarii, Lambini, Urfini cet. addidit Io. *Davifius*. Cantabr. 1724-1733, 6 voll. 8.

(Acadd. quaeft. edidit *Davifius* Cantabr. 1725; de *fin. bon.* cet. 1728; *Quaeft. Tufcul.* primum Cantabr. 1709, dein auctius 1723; tertio notis denuo auctis et emendatius 1730. Praeferitur tamen prima, quod in novioribus coniecturae Bentleii in textum receptae sunt. De *nat. Deorum* Cantabr. 1718, 1723 et 1733. de *divinat.* et de *fato* Cantabr. 1721. De *Legibus* Cantabr. 1727. Cum quoque *Davifii* curae in libros de officiis cum igne interiiffent, hos uti et illos de *nat. Deorum* edidit cum eruditis notis *Zach. Pearcius* 1745, 8.)

g. *De Oratore* libros tres *Zach. Pearcius* edidit Oxon. 1716 et iterum 1732, 8. emendato e MSS. et edd. vett. duabus textu, et locis difficilioribus explicatis.

h. Libros de *Invent.* cum illis ad *Herennium P. Burmannus Sec.* edidit Lugd. B. 1661, 8, cum notis integris Lambini, Urf. Grut. I. Gron. et excerptis aliorum, item Lectt. varr. et notis postumis *Graevii*; additis in fine notis *Bruti* et ineditis Fr. *Oudendorpii*.

* 75 *Ernestina I* Lipsf. 1737 sq. 5 voll. 8 med. ex rec. Iac. Gron. accedit varietas lectionis *Pearciana*, *Graeviana* et *Davifiana*, cum fingg. librorum argg. et indice legum geogr. hist. verborumque philologico-critico. Praemissa vero etiam est Fr. *Fabricii* hist. *Ciceronis*. Ipsa quidem textus *Grutero-Gronoviani* editio mendis scatet. Adiecta in notis varietas parum sufficiat ad deligendam lectionem;

neque non desiderabiles facit lectionum Manutii et Lambini varietatem, eiusvmodi notas critt. quales olim Wechelianaedit. adiunctae sunt. Una igitur huius edit. laus est a clave Ciceroniana [s. indicibus illis] quae etiam separatim divendita plurimum adiuvit studium Latinitatis, maxime Tullianae.

* 76 *Ernestina II* repetita Halae, 1757 sq. parum differt a prima, nisi quod a parte vitiorum repurgata est.

* 77 *Berolinensis* ad exemplar Londinense [1681] 1747, 8, textum Gruterianum exhibet nitide quidem, sed et mendose recusum.

78 cum delectu commentariorum cura Ios. OLIVETI Paris. 1739-1743 in 9 voll. distributa sic, ut primus habeat *rhetoricos* libros, alter et tertius *philosophicos*, tres sqq. *Orationes*, VII *epistolas ad fam.* VIII ad *Atticum*, nonus et ultimus epp. ad Q. fratrem, Brutum, et fragm. poem. aliorumque librorum. Tomus IX duas habet appendices, prima *Rhet. ad Herenn.* et Q. Cic. *de pet. Consul.* altera 1. historiam Cic. a Franc. Fabricio scriptam cum indd. 2. Indd. voc. gr. in Cic. *occurrentium*, 3. Ind. latin. 4. Ind. hist. et geogr. 5. Ind. rerum. Textus nulli certo exemplo adstrictus, sed ex quatuor exemplis, *Victorii*, *Manutii*, *Lambini*, *Gruteri* ita mixtus, ut in quibus omnes consentirent, nunquam discederet; in quibus autem dissentirent, *suum iudicium* secutus est, quod Criticis nostratibus parum probatur, sed tamen ceterorum lectt. adnotavit, praeterquam in Epp. quod casu periissent. Dedit vero separatim varias lectt. e *Graevianis* decerptas. Textum deinde notis instruxit delectis e comment. in Cic. adiecto eius nomine, qui primus dixisset; quae ratio non plane improbanda sit.

num praemisit tomis praestantiores aliorum praefatt. praeter suam; variumque apparatus, qui ad usum Cic. sit. In conscribendis indd. usus est clave Ernestii Ciceroniana.

79 *Olivetii* editio repetita Genev. 1758, 9 voll. 4 mai.

* 80 e recens. I. N. *Lallemand*, Paris. apud *Sailant*, *Defaint*, *Barbou*, 1768, 14 voll. 12 med. Editio nitida multa habens sua bona, ex collatis Codd. MSS. cum *Graevii*, *Davissii*, *Pearcii* lectt. & varr. eosque maxime et alios praestantiores Criticos cum sensu veri suo secutus textum emendatiorem dedit; haud tamen aequae diligenter in edd. antiquis conferendis versatus, pro novis etiam vendit, quae illis pridem recepta. Videtur *Verburgianam* ed. maxime contulisse et simul *Olivetum* secutus: in Rhetoricis, quae *Graevii* aut *Pearcii* curam non experta erant, ipse, collatis codd. tribus et *Beiotii* excerptis optimi codicis, emendavit, eoque prae ceteris consulendus fuit. Cuique tomo adiecit notas de genere critico non contemnendas, et saepe alias, quae ad intelligentiam faciunt. Orationibus praemisit indiculum Legum et de Romana vetere pecunia; Epp. ad fam. addidit ind. chronol. Volumini ultimo adiecit indicem latinum ex *Ernest. clave Cicer. excerptum*.

81 Patavina 177... 8.

82 *Wirceburg.* ad ed. Paris. et Patavin. &c. 1776; 8 voll. 8. Editio mendosissima.

* 83 *Ernestina* III ex rec. *Io. Aug. Ernestii*, cum eiusdem notis et clave Ciceroniana, Halae Sax. in Orphanotropeo 1774. Vol. I continet Rhet. vol. II bipartitum Orationes, vol. III bipartitum epistolas et vol. IV bipartitum philos. unde existunt 7 tomi et clavis Cicer. Atque haec editio,

haud paulo differt a prioribus. Omiffa primum hift. Cic. quam fcripferat Fabricius, praemisit corpori praefationem fuam, in duas fectiones difpertitam; quarum prima ideam Critici Ciceroniani informat pro ingenio fuo; eamque revocat ad quinque virtutes; fingulorum verborum formarumque dicendi fcientiam; et linguae univerfae analogiam, ut in temporibus, modis, fimilibusque; et fenfum venuftatis, concinnitatis, numeri atque foni orationis Ciceroniana; et ufum rectum et accuratum librorum antiquorum, tam MSS. quam editorum; et, quod ultimum eft, ingenium ad veriolem lectionem, cuius veftigia tantum in MSS. fupersunt, festive odorandam doctum. Primam quidem virtutem concedit Victorio, Manutio, Lambino, Gronovio et Graevio. [Iac. Gronovius certe ceteris multum inferior videri potuit.] Alteram virtutem, quae fenfu tota percipiatur, vulgatiorem demum Gefneri fuaque difciplina factam ait. Tertiam laudem vix Lambino, et, qui eum non aequet, P. Manutio tribuit. In quarta laude dicit efle plures, ita tamen, ut qui in iis principes fint, Victorius, Gruterus et Gebhardus [Guilielmium praeflare Gebhardo credimus] reprehentionem mereantur, praefertim quod editiones veteres parum diligenter adhibuerint. ipfe vero clariffimus vir fe in iis conferendis diligentius verfatum profitetur. In iis, qui ingenium feliciter et doctriam cum iudicio attulerint ad emendandum Ciceronem, neminem nominat. Atque certe in eo genere praeftat Lambinus omnes. Itaque nos quidem arbitramur, Criticum, qualis hodie ad Ciceronem recognoscendum cum auctoritate accedere debeat, virum, Manutio doctriam, Lam-

bino acumine ingenii similem esse, eumque Victorii, sive, quamvis eo minoris, Gruteri religionem cum libertate sequi, denique Graevii industriam, aut Ernestii peritiam sermonis Ciceroniani cum patientia in colligendis stipulis, suam mature fecisse oportere. Sed discessimus a praefatione Ernestina, cuius altera sectio notitiam curatiorem editionum Corporis Tulliani exhibet; quam nos vel tertia parte auximus. Porro clar. vir singulis voluminibus praefationes praemisit, quibus et scriptos et editos libros ad novam recensione[m] textus Gruteriani suam adhibitos ceteraque eius praecipua ipse pluribus indicat. Sic igitur haec editio, quamvis non nitore, prioribus tamen eius multum praestat. Quae in illas subreperant menda, sublata pleraque videntur, sed nova admissa; quorum indicem ipse subiecit voluminibus Oratt. ep. et philosoph. sed in rhetoricis desideres.

Quare, ut textum, quantum fieri potest, emendate redderemus, ex fociis illum *Exterus* noster denuo contulit cum nitidiora illa Alemanni, [Lallemand] Aldinis, praesertim 1569, Gryphiana 1560, Lambiniana 1577 sq. Gruterianis, ceterisque et superioribus et nostrae aetatis editionibus, quas stellula notatas in indice videt Lector. Ita quam plurima vitia operarum emendata, rectior eaque constans scribendi ratio inducta, interpunctio in melius directa, multi loci ex melioribus edd. in quibus saepe inveniuntur, quae se Ernestius suspicari ait, sanati. Nihil coniecturae, quam dicunt, novae datum est; sed textus, qualem damus, optimorum librorum bona coniuncta habet. Sed haec et alia, quae a nobis ad hanc editionem accessere bona, cum aequitate iudicet ipse Lector.

NOTITIA LITERARIA

DE

M. TULLIO CICERONE

Ex Io. Alb. Fabricii Bibliotheca latina

a Io. Aug. Ernesti auctius edita,

Tom. I. Lib. I. c. 8.

Auctior et emendatior.

I. Ciceronis aetas. II. Laus. III. Scripta quae exstant Rhetorica.

I. M. Tullius Cicero, ¹ Romanus, ex equestri familia, natus est in villa Arpinate ², A. U. C. 648 Q. Servilio Caepione et C. Atilio Serrano COSS. die tertio Ianuarii. An a Rege Tullo duxerit originem, disputant *Dausquius* et *N. Heinsius* ad *Sillum VIII*, 407. Pater fuit eques, mater *Helvia*. Nam calumnia est *Fufii Caleni* ap. *Dionem L. XLVI* patre fullone natum dicentis. Sed de maioribus *Ciceronis v. Interpr. ad Or. II. in Rullum. Vitam*

¹ *Plinius XVIII*, 3 *Iam Fabiorum* [nomen] *Lentulorum, Ciceronum*, ut quisque aliquod optime [leguminis] sereret.

² *Idem Plin. XXXIII*, 18 *Cicero Arpinas, municeps C. Marii*. Quamquam vero non natus Romae *Tullius*, tamen ad decus Romani sermonis plus contulit, quam sexcenti alii etiam e disertis. Sed nec *Varro*, nec *Lucretius*, nec *Caesar* Romae geniti, et multi alii insignes Auctores Latini aliud quam Romam natale solum habuere. Nimirum, ut *Cardinalis Bembo* observat, saepius cultiores videmus scrip-

tores prodiisse, non natos iis in locis, ubi linguae elegantia tanquam in patria sua viget, quo maiorem illi adhibent diligentiam, ut effugiant vitia et sermonem castigent, cultumque eius ac nitorem, quem negligentiores urbani non dubitant congenitum sibi esse, studio et attentione assequantur.

³ Cf. illustri doctrinae viri *Steph. Baluzii* diss. de die natali *Cic.* et ep. ad *Em. Cardinalem Norium*, quae exstat ad calcem nott. in libr. *Lactantii de mortibus persecutorum*, ed. *Traiectinae Pauli Bauldri* 1693. 8. p. 118 sq.

ipſius e veteribus, ne perditos *Tullii Tironis* & *Cornelii Nepotis* libros memorem, *Plutarchus* ſcripſit, et brevius *Aurelius Viſtor* cap. LXXXI. Inter recentiores copioſe eam atque diligenter ſingulari libro tradidit *Franciſcus Fabricius*, *Marcoduranus*, digeſtam per annos aetatis, qua vixit Cicero quatuor et ſexaginta. Prodiit haec vita primum ſeparatim Colon. a. 1563. 8. * ac deinde ſaepius recuſa eſt variis formis lociſque, ut notatum Tho. Crenio parte 2. animadverſ. p. 193. ſeq. noviffime Budingae 1727. 8. Etiam adiuncta legitur melioribus quibusdam editionibus Ciceronis, ut Gruterianae, Hamb. 1618. fol. apud Frobenium. Ante Fabricium hoc argumentum tractaverunt *Leonhardus* (*Bruni*) *Aretinus* [† 1444] qui pro *Plutarchi* interpretatione novam ipſe vitam Cic. dedit, inter *Plut.* parallelas latine editas plus ſemel excuſam; tum *Iac. Angelus de Scarparia*, cuius narrationem de vita Ciceronis Romae reperitam an. 1553 edidit *Wolffg. Periſterus*, Poruſſius, Berol. 8; tum *Darius Tibertus*, eques Caefenas, in epitome vitarum *Plutarchi* edita Florent. 1501,

* Prima Ciceronis hiftoriae per Fabricium ſcriptae editio prodiit Colon. ap. Maternum Cholinum 1563. 8. recuſa eſt ibid. an. ſq. 1570 & 1587. Repetita etiam in Veneta *Manutiorum* comment. illustrata ed. Opp. Cic. 1578 ſqq. fol. in *Wechelianiſ* *Frcf.* 1590. 8. T. I. *Hanov.* 1603. 12. *Frcf.* 1606 & 1609. in *Gruteriana* I *Hamb.* 1618 fol. Tum eam ſeparatim rurfus edidit *Chriſtoph. Heidmannus*, Prof. *Helmſt.* cum breviario vitae,

actionum & ſcriptorum Cic. & *Indd.* novis 1620. 8. quae *Amſtelod.* recuſa 1640 & *Helmſt.* 1672. Adiunxere hanc hiftoriam dein *I. Gronovius* cum ſuis adnott. editioni ſuae Cic. 1692. 4. *Erneſtius* edd. I, 1737, & II, 1752. Separatim noviffime prodiit *Fabricii H. C. c.* adnott. *Gronovii*, acceſſit *Chr. Cellarii* hiftoria explicandis epp. Cic. accommodata, cura *Io. Mich. Heuſingeri*, *Budingae.* 1727. 8. *Cr.*

emendatus Basil. ap. Oporinum 1541, recusa Parisiis ap. Hier. Marnef. 1560; tum *Constantinus Felix* Durantinus Ictus libris II de exilio et glorioso reditu Cic. Lipsiae 1535, 4; tum *Henr. Bullingerus*, qui teste Ios. Simlero in eius vita fol. 8, b. vitam et encomium Cic. scripserat; tum *Christoph. Mylaeus* Ictus, cuius liber de vita et imit. Cic. Basil. ap. Oporinum prodiit; tum *Christoph. Preyffius* Pannonius, Basil. 1555. 8; tum *Seb. Corradus*, vir pereruditus in Egnatio five Quaestura, qua Ciceronis etiam mores adversus Plutarchum aliosque tuetur, Bononiae anno eodem¹; tum *Petrus Ramus* in Ciceroniano, Paris. 1556. Post Fabricium memorandus etiam *Lambinus* in sua Cic. editione: *Benedictus Herbestus*, a. 1568. * tum *Io. Brantius*, qui cum elogiis virorum illustrium e Cicerone collectis Tullii vitam Chronologico ordine digessit, Antverp. 1612. 4. *Davidis Chytrai* tabula Chronologica, cum Scarpariae libello edita Berolin. 1587. 8. *Sim. Vallambertus* in vita Cic. Paris. 1587. 8. *Masenius* in palaestra orat. Col. Agr. 1659. T. II. p. 229--84. *Rudolphus Capellus* in Protheoria Ciceroniana, Hamb. 1683. fol. *Casp. Sagittarius* libro de vitis Plauti, Terentii, ac Ciceronis. Altenburg. 1671. 8.

¹ Huius Corradinae Quaesturae, cum sint duae partes, una tantum vulgo edita est, nempe maior, quae de vita Ciceronis est: alteram minorem, quae tractat loca Ciceronis, emendat, explicat, & per eorum occasionem etiam aliorum scriptorum, ignoratam fere, sed dignam lectu addidit editio Lipsiensis a. 1754.

8. ex editione Venet. 1537. 8.

* *Cic. vita e scriptis & verbis eiusdem descripta opera & studio Ben. Herbesti, Roxolani, s. Rutheni patria, Noviomastensis Iesuitae, cum diligenti Chronologiae omniumque Cic. actorum & scriptorum observatione. Fres. ap. Nic. Bassae. 1568. 4.*

Libro de lectione et imitatione Ciceronis, *ibid.* et in *Historia vitae ac mortis Tulliae filiae*, Ien. 1669. 4. *Tulliae vita* nescio quo auctore Parisiis edita 1681. 8. Vide sis etiam Petrum Lambecium lib. 2. de *Bibl. Vindob.* p. 726. seq. His accessit *The History of the Life of M. T. Cicero*, by *Conyers Middleton*. D. D. principal Librarykeeper of the University of Cambridge, the 2d. edition Lond. 1741. 8. in III. Volumes. in praef. p. XX. as I have borrowed my Plan, so I have drawn my materials also from Cicero. ubi speciatim laudat *Epistolas ad familiares et ad Atticum*, velut memorias istorum temporum. Huius loca quaedam examinavit *Iac. Tunstallus* in *Epist. ad Middletonum*, de qua infra. Erudite per *Middletonum* compilatam *scriptionem melius digessit Prevost*, *Galus*, in *hist. Cic. gallice edita*, quae secundo prodit Paris. 1749. 4 Voll. 8. His accessit *Morabinus*, scriptor *vitae Cic.* 1745 editae, de qua v. not. sq. Praeter hos ex Germanis *Georg. Lud. Goldner* edidit: *M. T. Cic. patria, genus, ingenium, studia, doctrina, mores, vita, facta, res gestae, mors*; omnia fere ex ipso *Cic.* ac *D. Lambino* collecta. tum quoque eiusd. *scripta &c.* istorumque editt. *Gerae.* 1712. 8. et *I. M. Gesnerus* in *Chrestomathia Ciceron. Vinariae.* 1717. 8. recusa *Ienae* 1734. 8.*

Ciceronis effigies exstat in numo *Magnesium* apud *Tristanum Tom.* 2. 429. et in alio apud *Lambecium Tom.* 2. p. 726. ubi de *corona eius laurea*, quam in *Cilicia* promeruit p. 628. atque in *veteri Cyriaci Matthaei marmore* *ibid.* nec non in *gemma*

* Nos *Plutarchinam Ciceronis vitam*, quam ut fontem ceteri omnes adiere, correctiorem & adornatam nova

cura *G. C. Crollii*, cum *Breviario ad illam supplendam* apto, praemittere maluimus.

apud Laur. Begerum p. 71. thesauri Palatini : et in veteri anaglypho porticus serenissimi Ducis magni Hetruviae apud Iac. Gronovium Tom. 3. thesauri Graecar. Antiquitatum. In plerisque tamen horum desideratur vestigium naevi sive cicerculi sub sinistro oculo, a quo Ciceronis nomen aiunt tulisse, et quem in veteri statua marmorea thora-cide Venetiis vidisse se testatur Georg. Hieron. Welfschius in aëlis Naturae curiosor. Decade I. annò 3. p. 54. Sed nomen a maioribus transmissum, ab eiusmodi Ciceronis naevo derivandum esse merito negat *Conyers Middleton* History of the Life of Cicero T. I. p. 6 sq. rationem appellationis petens, duce Plinio Hist. nat. XVIII. 3. 1. ex eo, quod maiores in colendo hoc genere leguminis nobiles fuerint : ut *Fabii*, *Lentuli* &c. unde sculptores etiam veteres Ciceroni naevum eiusmodi affingentes reprehendit. De peregrinatione sua et studiis Cicero ipse in Bruto cap. 91. seq. cui iungendae V. C. Io. Georgii Walchii amoenitates historicae et geographicae de Ciceronis peregrinatione Lips. 1715. Quis vero non miretur Ciceronem, hominem novum, de quo ipse fere gloriatur Orat. pro L. Muraena c. 8. primo statim, quo petere eum licebat, tempore, hoc est, tertio et quadragesimo anno aetatis, Consulatum Romae et petiisse et impetrasse et gessisse tanta cum auctoritate? Cf. Orat. contra Rullum c. 1. sq. et de Catilina a Cicerone Consule oppresso Excerpta Peiresciana p. 797. et Oratt. Catilin. Plutarchum, Sallustium &c. Consulatus sui res gestas breviter celebrat Cicero in Pisonem c. 2. 3. et reditum ab exsilio c. 15. Historiam exsilio Ciceroniani gallice diserto stilo scripsit *Morabinus* Paris. 1725. 12. vitam in-

tegram pollicitus * ususque notis ineditis Abbatis de San Real in librum tertium et quartum Epistolarum ad Atticum. Eadem anglice etiam versa prodiit Lond. 1726. 8. Ante Morabinum de exilio Ciceronis latine scripserat *Hortensius Landus & Constant. Felicius Durantinus*, cuius alter etiam libellus exstat de glorioso eius reditu, quem composuit annos natus non plures quam septendecim. Observationes de vita Ciceronis separato libello Lond. 1731. 8. nescio quo auctore Anglice editae. Numus in Ciceronis ex Cilicia triumphum apud *Bege- rum* Tom. 2. thesauri Brandenburg. Consulere etiam iuvabit eiusdem *Begeri* examen dubiorum quorundam, ubi Ciceronem Proconsulem non Ciliciae tantum, ¹ sed Cypri quoque et (partis) Asiae fuisse disputat. Berolin. 1704. fol.

Uxorem ipsius *Terentiam* fuisse, sororem Fabiae Terentiae virginis Vestalis, notat Plutarchus in Catone minore p. 768. Filius Ciceronis, *Marcus Tullius*, ex paterno ingenio nihil admodum habuit praeter affectationem urbanitatis sive iaciendi ioci, cuius exemplum affert *Seneca* suasoria ultima. Non minus tamen ac pater Consulatum obtinuit, gefitque eodem quo Augustus an. U. C. 723 susceptus ex Idibus Sept. Et in consulatu suo auctor fuit, ut statuae, imagines, ornamenta M. Antonii omnia deiicerentur, sancireturque edicto, ut ex Antoniorum familia nemo Marcus nominaretur. Vide Plinium XXII. 6. et Plutarchum in Ciceronis

* Promisso stetit. Edidit enim ille *Histoire de Ciceron, avec des remarques historiques & critiques. Paris. 1745. 2 Voll. 4. & 1746, 2 Voll. 12.* ap. Phil. Nic. Lottin.

¹ Cicero de Divinatione libro & capite I. *Cilicum autem & Bithynorum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus praesuiimus ipsi.* &c.

patris vita p. 886. Appianum quarto Civilium p. 619. Dionem p. 456. seq. &c. Numus Ciceronis filii, triumviri monetalis, apud Lambecium Tom. 2. p. 738. Multi sunt in huius Ciceronis filii laudibus efferendis scriptores duo recentiores, quorum unus latine, alter gallice vitam eius consignarunt, et simul nonnulla attigerunt de rebus patris, fratrisque eius Quinti, et quem hic habebat filium cognominem, Quinti Ciceronis. Latinus quidem, raro obvius, scriptus diligenter terfoque stilo, non indignus mihi visus, quem prelo iterum subiici curarem Hamburgi 1729. 8. una cum Andreae Schotti Cicerone patre a calumniis vindicato. Titulus libri est: ¹ *M. Tullii Ciceronis vita, continens rerum cum ab aliis tum ab ipso domi forisque praeclare gestarum historiam*, Simone Vallamberto, *Heduo Avalonensi autore*. Paris. apud Barthol. Macaeum 1587. 8. Auctor posterioris, quae gallice lucem vidit Hagae 1715. 12. ² *Histoire des quatre Cicerons*, ex Vallamberto profecit, licet vix usquam commemoret nomen, nisi p. 221. vitiose *Valembert* pro Vallamberto.

De *Tullia* Ciceronis filia et genero Dolabella ³ eruditam observationem leges in *Acerra Philologica Hallensi germanice a. 1715. 8. edita p. 533. seq.* De fano, quod *Tulliae filiae suae defunctae Cicero monumentum dedicasse se innuit XII. 25. 27. ad Atticum*, dissertatio Nicolai Mongalti inserta *Memoriis Academiae Regiae inscriptionum*, vulgatis

¹ Henr. Io. Butemeisteri
programma Witeb. 1720.

² Acta Erud. a 1715. p.
155. Journal littéraire, Tom.
V. p. 118. Neue Bibl. XXXIX.

p. 188.

³ Duo Dolabellae, de quibus
Graevius ad Suetonii Caesarem p. 776.

gallice T. 2. p. 473. Sed de Ciceronis uxore, liberis, videndus inpr. Corradus in Quaestura.

In Academiam et thermas Ciceronis, quae oculis medebantur, argutum Epigramma *Laureae Tullii*, eius liberti, servatum est a Plinio XXX. 2.

De clade Ciceronis patris v. Plutarchus in vita eius p. 884. seq. Ioannes Antiochenus in excerptis Peirescianis p. 798. Valerius Max. V. 3. 4. Martialis III. 66. et quae ex Livio et Severo Seneca suafor. VII. e recentioribus Io. Conradus Dietericus in vita Augusti Imp. p. 78. seq. et Theodorus Gorallus sive Io. Clericus ad fragmentum Cornelii Severi dedere.

Desiderii Lignaminei, Patavini ad Io. Baptistam Privitellium Cenetensem descripta et Venetiis a. 1557. edita facies monumenti Ciceronis, reperti ut aiunt a. 1544. in Zacyntho insula cum inscriptione *M. Tylli Cicero Have et tu tertia Antonia*, cumque urna inscripta verbis *Mar. Tul. Ave*, et vasculo excipiendis lacrymis, recusa exhibetur in ampliff. Viri Burchardi Gotthelf Struvii Bibliotheca librorum variorum, theca I. Ien. 1719. 4.

S. Hieronymus (cuius Epistolae selectae sub Tullii Christiani nomine a Monacho quodam Benedictino vulgatae sunt Parisiis a. 1718, 12.) Eustochio suae Epist. 22. narrat, febricitanti sibi visum se coram divino tribunali vapulare, quod Ciceronianus magis esset quam Christianus. Pro re vere gesta accipiens Blaesensis Epist. 140. *B. Hieronymus*, inquit, *fere usque ad interneccionem flagellatus est ab Angelo, quia rhetorici lepore sermonis illectus vanitati operam dabat.* In Corpore Canonico Can. *legimus* 7. distinct. 37. *Legimus de B. Hieronymo, quod cum libros legeret Ciceronis, ab Angelo est correptus eo, quod vir Christianus paganorum figmentis intenderet.* Aliis

somnium, quod ipse alibi firmat Hieronymus: aliis, ut Heurnanno¹, merum est commentum Hieronymi. Sed nihil impedit, quo minus fuerit somnium ex iis, quibus videmur nobis vigilare et tamen somniamus, quod febricitantibus saepius accidere est notissimum.

II. Verissime prodidit Velleius I, 17. *perfectum pro-
sae eloquentiae decus sub principe operis sui Tullio
erupisse: atque S. Hieronymus, in arce eum Romanae
stetisse eloquentiae.* Quae enim vis, quae suavitas,
quanta copia in eius oratione, quae dignitas, quan-
ta rursus abundantia rerum, honestas sententiarum!
cumque familiariter agit cum amicis ac necessariis
suis, quantus in simplicitate inimitabili nitor, quan-
tus delectus verborum! ecquod porro doctrinae
genus, quae pars, quam ille ingenio suo non dicam
attigerit, sed mirifice illustrarit et amplificarit! quid
tam abstrusum aut difficile, quod pro illo usu re-
rum et doctrinae, qua abundabat, ubertate non
potuerit explicare facillime atque quam pulcher-
rimis luminibus exornare! Ex innumerabili autem
multitudine eorum, quibus admirabilis semper Cicero
visus est, Stephano Doletto etiam *Deus*, unum
duntaxat adscribemus testimonium Plinii VII. 30.
*Hist. Salve primus omnium parens Patriae appellate,
primus in toga triumphum linguaeque lauream merite,
& facundiae latinarumque literarum parens: atque ut
dictator Caesar, hostis quondam tuus, de te scrip-
sit, omnium triumphorum lauream adepte maiorem,
quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum*

¹ Anno aetatis Hieronymi
XXXII. vide Tillemont. Tom.
XII. memor. Hist. Eccles. p.

24. sq. Cherubini a S. Iose-
pho apparatus Biblicum T.
I. p. 380. seq.

promovisse, quam Imperii. Antonii Schultingii erudita Oratio de *Iurisprudentia* Ciceronis subiuncta est viri illius clarissimi dissertationibus editis Franegu. a. 1708. 4. et recusa ad calcem dissertationum eius de recusatione iudicis Lugd. Bat. 1714. 4. nec non post Cuiacii, Ruperti et Bynkershoekii notas ad Pomponium de origine iuris p. 309 seq. Halae 1735. 4. Quamquam, Ciceronem Ictum non fuisse, disputat. Nempe non fuit professione, et qui ab aliis confuleretur et operam scribendo, cavendo, respondendo navaret, sed iuris peritum fuisse nemo negat: nam alias causas civiles in foro agere non potuisset. add. Cornelium van Bynkershoek in Opusculis varii argumenti, p. 83, --90. de quibus opusculis vide Acta Erud. a. 1720. p. 111. et 116. seq. Nicolai Harscheri diatribe de divinatione Ciceronis (Reip. mutationem praefagientis) in exemplum divinationis civilis proposita Marpurg. 1710. 8. Iac. Perizonii Oratio inauguralis lectu dignissima, de Ciceronis eruditione et industria, proposita in exemplum iuventuti Academicae. Franegu. 1682. Io. Sam. Bergeri Cicero Medicus. Witeb. 1711. Io. Casp. Haferungii Cicero Theologus. Witeb. 1701. Io. Philippi Treuneri diss. de Theologia Tullii, Ienae edita. Ex utroque horum, sed longe magis ex ipsa Ciceronis lectione constare puto, alienum fuisse ipsum ab errore Epicuri, quem illi impingit Io. Matthias Gesnerus, qui in Chrestomathia Ciceroniana, libro utilissimo alioqui et commendando adolescentibus p. 277. providentiam divinam ab Cicerone negatam fuisse affirmat.

Vim dictionis Tullianae innuere videtur Ennodius Epist. 5. scribens de Avieno: *Aurum Demosthenis & ferrum Ciceronis expendit.* Idem Epistola XVI: *Adhibita, credo, adversus me fuisset Tulliani*

profunditas gurgitis, Chryssippi proprietates, Varronis elegantia. Manus Ciceronis, sive chirographa eius, adhuc superabant temporibus Quintiliani, quo iudice X. i. Tullius effinxit vim *Demosthenis, Platonis copiam, & Isocratis iucunditatem*; atque, ut ait Velleius, effecit, *ne quorum arma vicerant Romani, eorum ingenio vincerentur.* Hieronymus prologo quaestionum Hebr. *Sed & Tullius, qui in arce eloquentiae Romanae stetit, rex oratorum & Latinae Linguae illustrator, repetundarum accusatur a Graecis.* Similiter *Regem eloquentiae* appellat Paschasius Ratbertus prologo in Evangelium Matthaei. Et Themistio Graeco scriptori Oratione XIII ad Gratianum Imp. p. 173. audit ο πανσοφος Τελλιος, ο της παλαιας Ρωμαιον σοφιας ηγεμων, qui nihil ignoraret, *dux & auctor veteris Romanorum sapientiae.*

III. Ex scriptis Ciceronis existant :

i. Libri II, qui vulgo *de inventione* inscribuntur, foli tulere aetatem e *libris quatuor*, quos fecerat adolescens *de arte Rhetorica.* Confer Vossium de natura Rhetoricae cap. XIII, p. 91. In duos illos libros edita sunt Commentaria Rhetoris antiqui *Fabii Marii Victorini* (de quo infra libro IV) cum variis Ciceronis scriptis, Venet. 1490. Mediolani 1498. & separatim Paris. apud Rob. Stephanum 1537. 4. atque una cum variorum Commentariis in universos Rhetoricos Ciceronis libros, additis *Marini Becichemi* castigationibus Basil. 1541. fol. ac denique inter antiquos Rhetores Latinos collectos et editos a Francisco Pithoeo, Paris. 1599, 4.

Libri duo de inventione, ab initio sub titulo *Rhetoricae veteris* prodierunt, quemadmodum libri ad Herennium nuncupantur *Rhetoricae novae.* Itaque et a Georgio Trapezuntio per Rhetoricam veterem libri de inventione denotantur, non libri ad He-

rennium, ut sibi persuasit Balthasar Gibertus ¹: idque recte observatum in Diario Lipsiensi ². At verba haec, Commentarii in libros ad Herennium, non sunt Marii Fabii Victorini, qui in illos non scripsit, sed recentis scriptoris: *Nova Rhetorica* (vocantur libri ad Herennium) *ad differentiam veteris, quam in adolescentia scripsit* [Cicero] *de qua in Oratore ait: qui libri nobis exciderunt &c.* Hos libros cum iis, qui sunt ad Herennium, primum editos habemus Venetiis 1470. fol. per Nicolaum Ienson, cum his versibus ad calcem:

Emendata manu sunt exemplaria docta

Omniboni, quem dat utraque lingua patrem.

Haec eadem Ienson Veneta Nicolaus in urbe

Formavit, Mauro sub Duce Christoforo.

Eius editionis exemplum repetitum est saepe etiam cum ipsis illis versibus, ut Mediol. 1474. et sine loci et anni notatione 1476. Venet. 1479. per Phil. Condam, 1481. per Baptist. de Tortis, 1483. per Io. de Fortivio, item 1486. 1488. 1490. 1493. &c. Post correctio adhibita est paulatim textui horum librorum maxime ab Aldo in editione Rhetoricorum Ciceronis 1514. 8. qui tamen textum nimis multis locis, saepe non bene mutavit. Ante a. 1508. 8. Florentiae ap. Iuntam eosdem libros ediderat Laur. Romuleus Flor. qui textus fere consentit cum textu Mediolanensi Operum Ciceronis 1498. Ceterum textus Aldinus deinde basis omnium editionum factus est. Habemus et ed. f. l. et a. 8. quae videtur initio Sec. XV facta esse Lugduni. Nam iisdem literis et eodem insigni habemus editionem Quintiliani, quae se Lugdunensem profitetur.

¹ Jugemens sur les Auteurs de la Rhetorique. T. I. Paris. 1713.

² Neuer Bucher Saal XXIX. p. 319.

Posthaec hos libros edidere separatim, etiam emendare studuerunt *Nascimbenus Nascimbenius* Venet. 1563. 4. additis etiam notis, item *I. Mich. Brutus* Lugd. 1570. 12. Recentissime Lugd. B. 1761. 8. cum libris ad Herenn. editi sunt a *P. Burmanno* sec. cum not. integris Lambini, Ursini, Gruteri, Iac. Gronovii et excerptis aliorum, item Lect. Var. et notis postumis Graevii: additis in fine notis *Brutti*, et ineditis Fr. Oudendorpii, in quibus textus emendationes e libris scriptis et edd. pr. propositae sunt diligenter collatis.

2. *Dialogi III. de Oratore*, ad Q. Fratrem, quos ipse laudare non dubitavit: et est iis nihil excellentius in hoc genere: ad Att. XIII. 19. et Div. I, 9. Top. 25. 26.

Prima editio facta est in monasterio Sublacensi per Sweinhemium et Panarz. 1466 aut 1467. f. ut docet Mermannus Origg. typogr. p. 246. Secuta est altera Romana 1468. per Ulricum Han, de Vienna. Hanc excepit Waldarferiana a. 1470. quae et repetita est 1472. Huic proxima esse videtur Mediolanensis 1477. f. per Lavagniam. nam ea, quae extat f. l. et a. utrum praecesserit eam, an secuta sit, incertum est. mihi tamen illud placet, sed haec, quae est f. l. et a. correctior est superioribus, quam et Mediolanensis in Operibus 1498. plerumque secuta est. De ea v. et Maittaire T. IV. P. II. p. 750. Exemplum eius est in Bibliotheca Lips. Paullina. Porro 1478. editi sunt Venetiis per Andr. Katharensem, qua usus est Pearcius. Cum Oniniboni Comm. rursus 1485. f. Seculo sequente *Lucas Robia* Flor. 1414. 8. ap. Iuntas edidit. Basin fecisse videtur textum Mediolanensem 1498 (in Opp.), quem passim tamen mutavit: sed moderatius Aldo, qui eodem anno hos libros inter ceteros rhetoricos edidit. Se-

paratim etiam edidit *Phil. Melanchthon* Hagenoae 1525. 8. cum notis brevibus, et, nescio quis, Lipsiae 1517. f. non certe indoctus vir. Post operae pretium fecit *Iac. Lud. Strebæus*, qui hos libros edidit cum docto Commentario Paris. 1540. f. Paucis annis ante 1533. ibidem cum notis ediderat *Audomarus Talæus* *, ut alios obscuros mittamus. Oxon. 1696. 8. edidit hos libros *Thom. Cockmannus* additis excerptis lectionum e MSS. edd. et notulis; haud paulo melius *Zach. Pearcius*, post Episcopus Oxon. 1716. et iterum 1732. 8. emendato e MSS. et edd. vett. duabus textu, et locis difficilioribus explicatis. Nam *Iac. Proust* ed. in usum Delphini Paris. 1687. 4. repetita etiam Oxon. ea vero nihili est. ** Praeter *Strebæum* etiam alii loca quaedam vel emendare vel explicare instituerunt, ut *Marinus Becichemus Scodrensis*, cuius castigationes exstant in Corpore Basileensi Commentariorum in Ciceronis libros Rhetoricos: correctiones ipsas fere in margine indicavit Ascensius ed. 1511. *Ben. Averanii* Diss. in L. I. de Or. in Opp. eius T. II multas res illustrant, quarum in iis mentio est: suntque lectu iucundae et utiles. Locum *de iocis* L. II. 54. separatim illustravit *Adr. Turnebus* ***. Libertus eius *M. T. Tiro* collegerat libros III iocorum Ciceronis, *If. Voss.* de hist. lat. I. 17. *Ionsius* de Script. Hist. Phil. III, 17. Multos e Plutarcho, Quintiliano, Macrobio aliisque collegit *F. Vavassor* de dictione ludicra p. 328.

* In *Aud. Talæi* Opp. quae Basil. ex offic. Pernaëa per *Conr. Waldkilch.* 1584 prodire, reperiuntur Cic. III libri *de Orat.* Eiusd. *Topica* & *Partitt. or.* cum *Talæi* commentt.

** Novissime cum *animadversionibus* interpretum suisque edidit *Theoph. Cph. S. Harles.* Norimb. 1776. 8.

*** Ioci libb. II de *Orat.* explicati per *A. T. Paris.* 1555. 4.

f. adde Passeratii praefationem de ridiculis Ciceronis, et A. Schottum in Cicerone vindicato a calumniis c. 5. 6. Exstat horum librorum versio Italica Ludovici Dulcis cum paucis eius notis, subiectis ad calcem Voluminis, quae lucem vidit Venetiis 1554, 12. * Gallica versio Paris. 1673. 8. ** Anglica auctore G. P. Lond. 1725. ***

3. *Brutus* sive dialogus de claris Oratoribus, quem, fuisse olim, qui in tres partes secarent, cum unus a suo auctore sit editus, testatur Hieronymus praef. in Paralipom. Hunc primum ex Codice MS. descripsisse se, et in manus hominum dedisse gloriatur Blondus Flavius in Italia illustrata p. 346. Cum in Quintiliani Institutionibus et ad Atticum Epistolis nostrorum Italiae adolescentium ingenia desudarent, Gasparinus Bergomensis, Grammaticus Rhetorque celeberrimus, Venetiis meliori solito doctrina nonnullos erudivit, plurimos ad ea imitanda studia incitavit: florebantque iam et fama celebrabantur Petrus Paulus Vergerius, Omnibonus schola Patavinus, et natu maiores Leonardus Aretinus, Robertus Rossus, Iacobus Angeli et Poggius ac Nic. Mediceus, quem praeceptor domi assiduus erudierat Aretinus, Guarinusque Venetiis et Victorinus Feltrensis Mantuae multos coeperant erudire, cum Philippus Mediolanensis dux tertius, Casparinum a Bergamo subditum hominem invitum Mediolanensibus edocendis Padua et Venetia evocavit. Ubi id

* Repetita ibid. 1745. 4. Novissime vertit P. Contova S. I. *I tre libri del Oratore di M. T. C. recati in lingua Toscana a riscontro del testo Latino. Mediol. 1771. T. III. 8.* Auctor simul obiit. variasque lectt. addidit.

** Adde: Traduction du traité de l'Orateur de Cic. avec des remarques, par l'Abbé Collin. Paris. 1737. 12.

*** Germanicam versionem publici iuris fecit Io. Mich. Heintze. Helm. 1762. 8.

maxime adiumenti studiis eloquentiae attulit, quod repertus Laude a summo viro Gerardo Landriano tunc ibi Episcopo multis maximisque in rudibus Codex Ciceronis pervetustus, et cuius literas vetustiores paucissimi scirent legere, ad eius perveniens manus interitum evasit. Continebat is codex praeter rhetoricorum novos et veteres, qui habebantur, tres quoque de Oratore integerrimos, Brutum de Orr. claris & Oratorem ad Brutum M. Tullii Ciceronis: unde liberatus est bonus ipse vir Gasparinus ingenti, quem assumerat, labore suppleverat, quoad poterat, librorum de Oratore defectus: sicut diu antea in Quintiliani institutionibus multo labore suppleverat. Et quum nullus Mediolani esset repertus, qui eius vetusti Codicis literam sciret legere, Cosmus quidam egregii ingenii, Cremonensis, tres de oratore libros primus transcripsit, multiplicataque inde exempla omnem Italiam desideratissimo Codice repleverunt. Nos vero cum publicis patriae tractandae negotiis adolescentes Mediolanum adissemus, Brutum de claris Oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate transcripsimus, ex quo primum Veronam Guarino, post Leonardo Iustiniano Venetias misso, omnis Italia exemplis pariter est repleta. In hac narratione sunt quaedam partim falsa, ut mox videbimus, partim incerta. Nam in hoc quidem, de quo nunc agitur, contrarium habet Decembrius in Polit. lit. p. 33. qui primum innotuisse Brutum, ait, per Guarinum Veronensem: sed id non multum refert.

Typographorum quidem arte primum publicatus est Romae per Sweinhemium et Panartium, una cum ceteris minoribus rhetoricis libellis: idque corpusculum repetitum est, ut putamus Venet. 1485 ap. Andream Afculanum. Separatim postea editus non est. Proprium enarratorem habuit insignem Seb. Corradum, cuius Comm. editus est Flor. 1552. Existat et

Coelii Sec. Curionis Comm. editus Basil. 1564. Ad-
dantur *Io. Rivii* Castigationes, qui editione Rom.
usus est et Veneta: ut taceamus *Aul. Ant. Palmy-*
reni Scholia, quae in Collectione Basil. reperiuntur.
Idem Brutus Gallice a *Girio* versus est Paris. 1670.
12. exstantque et Entretiens de Ciceron sur les O-
rateurs illustres, Paris. 1725. c. selectis e Vet. Test.
historiis in usum scholarum. Mem. de Trev. 1725.
p. 1207. et cum *Or.* Anglice a M. L. *Iones* Lond. 1776. 8.

4. *Orator* sive *de optimo genere dicendi*, ad M.
Brutum scriptus est A. U. 708. cum M. Brutus
Galliam cis Alpes teneret. Vide *Henr. Norisium* ad
Cenotaphia Pisana p. 271. Exemplum primum reper-
tum est a *Gerardo Landriano*, *Laudis Pompeiae E-*
piscono, missumque *Gasparino Barzizo*, ut descri-
beretur et corrigeretur. Sunt, qui hoc de libris de
Oratore tribus tradant, etiam veteres, *Sabellicus*
de L. L. reparatione, et *Blondus* ante memoratus,
item ipse *Furietus*, vitae *Barzizianae* scriptor. Sed
Barzizius ipse in epistola ad *Gerardum*, in qua ei
gratias agit, et apographum (a *Cosmo Cremonen-*
se factum) mittit, diserte *oratorem* appellat, eum-
que unum. In eadem Epistola est descriptio Codi-
cis, quem vocat *vetustissimum*, sed *paene ad nullum*
usum aptum. Ex eo porro exemplo, sic descripto,
omnia alia et scripta et formulis expressa exempla
fluxere: unde de textu eius libri iudicare in prom-
tu est.

Editiones antiquissimae sunt eadem, quae *Bruti*:
quas secutae sunt eae, quae sunt in universorum
Ciceronianorum Corporibus, *Mediolanensi* &c.
Praeter has habemus *Lipsiensem*, factam a. 1515, f.
ab *Hermanno Tulichio*, ex ed. Rom. factam ma-
xime, variis Lect. in marginem reiectis: *Parisien-*
sem 1542. 4. ap. *Fr. Gryphium*: quae tamen nihil

profuerit cuiquam. Profuere ei libro *Srebaeus*, *Victor Pisanus*, *Io. Rivius et Melanchthon*, quorum notae sunt in Corpore Comm. Basileensi.

5. *Topica* ad C. Trebatium Ictum primum cum Oratore edita sunt Romae et Venetiis. Separatim a ceteris cum prodire, fere adiunctum habuere *Boezhii* Commentarium, ut Paris. 1542. et 1547. 1557. 1561. 4. Sic et *Phil. Melanchthon* edidit additis Scholiis suis, Viteb. 1524. 8; et Hagenoae 1533. 8. Illustrarunt *Topica* etiam *Achilles Staius*, qui cum eruditis notis *Topica* edidit, Lovan. 1552. 8. atque *Antonius Goveanus*, Paris. 1545. 8. Ed. Camerarii c. commentatiunculis. Lips. 1549, cuius dedicatio scripta 1544. Appendix quoque ad explanationes *Statii* exstat edit. Antverp. 1553. 8. Alios interpretes reperies in *Collectione Basileensi*, ut *Georgium Vallam*, *Io. Visorium*, *Barth. Latomum* et *Hegendorphium*. Cum *Io. Visorii* et *Barth. Latomi*, Comm. prodire Lugd. 1541. 8. Cum commentariis *Georgii Vallae*, sine anno et loco fol. *Coelii Secundi Curionis* in *Topica* commentarius Basil. 1553. 8. Denique *Ioannes a Reberteria* Turonensis, Ictus Parisiensis, dignus Duareni discipulus, vulgavit libros quatuor *Topicon iuris*, Paris. 1575. 8. Viteb. 1590. 8. quibus *Ciceronis Topica* illustrantur suppleturque.

6. *De partitione Oratoria* Dialogus, quo filius e patre Cicerone latine accipit, quae eidem de ratione dicendi graece tradiderat. Hunc coniecturis quibusdam, sed levibus, iudice *Vossio*, *Ciceronis* esse negat *Angelus Decembrius* lib. I. de *Politia* litteraria p. 62. *Maioragii* Commentarius in *Tullii* partitiones lucem vidit Venetiis 1587. 4. Scripsere etiam in hunc librum *Io. Sturmus*, Rhetor sua aetate insignis, (cuius 4 dialogi partitionum contextum

habent infertum, Arg. 1539 et 1558. 8. Deinde accessit *I. Benzii* epitome partitionum M. T. C. cura Ic. Sturmii recognita et perspicuis exemplis illustrata. Arg. 1593. 8.) *Vitus Amerbachius*, *Coelius Secundus Curio*, et, qui in collectione commentariorum Basileensi occurrunt *Georgius Valla*, *Iac. Ludovicus Strebæus*, *Barthol. Latomus*, (Colon. 1558. 12.) et *Christophorus Hegendorphius*. Prodiere etiam partitiones cum tabulis Claudii Minois Paris. 1582. 4. Editiones primæ sunt eadem, quæ Oratoris et Topicorum. Exstat vero etiam ed. a. 1472. in qua Topicis iunguntur, v. Maittaire Ann. typ. T. III. p. 319. T. V. p. 282.

7. *De optimo genere Oratorum* brevis disputatio, quam Cicero *prologi* vicem ¹ præmiserat *Orationibus contrariis Demosthenis atque Aeschinis* latine a se conversis. Hanc translationem intercidisse, vehementer dolendum est, quoniam Cicero illas Orationes, velut exemplar Atticæ eiusque consummatissimæ eloquentiæ, de industria delegerat, ac Romanis suis ad imitandum proposuerat. *Achillis Stati* Commentarius in hunc libellum editus est Lovanii 1552. 8. *Io. Antonii Viperani* Antv. 1581. 8.*

I Asconius Pedianus in Orat. pro Milone tamen librum appellat: *Non tantum ex Oratione & Annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur de optimo genere Oratorum.* Respicit autem hæc verba, quæ capite IV. leguntur. *Sed si eodem modo putant, exercitu in foro & in omnibus templis quæ circum*

forum sunt collocata, dici pro Milone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim eloquentiæ suæ facultate, non rei natura metiuntur.

* *I. P. Rami* prælect. in Cic. de opt. gen. or. prodiere Basil. ap. Pernam. 1575. 4. & accessere eiusd. prælect. in octo consulares oratt. ibid. 1580. 4.

8. *Libri quatuor Rhetoricorum ad C. Herennium* ¹ cognatum ac familiarem suum, quos Ciceroni diserte tribuit S. Hieronymus libro I. in Rufinum atque praefat. ad Abdiam, itemque non uno loco Priscianus, sed et Lupus Ferrariensis (ut videtur) Epistola prima ad Eginhartum: atque Ciceroni praeter Antonium Marinellum aliosque singularibus diatribis vindicatum ivere Georgius Caspar Kirchmaierus, et Io. Petrus Ludovicus in Academia Hallensi Professor, Leonardus Aretinus, Dionysius Lambinus, Marinus Becichemus Scodrensis, qui ab adolescente scriptos ² putat in diss. quod libri ad Herennium a familia Ciceronis amoveri non debeant, et Angelus Bucinensis in defensione pro Rhetoricis ad C. Herennium Philippo Strozae dicata. Becichemi et Bucinensis diatribae occurrunt in collectione Commentariorum Basileensi in libros Ciceronis Rhetoricos. Audacter etiam pro Cicerone auctore pugnat Tranquillus Tamyras in Hexasticho, quod in antiquis editionibus legitur:

*Dic quibus, o Lector, validis rationibus instes
 Hoc non esse, sacri est quod Ciceronis opus?
 Non hic ingenium, non spectas flumina linguae?
 Non cernis variis dicta ministeriis?
 Qui negat hoc, caeli tandem, reor, astra vetabit,
 Et maris esse undas, et gramen esse soli.*

Sed viri in lectione Ciceronis versatissimi, tum avorum nostrorum memoria, tum nostra aetate, e

¹ Lib. IV. c. 69. Nam & simul libenter exercemur, propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera Philosophiae ratio confirmavit.

² Huic sententiae repugnat quod lib. I. cap. 20. exempli

loco affertur: Tullius heres meus Terentiae uxori meae triginta pondo vasorum det quae volet. Atqui Tullius Ciceroni natus anno aetatis quadragesimo tertio.

quibus vel unum iuvat honoris causa appellare Conr. Samuelem Schurtzfleischium, communibus suffragiis, Tullio hos libros abrogant, tribuuntque vel *L. Cornificio* ¹ patri, ad quem Ciceronis Epistolae exstant, vel *L. Cornificio* filio, qui anno U. C. 719. Consul fuit, et de Rhetorica arte scripsisse e Quintiliano intelligitur: vel *Ciceroni* filio, ² aut *Laureae* Tullii Ciceronis liberto, qui et ipse *Cicero* vocabatur, vel *Tullio Tironi*, quem inter Rhetores memorant Plinius ac Suetonius: vel *M. Gallioni* ³, cuius nomen in antiquissimo codice librorum ad Herennium Romano, licet ab alia manu deletum, comparuisse refert Aldus Manutius Pauli F. Epistola ad A. Naugerium: vel *Virginio Ruso*, ⁴ quem voce et scriptis eloquentiam docuisse Neronis temporibus, tradunt Tacitus et Quintilianus: vel *Timolao* denique, uni e XXX Tyrannis, quem ad *Herennium* fratrem scripsisse auctor est Trebellius Pollio. At enim quicumque demum sit auctor, quem uti Cicero-nem esse vehementer negat, ita *non mediocriter doctum virum fuisse & Rhetorica arte diligenter scrip-*

¹ Ita P. Victorius, Paulus & Aldus Manutii, Adr. Turnebus, Muretus, Sigonius, Riccobonus in *diff. advers. Marium Martium*, Barthius in *adversar.* & Glandorpius in *Onomast.* And. Dounaeus ad Chrysoft. T. VIII. p. 340. Vide etiam Io. Rainoldum *praelect.* XX. de libris Apocryphis Tom. I. p. 166. & Vossium de *natura Rhetoricae* cap. XIII. p. 92. 93. qui pro *Cornificio* filio, librorum ad Herennium auctore, disputat.

² Haec sententia placuit Nascimbenio in lib. 2. *Cic. de invent.* ut eidem Vossio notatum.

³ Gallionis inter Rhetores meminit Seneca & auctor Dialogi de causis corruptae eloquentiae. Idem forte ad quem Ovidius IV. 11. de *Ponto*. Gallioni libros ad Herennium tribuit & Iul. Caesar Scaliger.

⁴ Haec Raphaelis Regii coniectura est in *diff. an Rhetorica falso sit inscripta ad Herennium*.

esse, recte profitetur Franc. Floridus Sabinus libro I. lectionum subseciv. cap. IV. [pag. 1033. T. I. facis Artium Gruterianae] certe non longe abfuisse ab aetate Ciceronis, libenter mihi persuadeo: tamen ante aetatem Augusti scriptos non esse ex Gellii XIII, 6. colligit Christianus Falsterus parte 3. amoenitatum philol. p. 286. Herennius, ad quem scripti sunt hi libri, dici non potest. Contra non Cicerone modo, sed etiam *Cornelio Celso* et vel mediocri *Celsi* auditore [qui et ipse de Rhetorica scripsit] indignos esse ad Herennium libros disputat Franciscus Floridus Sabinus libro I. lect. subseciv. c. 4 Tom. I. Lampadis artium Gruterianae p. 1037. Sed totam hanc rem, qui accurate explicatam et disputatam cognoscere velit, adeat *P. Burmannum Secundum* V. C. in praefatione ad editionem eorum librorum, de qua mox. Quisquis vero fuit auctor, (certe non Cicero), doctore *Hermete* se usum innuit lib. I. cap. XI. *Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt, noster Hermetes tres putavit esse.*

Horum librorum editiones antiquae pleraeque sunt eadem, quae librorum de *Inventione*, quibuscum sub titulo *Rhetoricorum veterum et novorum* coniuncti sunt. Separatim editorum exempla haec cognovimus. 1.) Romae, a. 1474. fol. per Vendelinum de Vila in artibus magistrum. 2.) 1477. f. Paris. et Papias, 3.] Mediol. 1479. per Henr. de Cataneis, ap. Scinzeler et Pachel. 4.] Friburg. a. 1492. 4. editore Io. Curto de Eberspach. 5.] f. 1. et a. f. eiusdem seculi, sed sine dubio in Germania facta, cuius exemplum e bibliotheca Comitum Wernigerodani missum est. 6.] Cracoviensis a. 1500. 4. cum Praef. *Raph. Regii*, unde patet esse repetitionem exempli Italici *Io. Mich. Toxitae*, cum ipsius notis Basil. 1558. 8. 7.] *Gi-*

berti Longolii cum brevibus scholiis in margine Antverp. 1536. 8.) Ulr. *Zafii*, Bas. 1537. 8.

Interpretes multos nacti sunt hi libri, toties ad usum studiosorum eloquentiae editi, fere eosdem cum libris de Inventione. Veteres reperiuntur in Collectione Basileensi: qui vix hodie leguntur. De ceteris, qui exemplis suis notas addidere, dicere separatim, non est necesse.

Corpus quoddam facere vel plurium vel universorum horum Operum rhetoricorum mature coeptum est: primum in libris ad *Herennium et de Inventione*: deinde in ceteris minoribus libris, *Bruto, Oratore, Topicis, Partitionibus*, et a Sweinhemio et Andr. Asculano. Ad extremum omnes coniuncti sunt, primum ab *Aldo seniore* Venet. 1514. 8. mai. Cuius textus pro basi deinde fuit editoribus horum librorum; idque institutum imitati sunt alii extra corpus universorum operum, Venet. 1533. 8. * Genev. 1621. 8. cum Lambini notis. Paris. 1681. 4. in usum Delphini a Iac. Proust.

* Adde c. n. Varr. Basil. 1541 f. Par. ap. R. Steph. ex offic. Winter. & Plat. 1546. 16. Colon. 1557. 12.

INCERTI AUCTORIS
 SEU
 UT DOCTIS QUIBUSDAM VIDETUR
 CORNIFICII
 RHETORICORUM
 AD
 C. HERENNIUM
 LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Libro primo Cornificius, sive quisquis librorum horum auctor est, de quo parum utique inter doctos constat, hoc inquam libro agit, pauca praefatus, de oratoris officio, tribus causarum generibus, c. 2. et de inventionis partibus, de exordio c. 3-7. de narratione c. 8-10. et de confirmatione et confutatione, quae quoniam ex causae cuiusque constitutione pendet, de tribus constitutionibus causarum, coniecturali, legitima et iuridicali, praecipit c. 11-17.

Etsi negotiis familiaribus impediti, vix fatis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum in se fructus habet copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores

inanis arrogantiae causa sibi assumerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquiesierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumimus. non enim spe quaestus, aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuvare: ut intelligas, hanc rationem praeceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

2. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, vel vituperationem. deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem. iudiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docerimus: deinde, quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, et pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum; quae demonstrat, quid, quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum, et dispositio-

nis perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur. Inventus in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit; et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodarem; de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur op-

pugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, quum contempta res affertur. Cum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causae accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod Graece *προομιον* appellatur; et insinuatio, quae *εφοδος* nominatur.

Principium est, quum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causae, faciemus attentos. Sin turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, quare adversarios criminando, benevolentiam capere possimus. Sin honestum causae genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. Si uti volumus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causae breviter exponemus, et si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos, aut de iis rebus, quae ad remp. pertineant, aut ad eos ipsos,

qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem: et, si rogabimus, ut attente audiant: et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Benevolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, referemus, dum haec omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemtionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, et his adiumentis magis, quam veritati eos confidere aperiemus. In contemtionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: et si, quae de iis existimatio, quae iudicii expectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus.

Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria 6 sunt tempora, quibus principio uti non possumus,

quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna, aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat:) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adiumentum putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audiendo; ab aliqua re, quae risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspicionem, irrisione, stultitia, exsuperatione, collatione, litterarum mutatione; praeterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu; aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione; et si pro-

miserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus. Inter insinuationem 7 et principium hoc interest. Principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus praescripsimus, aut benevolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere pervenire possimus. Verum hae tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos praebeant; tamen id per exordium causae maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda sint, docebo. In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod *vulgare* dicitur. item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod *commune* appellatur. item illud, quo (leviter commutato) adversarius poterit uti ex contrario. item vitiosum est, quod nimium apparate verbis compositum, aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum videtur, (quod *separatum* vocatur; in quo etiam *translatum* includitur,) ut proprie cohaereat cum narratione: et quod neque benevolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

Narrationum tria sunt genera. Unum est, cum exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet

ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut hae, quae tragoediis traditae sunt. Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit; velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum haec in exercendo transigentur. illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

- 9 Tres convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit: et si non ab ultimo initio repetere volemus: et si summam, non particulatim narrabimus: et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur: et si transitionibus nullis utemur: et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exi-

tus rerum ita ponemus, ut ante quoque quae facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus est, si dicam, me ex provincia rediisse, profectum quoque in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque adiuvat, fatius est praeterire. Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:

Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:

Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus; et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt. nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt: nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem facere non potest: sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute consilgendum est, quibus in rebus

tabulae, aut alicuius firma auctoritas, videbitur interfuisse. Adhuc quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quia de infirmationibus nova excogitavimus, quod eas soli nos, praeter ceteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum
 10 haberemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabit, quaesivisse videamur; si prius pauca de causarum divisione dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum enim perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, et si ea, quae nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: *Interfectam esse matrem ab Oreste, convenit mihi cum adversariis: iurare fecerit, et licueritne facere, id est in controversia.* Item e contrario, *Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum consententur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse.* Deinde, quum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet, nam et periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii; quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

Nunc ad confirmationem et confutationem transeamus. Tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione. nam

eum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaque
 dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium
 confecerimus. Utrumque igitur facere poterimus, 11
 si constitutionem causae cognoverimus. Causarum
 constitutiones alii quatuor fecerunt: noster doctor
 Hermes tres putavit esse; non ut de illorum quic-
 quam detraheret inventionem, sed ut ostenderet, id,
 quod oportuisset simpliciter ac singulari modo do-
 cere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Con-
 stitutio est prima deprecatio defensoris cum accusa-
 toris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque,
 ut ante diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima,
 iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto con-
 troversia est, hoc modo: *Ajax in silva, postquam
 rescivit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit.
 Ulysses intervenit: occisum conspicitur: e corpore te-
 lum cruentum educit. Teucer intervenit; fratrem oc-
 cisum et inimicum fratris cum gladio cruento videt;
 capitis arcessit.* Hic, quoniam coniectura verum
 quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo con-
 stitutio causae coniecturalis nominatur. Legitima
 constitutio est, cum in scripto aliquid controversiae
 nascitur. Ea dividitur in partes sex, scriptum et
 sententiam, contrarias leges, ambiguum, defini-
 tionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto
 et sententia nascitur controversia, cum videtur
 scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc
 modo: *Si lex sit, quae iubeat, eos, qui propter
 tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum
 navim, ceteraque esse, si navis conservata sit, qui re-
 manserint in navi. magnitudine tempestatum omnes per-
 territi navim reliquerunt, et in scapham conscenderunt,
 praeter unum aegrotum. is propter morbum exire et fu-
 gere non potuit. casu et fortuito navis in portum incol-
 lumis delata est. illam aegrotus possidet. navim petit.*

ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia. Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quippiam fieri, hoc modo: *Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum nominavit. petitur ab eo multa.* Constitutio haec legitima est ex contrariis legibus. Ex ambiguo controversia nascitur, quum res in unam sententiam scripta, duas aut plures sententias significat, hoc modo: *Paterfamilias, quum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit: TULLIUS, HERES MEUS, TERENTIAE, UXORI MEAE, XXX PONDO VASORUM ARGENTEORUM DATO, QUAE VOLET.* Post mortem eius vasa pretiosa, et caelata magnifice, petit mulier. Tullius se, quae ipse velit, in xxx pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controversia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: *Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Caepio, qui per id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum, aerarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus remp. videri eum facere. Saturninus ferre coepit. Collegae intercedere. ille nihilominus cistellam detulit. Caepio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, [adversus remp.] vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiicit, impedimento est, quo secius feratur lex: arcessitur Caepio maiestatis.* Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur, quid sit minuere maiestatem. Ex translatione con-

troverfia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis, Graeci in iudiciis, nos in iure civili plerumque utimur. In hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit. in iudiciis tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: *Si quis peculatus accusetur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatus oportere.* Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit; et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne. Ex ¹³

ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est: *Si furiosus existit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto.* Et lex: *Qui parentem necasse iudicatus erit, ut is obvolutus et obligatus corio, devehatur in profluentem.* Et lex: *Paterfamilias uti super familia pecuniave sua legaverit, ita ius esto.* Ex lex: *Si Paterfamilias intestatus moritur, familia pecuniaque eius agnatorum gentiliumque esto.* Malleolus iudicatus est matrem necasse. ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est, et soleae lignae pedibus inductae sunt, et in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum ipso praesente conscribunt; testes rite affuerunt: de illo supplicium paulo post sumitur. ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnayerat in eius periculo, suam vocat he-

reditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

34 Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed iure, an iniuria factum sit, quaeritur. Eius constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: *Mimus quidam nominatim Accium poetam compellavit in scena. cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda.* Assumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur. Assumptivae partes sunt quatuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos pl. de amissione exercitus: imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus manumissus testamento esset: necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquae interclusissent. Deprecatio est, cum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio fere non potest usu venire; nisi, quando pro eo dicimus, cuius multa

recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: *Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci.* Ergo in iudicium non venit; at in senatum, aut ante imperatorem, et in consilium talis causa potest venire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut, *Orestes cum se defendit, in matrem confert crimen.* Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut, *si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat; et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret.* In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, fatius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: *C. Popillius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in colloquutionem; ita discessit, ut, si impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit; arcessitur maiestatis.* Quae constitutiones, et quae 16 constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas, et qua via tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio. Ratio est, quae causam facit, et continet defensionem, hoc modo, (ut docendi causa in hac

potissimum causa consistamus:) Orestes, cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. ergo affert eam: quae nisi intercederet, ne causa quidem esset. *illa enim, inquit, patrem meum occiderat.* Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventa ratione, firmamentum quaerendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, *Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat;* utetur accusator firmamento, hoc pacto: *Sed non abs te occidi, neque indemnatae poenas pendere oportuit.* Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis, iudicii quaestio nascatur oportet; quam nos iudicationem, Graeci *κρίσιον* appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: *Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit, a filio, sine iudicio, Clytaemnestram occidi.* Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit. Reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione. Nam in ea nec ratio, quare fecerit, quaeritur; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, *Occidisti Aiacem.* Infitiatio, *Non occidi.* Iudicatio, *Occideritne.* Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; iudica-

tiones quoque plures erunt in una causa; sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam fatis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere; ne qua, propter multitudinem literarum, possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo tardius haec, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, et quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria: ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.

R H E T O R I C O R U M

A D

C. H E R E N N I U M
LIBER SECUNDUS.

A R G U M E N T U M.

Praemissa brevi cum dictorum superiori libro, tum hoc ipso dicendorum summa c. 1. 2, pergit ea exponere, quae ad genus causarum iudiciale pertinent, de quo superiori libro coeperat praecipere, ut, quomodo quaeque in foro iudiciisque tractari causa oporteat, recte intelligatur. Et quoniam huius generis tres constitutiones sunt, coniecturalis, legitima et iuridicalis, quarum naturam et partes libro primo definiendo explicaverat, exemplisque subiectis illustraverat, et quomodo constitutione causae et ratione firmamentoque causae repertis iudicatio s. quaestio (το κρινόμενον) inveniatur, ostenderat; nunc etiam, quo quaeque constitutio modo tractari debeat ex artis praeceptis, docet. Itaque primo a c. 2-9 de coniecturali agit, et multis ostendit, quo narrandi modo, quibus signis, argumentis, testimoniis, suspicionibus probabile fieri possit, rem aliquam esse factam aut non factam;

Cicero. Oper. Vol. I.

B

deinde a c. 9-13, quomodo orator debeat versari in tractandis legitimae constitutionis partibus, cum ex scripto aut in scripto aliquid natum controversiae est; denique vero etiam a c. 13 ad 18 quibus argumentationibus uti conveniat, cum, ubi rem a nobis factam, iure factam defendimus, et ubi iurene factum aliquid sit, quaeritur, quae est constitutio iudicialis absoluta, tum, ubi extranea assumenda est defensio, quae assumptiva propterea dicitur. His expositis, de argumentationibus ornate absoluteque tractandis agit, et quae earum cum partes et virtutes, tum vitia sint, fuse enumerat a c. 18-30. denique de argumentorum conclusionibus, non his modo, quae in fine orationis cuiusque sunt, sed etiam quibus in principio, secundum narrationem, et post firmissimam argumentationem utimur.

In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum conscriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale; multo difficillimum est iudiciale. ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractarem, quorum inventio et prima, et difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, et parvam partem eius in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. in primo libro loquuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. deinde coniunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. quare

genera constitutionum et earum partes aperuimus : ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret : qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferratur. postea admonuimus, esse causas complures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur esse, ² ut ostenderemus, quae ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. et item quas argumentationes, quas Graeci *επιχειρηματα* appellant, sequi, et quas vitari oporteret : quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat : qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. et nimirum coniecturalem, quae prima et difficillima est, potissimum consideremus. In causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa; probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficium, commodorum spe, aut in-

commodorum vitatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere: aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione incommodi formidinem augebit: defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primo considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem: et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo maleficio non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasio-

nem : quibus de rebus vituperatio eorum , quae extra id crimen erunt , non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impediatur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente ; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit , utatur extrema defensione , et dicat , non se de moribus eius apud censores , sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere. Collatio est , 4 quum accusator id , quod adversarium fecisse criminatur , alii nemini , nisi reo , bonum fuisse demonstrat : aut alium neminem potuisse perficere , nisi adversarium : aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse , aut non aequè commode potuisse , aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret , oportet , aut aliis quoque bono fuisse , aut alios quoque id , quod ipse infimuletur , facere potuisse. Signum est , per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. id dividitur in partes sex : locum , tempus , spatium , occasionem , spem perficiendi , spem celandi. Locus quaeritur , celebris , an desertus ; semper desertus , an tum , cum id factum sit , fuerit in eo loco solitudo ; sacer , an profanus ; publicus , an privatus fuerit ; cuiusmodi loci attingant ; num , qui est passus , per spectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo , quid accusatori conveniat , perscribere non gravaremur , nisi facile quivis , causa posita , posset iudicare. initia enim inventionis ab arte debent proficisci ; cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur : qua parte anni ; qua hora : noctu , an interdium : qua diei , qua noctis hora factum esse dicatur , et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur , fatisne longum fuerit ad eam rem transigendam , et potueritne scire , satis ad id per-

ficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non exspectata. Spes perficiendi quae fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut servis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit, num quid appararit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiuventis; num quid in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quaeritur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique, num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quivis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum, aut vestigium repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus,

aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit; accusator dicet, eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet: quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. **Appro-**
batio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione. ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt, quibus, nisi accusator, et, quibus nisi defensor, nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, et cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, et argumentari. haec et ad improbationem et approbationem testium pertinebunt. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores veri in-

veniendi causa tormentis et cruciatibus voluisse quaeri, et summo dolore homines cogi, ut quidquid sciant, dicant. Et praeterea confirmator haec erit disputatio, si quae dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, sciri; quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, et signis, et ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere, hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus. haec enim eo modo exponi, quo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel simultate. Contra argumenta et signa et ceteras suspensiones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unamquamque suspensionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire; indignum

esse facinus, sine testibus coniecturam et suspicionem firmamenti fati habere. A rumoribus dicemus: 8 si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines natura malevolos et maledicos confinxisse dicemus: et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, et in veris causis saepissime tractanda, eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis, assiduitatem exercitationis accommodassemus. Nunc ad 9 legitimae constitutionis partes transeamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur, secundum narrationem: primum scriptoris collaudatione: deinde scripti recitatione: deinde percontatione, scientne adversarii id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat: deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant; quid iudicem sequi conveniat, utrum

id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum: deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, num non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia et voluntas afferretur, a scripto potius iudicatae sint. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur, se contra id, quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus, calumniatoris esse officium, verba et literas sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem noluisse quam rectissime fieri, nemo dicet: at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis; aut cum iure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate, et contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur; deinde legum et stipulationum breviter exceptarum, in quibus intelli-

gatur scriptorum voluntas et expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur. Cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio, aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirmum enim erit eius defensio, qui negabit, se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permetteret. plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostrae causae commodum. Deinde de iuridicali absoluta sumemus rationem iuris, et quaeremus partem iuris, utrum cum ea faciat; de qua parte posteriorius differemus. Si ambiguum esse scriptum putabitur, II quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sitne ambiguum, quaerendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretentur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambiguum scriptum, cum intelligatur, ultra sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur, ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte

sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuro interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. In praesentiarum hoc interdiceret non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam
 12 disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: *Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: [quae sunt ea? quae capiunt] suffragia populi, et magistratus consilium. Nempe igitur tu et populum suffragio, et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti.* Item ex contrario: *Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum.* Primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad utilitatem causae accommodate describetur: deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungetur: deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. id quoque ex iuris partibus fumetur de iuridicali absoluta, de qua iam loquemur. Quaeritur in translationibus, primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem aut persecutionem habeat, quem non oportet; num alio modo, tempore, loco; num alia lege, num alio quaerente, aut agente. Haec legibus, moribus, aequo & bono reperiuntur; de quibus dicetur in iuridicali absoluta. In causa rationali primum quaeretur, ecquid in re-

bus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut iudicatum fit: deinde, utrum ea res similis fit ei rei, qua de agitur, an dissimilis: deinde, utrum consulto de ea re scriptum non fit, quod noluerit cavere, quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicalem revertamur.

Absoluta iuridicali constitutione utemur, cum ¹³ ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariae defensionis. In ea quaeri convenit, iurene factum fit. de eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus; natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo iure parentes a liberis, et a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, *Ut in ius eas, quum voceris*. Consuetudine ius est id, quod sine lege, aequae ac si legitimum fit, usitatum est; quod genus, *Id, quod argentario tuleris expensum, a socio eius recte repetere possis*. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alii iudici, aut praetori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum fit; et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit, aut iudicaverit: quod genus, M. Drusus, praetor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit; S. Iulius non reddidit. Item, C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia possunt res simili de

causa diffimiliter iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo & bono ius constat, quod ad veritatem & utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, *Ut maior annis LX, & cui morbus causa est, cognitorem det.* Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore & hominis dignitate. Ex pacto ius est, *Si qui inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit.* Pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo: *Rem ubi pagunt, orato; ni pagunt, in comitio, aut in foro ante meridiem causam conuicito.* Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari convenit, idque in absoluta iuridiciali faciendum videtur. Cum ex comparatione quaeretur, utrum fatius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quaeretur, poneritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum statuendi non haberet potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant, rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem,

et simul quaeret ab accusatoribus, et ab iudicibus
ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent;
et tempus, locum, rem, deliberationem suam po-
net ante oculos. Translatio criminis est, cum ab 15
reo facti causa in aliorum peccatum transfertur.
In qua primum quaerendum est, iurene in alium
crimen transferatur. deinde spectandum est, an ae-
que magnum sit illud peccatum, quod in alium trans-
feratur, atque illud, quod reus suscepisse se fa-
teatur. deinde, oportueritne in ea re peccare, in
qua alius ante peccarit. deinde, oportueritne
iudicium ante fieri. deinde, cum factum iudi-
cium non sit de illo crimine, quod in alium
transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri,
quae res in iudicium nondum venerit. Locus com-
munis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim,
quam iudicia valere oportere, & ab adversariis
percontabitur accusator, quid futurum sit, si
idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia su-
mant, quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse
accusator idem facere voluisset? Defensor eorum
peccati atrocitatem proferet, in quos crimen trans-
feretur; rem, locum, tempus ante oculos ponet,
ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse,
aut non fuisse utile, rem in iudicium venire. Con- 16
cessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea
dividitur in purgationem, & deprecationem. Pur-
gatio est, cum consulto a nobis factum negamus.
Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, impru-
dentiam. De his primum partibus ostendendum est;
deinde ad deprecationem revertendum videtur. Pri-
mum considerandum est, num culpa ventum sit
in necessitudinem, num culpam veniendi necessitu-
do fecerit. Deinde quaerendum est, ecquo modo
vis illa vitari potuerit, ac levare. Deinde is, qui

in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare possit. Deinde, num quae suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significant, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaequam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, cum factum constet. Cum in fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur considerata, quae de necessitudine praescripta sunt. Etenim omnes hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis; accusatoris contra eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur: defensoris, de humanitate, misericordia: voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, et quae consulto

17 facta non sint, in iis fraudem esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut maiora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine sup-

plicio discefferit; si ipse ille supplex, mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione, et enumeratione peccatorum. Haec causa, iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum, vel ad consilium venire, non visa est superfedenda. Cum a nobis crimen remove volumus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem confertur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et quonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsistere: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controversiam, et edifferetur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere, et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argu- 18
mentationibus in unoquoque genere causae iudicialis
uti conveniret; consequi videtur, ut doceamus,
quemadmodum ipsas argumentationes ornate et ab-
solute tractare possimus. nam fere non difficile est in-
venire, quid sit causae adiumento: difficillimum vero
est, inventum expolire, et expedite pronuntiare.
haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit,

in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor cum totius causae, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summam, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causa, quae demonstrat, verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Ulyssi fuisse, quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si iure non poterat, quavis iniuria inimico exitium machinari; cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi, maleficii suscipiendi removebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. Si mul-

tos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures
 scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si
 multi leve compendium fraude maxima commuta-
 runt; cui mirum videbitur, istum a maleficio prop-
 ter acerrimam formidinem non temperasse? Virum
 fortissimum, integerrimum, inimicitarum perse-
 quentiissimum, iniuria laceffitum, ira exfuscitatum,
 homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insi-
 diosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem
 hoc mirum videbitur? Nam cum feras bestias videamus
 alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae no-
 ceant; non est incredibile putandum, istius quoque
 animum ferum, crudelem, atque inhumanum, cu-
 pide ad inimici perniciem profectum; praesertim cum
 in bestiis nullam neque bonam neque malam ratio-
 nem videamus; in isto plurimas et pessimas rationes
 semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum,
 me daturum causam, qua inductus Ulysses accesserit
 ad maleficiam, et, si inimicitarum acerrimam ratio-
 nem, et periculi metum intercessisse demonstravi;
 non est dubium, quin confiteatur causam maleficii
 fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae
 ex quinque partibus constat; sed ea non semper ne-
 cesse est uti. Tum enim complexione superfedendum
 est, si res brevis est, ut facile memoria comprehen-
 datur: tum exornatio praetermittenda est, si parum
 locuples ad amplificandum et exornandum res videtur
 esse. Sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis,
 aut humilis; tum et exornatione et complexione su-
 perfedendum est. In omni argumentatione de dua-
 bus partibus postremis, haec, quam exposui, ratio
 est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quin-
 quepartita; brevissima est tripartita; mediocris, sub-
 lata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: 20

unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus: ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: *Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri.* Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et iniuria conferri. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: *Nemo potest uno aspectu, neque praeteriens, in amorem incidere.* nam cum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu, et cum ille neminem dixerit omnino, nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem ido-

neam praeterimus, hoc modo: *Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte fecerat. Praedones illo loco nunquam sunt visi: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque a praedonibus, neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemtus.* Nam in huiuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos praeter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiam ostenderit: velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a praedonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occisum esse; dicemus potuisse vel a familia, vel a coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus, nobis latiore locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: *Duae res sunt, iudices, quae omnes ad maleficiam impellunt, luxuries et avaritia. Quid amor? inquiet quispiam: quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis, quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?* Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo: *Tres res sunt, quae omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo.* Satis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo: *Omniium malorum stultitia est mater, quae parit immensas cupiditates. immensae porro cupiditates infinitae et immoderatae sunt.*

hae pariunt avaritiam. avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Igitur avaritia induc̄ti adversarii nostri, hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, fatis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est :

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes :
Neve inde navis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, qua vecli Argivi delecti viri,
Petebant illam pellem inauratam arietis,
Colchis, imperio regis Peliae per dolum :
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret
pedem
Medea, animo aegra, amore saevo saucia.*

Nam hic fatis erat dicere (si id modo, quod esset fatis, curasset poeta)

*Utinam ne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea.*

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere superfedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliae complures, sed sua sponte vitiosa est. Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est : velut apud Plautum,

*Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus : verum in aetate utile
Et conducibile.*

Haec expositio est. videamus, quae ratio afferatur :

*Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.*

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: *Amor fugiendus non est: nam ex eo verissima nascitur amicitia.* Aut hoc modo: *Philosophia visanda est: affert enim secordiam atque desidiam.* Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quae non necessariam causam affert expositionis: velut Pacuvius,

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent Philosophi,

Saxoque illam instare globoso praedicant volubilem: Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo fortunam autumant.

Caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.

Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

Sunt autem alii Philosophi, qui contra fortuna negent

Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi. id magis

Verisimile aiunt; quod usus reapse experiundo edocet. Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:

Naufragio res contigit. Nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait,

verius esse temeritate, quam fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut
 24 is, qui rex fuisset, mendicus fieret. Item infirma ratio est, quae videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: *Magno malo est hominibus avaritia; idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem.* Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subiicit expositionis, hoc modo: *Utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consueverunt.* Item, *utile est amicos veros habere. habeas enim quibuscum iocari possis.* Nam huiusmodi in rationibus non universon, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem affert rationem, quare caeca, eandem, quare bruta fortuna dicatur. In confirmatione rationis, multa et vitanda in nostra, et observanda in adversariorum ratione sunt vitia; proptereaque diligentius consideranda, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobatur argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna, pater.

*Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,
 Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
 Cur talem invitam invitum cogis linquere?*

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

*Nulla te indigna, nata, afficio iniuria.
Si probus est, collocavi: j̄n̄ autem improbus,
Divortio te liberabo incommotis.*

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusionē alterutra pars diluetur, hoc modo:

*Nam si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum.
Erravi: post cognovi, et fugio cognitum.*

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum. Item vitiosa est confirmatio rationis, cum 25
ea re, quae plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: *Neceſſe est, quoniam pallet, aegrotasse: aut, neceſſe est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.* Nam haec sua ipse certa signa non habent, si non cetera quoque similia concurrant. Quod si concurrerint, non nihil illiusmodi signa adaugent suspicionem. Item vitiosum est, cum vel in alium, vel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt: at tu duxisti alteram.

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: *Iracundia inductus peccavit, aut adolescentia, aut amore.* Huiusmodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controversia est, hoc modo:

*Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum,
atque inferum,*

Pacem inter sese conciliant , et conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Cresphon-tem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus, ita esse, demonstrasset. Item vitiosum est, quod iam quasi fero, atque acto negotio, dici videtur, hoc modo: *In meritem mihi si venisset, Quirites, non commissem, ut hunc in locum res veniret; nam aut hoc, aut hoc fecissem: sed me tum haec ratio fugit.* Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

*Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periculo sola ut restituam paro.*

- 26 Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit: *Satius est uti regibus, quam malis legibus.* nam et hoc tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item vitiosum est, falsis, aut vulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, ut si quis dicat, iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut convicio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt: ut si quis dicat, *Quadruplator, ut breviter describam, capitalis est. est enim improbus, et pestifer civis.* Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam ficarii, aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est: ut, *si quis quem furti arguat, et dicat, eum esse homi-*

nem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo: Non convenit, Censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerat. quod si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret? Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, et in simili controversia posita, exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur, et quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas.

Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,

Iubet, potiri si studeamus Pergamo:

Quem ego profiteor esse me: me aequum est frui

Fraternis armis, mihi que adiudicariet,

Vel quod propinquus, vel quod virtutis aemulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere.

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accusem, qui id parvi auditu existimet?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, 27
quare non accusaret. Quid? postea quid ait? --

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi vitio lae-

datur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit; inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur: uti apud Pacivium Zethus cum Amphione, *quorum controversia cum de musica induc̄ta sit, disputatio in sapientiae rationem et virtutis utilitatem consumitur.* Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis causae coacti: uti, *si quis, cum accusetur, ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat.* Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, saepe deprehendemus, [et in huiusmodi deprehensione ostendemus,] eos, de ea re quid dicant, non habere. Item vitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, *qui rhetoricam vituperant, propter alicuius oratoris vituperandam vitam.* Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi, a quo homine factum sit, hoc modo: *Mortuum deformatum, tumore praeditum, decoloratum fuisse constat: ergo veneno necatus est.* Deinde, si sit usque in eo occupatus (ut multi faciunt), venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit.

28 Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparetur, *utrum satius sit populum frumentum accipere, an non?* quae commoda sint in altera re, cures enumerare: quae

in altera incommoda sint, velut depressa praeteras; aut ea, quae minima sint, dicas. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quaeratur, *utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis*, quod reipublicae populi Romani profuerint, et is, qui dicat, alteris, alteros laedat. non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine et vocabulo eius rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare: velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsules, quibus causam dicere non licuisset, *reducerentur, idem posterius, immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat, propter nominum commutationem*: nam *non exsules, sed vi eiektos* se reducere aiebat; perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

Quoniam exornatio constat ex similibus, et exemplis, et amplificationibus, et iudicatis, et ceteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint iis rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest, qui affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum:

aut maius, aut minus, quam res postulabit. Res iudicata vitiose profertur, si aut dissimili de re profertur; aut de ea re, qua de controversia non est; aut si improba; aut eiusmodi, ut aut plures, aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferrī possint. Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari, et planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, hoc modo: ut, *si quis quem arguat, hominem occidisse*, et antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quodque primum dictum est, primum complectitur, et quae non breviter concludit, et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

- 30 Conclusiones, quae apud Graecos *επιλογοι* nominantur, tripartitae sunt. nam constant ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus; in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referamus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad id, quod ipse meminert, reducat. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio.

Facta enim, et dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingeni venditandi, aut memoriae ostentandae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. deinde ordine breviter exponendae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, et confirmatione. Amplificatio est, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodissime sumuntur ad augendum criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. Item maxime, quo modo de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, (quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur,) an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur: et ea re neglecta, ostendimus, quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit, uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi; huius rei aut

leniendae, aut corrigendae nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus, esse consulto factum, et dicemus, voluntario facinori nullam excusationem; imprudentiae iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, iniuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum fit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, maius esse maleficium, stuprare ingenuam, quam sacrum legere: quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut ageres, et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione. Misericordia commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuerimus, quibusque in incommodis simus, comparatione. Si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus, et ostendemus. Si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiiciemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper aut diu

et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet: et quantum spatii per singulas exclamationes sumserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate: in con-
 15
 questione voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

Motus est corporis gestus, et vultus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam esse: in gestu nec venustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate; stantes in vestigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata. si erit in demonstratione sermo; paululum corpus a cervicibus demitemus: nam hoc est a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos, et vehementer instigare velimus. si erit in narratione sermo; idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. si in iocatione; vultu quandam debemus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Si contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu u-

temur. siñ contentio fiet per distributionem; celeri proiectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara supplausione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem; paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore, et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, moesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confusus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere volumus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

- 16 Nunc ad thesaurum inventorum, atque ad omnium partium rhetoricae custodem, memoriam transeamus. Memoria utrum habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet, in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriae: quare placeat, alias ostendemus: in praesentia cuiusmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae; una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata: artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam, et ratio praeceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam,

ars porro naturae commoda confirmat et auget : ita fit in hac re , ut nonnunquam naturalis memoria , si cui data est egregia , similis fit huic artificiosae. Porro haec artificiosa , naturae commoda retinet , et amplificat ratione doctrinae. Quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est , ut sit egregia : et haec , quae doctrina datur , indiget ingenii. Nec hoc magis , aut minus in hac re , quam in ceteris artibus fit , ut ingenio , doctrina , praeceptione natura nitescat. Quare et illis , qui natura memores sunt , utilis haec erit institutio : quod tute paulo post poteris intelligere. Quod si illi freti ingenio suo , nostro non indigent , tamen iusta causa datur , quare iis , qui minus ingenii habent , adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos , qui breviter , perfecte , insignite , aut natura , aut manu sunt absoluti , ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus , ut aedes , intercolumnium , angulum , fornicem , et alia , quae his similia sunt. Imagines sunt formae quaedam , et notae , et simulacra eius rei , quam meminisse volumus : quod genus , equi , leones , aquilae , quorum memoriam si volumus habere , imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit.

Nunc , cuiusmodi locos invenire , et quo pacto reperire , et in locis imagines constitare oporteat , ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt , 17 possunt id , quod dictatum est , scribere , et recitare , quod scripserunt : ita qui *μνημονικα* didicerunt , possunt , quae audierunt , in locis collocare , et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cerae aut chartae simillimi sunt ; imagines , literis ; dispositio

et collocatio imaginum, scripturae; pronuntiatio, lectio. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel a superiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, ut ea, quae mandata locis erunt, videre et
 18 proferre possimus. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra interfit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. Quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos sumserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. nam imagines, sicut literae, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quantum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream colloce-
 19 mus; et in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, et obambulatio hominum conturbat et infirmit imaginum notas; solitudo conservat integras simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. nam si quis multa intercolumnia sumserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in

loco collocarit. Et magnitudine modica, et mediocres locos habere oportet. nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt; et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcaescentur tenebris imagines, aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, siue nimis procul removeris, siue vehementer prope admo-
veris id, quod oportet videri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura exploraverit, quamvis multos et idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam volet multos, licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in ea situm loci cuiusdam ad suum commodum et arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent; unae rerum, alterae verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus: verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota, et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: *Ut, si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum, & hereditatis causa*

factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes & conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium, et hereditatis, et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus: et, quotiescunque rem meminisse volumus, si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volumus, memoria consequemur. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volumus, plus negotii suscipiemus, et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit. *Iam domuitionem reges Atridae parant.* In loco constituere oportet manus ad coelum tollentem Domitium, cum a regibus Marciis loris caedatur. Hoc erit, *Iam domuitionem reges.* In altero loco Aesopum et Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit, *Atridae parant.* Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis, aut ter eum versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditabit doctrina. nam utraque altera separata minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus,

ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode fervaretur haec dilucida brevis praecceptionis.

Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmas et ad monendum idoneas sint, partim imbecilles et infirmas, quae vix memoriam possint excitare: quia de causa utrumque fiat, considerandum est; ut, cognita causa, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possimus. Docet 22 igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quod nulla nisi nova, aut admirabili re commovetur animus. at si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque 25 quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur, quam lunae, quoniam hae crebriores sunt. Docet ergo se natura, vulgari et usitata re non excusitari: novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam, et quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quam maxime notas

similitudines constituemus : si non mutas , nec vagas , sed aliquid agentes imagines ponemus : si egregiam pulchritudinem , aut unicam turpitudinem eis attribuemus : si aliqua re exornabimus , ut si coronis , aut veste purpurea , quo nobis notatior sit similitudo : aut si qua re deformabimus , ut si cruentam , aut coeno oblitam , aut rubrica delibutam inducemus , quo magis insignita sit forma : aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus . nam ea res quoque faciet , ut facilius meminisse possimus . Nam , quas res veras facile meminimus , easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile . Sed illud facere oportebit , ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus .

- 23 Scio , plerosque Graecos , qui de memoria scripserunt , fecisse , ut multorum verborum imagines conscriberent , uti , qui eas ediscere vellent , paratas haberent , ne quid in quaerendo operae consumerent . Quorum rationem aliquot de causis improbamus : primum , quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit , mille verborum imagines comparare . Quantulum enim poterunt haec valere , cum ex infinita verborum copia , modo aliud , modo aliud nos verbum meminisse oportebit ? Deinde cur volumus ab industria quemquam remove , ut ne quid ipse quaerat , cum nos illi omnia parata quaesitaque tradamus ? Praeterea similitudine alia alius magis commoveatur . Nam ut saepe , formam si quam similem cupiam dixerimus esse , non omnes habemus assensores , quod alii videtur aliud : ita fit in imaginibus , ut quae nobis diligenter notatae sint , eae parum videantur insignes aliis . Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare . Po-

stremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod, aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subiicere, quo res possit esse dilucidior. Ut cum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitrere, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *μνημονικῆς* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad praecepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim sicut a ceteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus, et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existi-

mare, utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi, aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

In hoc libro quoniam de elocutione acturus et suis quasque definitiones, non aliunde petitis, illustraturus exemplis erat, eam autem rem abhorreere intelligebat a ceterorum consuetudine, qui in hoc genere elaborarant, ac propterea fore, ut in eorum aliorumque reprehensionem incurreret; praefationis loco, quo consilio, quibusque rationibus ductus a reliquorum more recesserit ostendit, multumque eo disputat, ut rectius se his facere vincat, qui ex oratoribus potius et poetis optimis quibusque exempla sumenda putent a c. 1-7. Deinde de ipsa elocutione ita disserit, ut primo agat de tribus dicendi generibus s. figuris, gravi, mediocri et attenuata, c. 8--11. deinde, quas res debeat habere comoda et perfecta elocutio, ostendat. Harum tres facit partes, primam elegantiam, quae latinitatem et explanationem s. perspicuitatem desideret; alteram compositionem omnes orationis partes aequabiliter perpolientem; tertiam, dignitatem quae in verborum et sententiarum exornatione cernatur, c. 12. usque ad finem.

- 1 **Q**Uoniam in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris usi sumus; et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de

hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque praeter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolveamus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusque generis ab oratore aut poeta probato sumtum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam, non satis habere, praecipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquit, ostentare se, non ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumtum aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit, et leviter fecerit praeceptio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio, domestico pugnet sui ipsius testimonio, et abutatur? Ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus antepoant, et sua maxime probent; aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis

oratoribus, aut poetis sumta sint. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi praeponant, et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? non cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, cum spes iniecta est, posse imitando, Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res varias et dispares in tot poematibus et orationibus sparsas, et vage disiectas, ita diligenter eligere, ut utrumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subiicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui nisi summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta, et tam diffusa scriptura notare, et separare? Ceteri, cum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores, et poetas, neque intelligunt, qua re commoti probent: quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui et haec omnia intelligit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda, redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse et alienis exemplis uti.

Haec illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commovent, quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui fatis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea parte steterint ii, qui et inventores huius artificii fuerunt, et vetustate

iam fatis omnibus probati sunt. Quod si, illorum auctoritate remota, rem omnino volent cum re comparare; intelligent, non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere, aut nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt; cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympiacum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentesque illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborant, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet. artem tuam scribis: gignis nobis novas praeceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab aliis exempla sumis. vide, ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores & poetae, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istis, quod suum velint, relinquatur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quae, verbi causa, constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus

hoc exemplum a Crasso, quibus possumus, et debemus, non testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit: testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Praeterea oportet testimonium cum re convenire. aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquirunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini: nisi forte etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripseritis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificiosum, egregium dicitis; videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res, sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus. ita ut, si de tragoecliiis Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos; quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis me-

diocriter literatus : item si , cum ex orationibus aut poematis elegeris exempla , quae certis signis artificii notata sunt , quia rudis id nemo facere possit , artificiosissime te fecisse putes , erres ; propterea quod isto signo videmus te nonnihil eius scire : aliis signis , multa scire intelligemus. Quodsi artificiosum est intelligere , quae sint ex arte scripta , multo est artificiosius , ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose , ab aliis commode scripta facile intelligere poterit : qui eliget facile , non continuo ipse commode scribit. Et , si est maxime artificiosum ; alio tempore utantur ea facultate , non tum , cum parere ipsi , et gignere , et proferre debent. Postremo , in eo vim artificii consumant , ut ipsi ab aliis potius eligendi , quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea , quae ab iis dicuntur , qui dicunt alienis exemplis uti oportere , satis est dictum. Nunc , quae separatim dici possunt , consideremus.

Dicimus ergo , eos omnes , ideo quod alienis 5 utantur , peccare , tum etiam magis delinquere , quod a multis exempla sumant. Sed de eo , quod postea diximus , ante videamus. Si concederem , aliena oportere assumere exempla , vincerem unius oportere : primum , quod contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent , et probarent quemlibet , qui sibi in omnes res suppeditaret exempla , vel poetam , vel oratorem , cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius , qui discere vult , utrum unum omnia , an omnia neminem , sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere ; ipse quoque ad omnium nitetur facultatem : sin id desperabit , in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit. nec mirum , cum ipse praeceptor artis

omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, ceterisque; item sumtis aliis a poetis, et historiarum scriptoribus, necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare, si unius alicuius esse se similem satis habebit, [omnia] quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere vult, non, putare, unum posse omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumsisset. nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non putasse, unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poetis exempla sumferunt. Deinde, si quis velit, artem, demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id, non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde, sic intelligemus, sumenda

6 non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eiusdem artificio debet esse; non, ut, si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat, Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi que ostendam. Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritent aliud mercis; aut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur:

in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arefcit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro. quapropter huic volumini modus hic fit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione laetabere: tu scientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perfolvendum. Verum haec futura fatis scio. te enim non ignoro. nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime facimus, tuae voluntati rectissimae morem geramus.

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER TERTIUS.

Hoc libro Auctor reliqua duo causarum genera, deliberativum & demonstrativum, persequitur, atque adeo a c. 2. ad 6. quibus quaeque res argumentis suadenda sit aut dissuadenda docet, et a c. 6. ad 9. omnes laudis vituperationisque fontes ac vias aperit. Ita absoluta prima artis, quae de inventionione est, parte, ad reliquas perguit, et primo quo modo cum per integram orationem, tum per singulas argumentationes disponenda sit causa quaeque, demonstrat c. 9. 10. deinde, quomodo vox in pronuntiando moderanda et qui motus corporis quoquo loco adhibendi c. 11--15. denique, qui locus imprimis notatu dignus at-

Cicer. Oper. Vol. I. D

que in hoc genere praecipuus est, de memoria artificiali praecipit, ac non modo esse aliquod huiusmodi artificium, quo naturalis memoriae vis confirmari augeturque possit, sed etiam, quomodo et qui loci inveniendi, et in iis imagines, nam his duabus rebus constat haec artificiosa memoria, collocandae sint, fuse ostendit.

Ad omnem iudicalem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, factis abundanter, ut arbitror, superiobus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinerent ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquae quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, cum volēs, et interdum sine nobis legendo consequere; ne quid impedire, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

- 2 Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: *Carthago tollenda, an relinquenda videatur*. Quid potissimum, hoc pacto: ut, *si Hannibal consultet, cum ex Italia Carthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam*. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt: ut, *si deliberet senatus,*

captivos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem: ut, *si deliberet senatus bello Italico, solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri*: partim et propter se sunt deliberandae, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem: ut, *si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non*. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam, et honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitiationem qualibet ratione. Haec distribuitur in vim et dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus coniunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias huiusmodi res. Dolus confumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicae scribere volumus. Honestas res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est caeliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificii. item appellatur prudentia, multarum rerum memoria et usus complurium ne-

gotiorum. Iustitia est aequitas, ius unicuique tribuens, pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contentio, et laboris cum utilitatis ratione perpassio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatem. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur: aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere; et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentum aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conservandam: si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates, atque amicitias studiose dicemus coli convenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus, in omnibus ius aequabile statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus; contrariis, iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum, et ad dissuadendum finis comparati. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, osten-

demus, res magnas et celsas sequi et appeti oportere: et item res humiles et indignas viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine habere: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius pro rei veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similibumque rerum vituperabimus: si unamquamque rem certo naturae termino definiemus: si quod cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis, amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, [ut haec attenuentur,] quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum: verum aut res non huiusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, et inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellarit, ineptam, et garrulam, et odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, et dissolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam, 4 et praesentem, et consequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto separamus, non quod hae

quatuor partes, quae subiiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quamquam ex recto laudabile nascitur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit: sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris.

Cum huiusmodi locorum divisio fit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam: si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium. Nam, quod in docendo, rei dilucidandae causa, dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident; quadripartita divisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosae tractanda ratio de
 5 secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in con-

sultatione alteri ab iuta ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poenis circumfessi deliberant, quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliozem esse incolumitate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquentiam: vel dolorem, si is timeatur; vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviozem esse: considerare, quae sit turpitudine consecutura: at non immortalitatem, neque aeternam incolumitatem consequi: nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ultro ad mortem proficisci, esse praeclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eam tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in praesentia incolumis sit: et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his, et iudicialibus causis uti solemus; nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstrativum 6 genus causae transeamus.

Quoniam haec causa dividitur in laudem et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, et animi. Rerum externarum sunt ea, quae casu, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae hu-

iufmodi funt , et ea , quae his funt contraria. Corporis funt ea , quae natura corpori attribuit com-
moda [aut incommoda] : ut velocitas , vires , dig-
nitas , valetudo , et quae contraria funt. Animi
funt ea , quae confilio , et cogitatione noftra con-
ftant : ut prudentia , iuftitia , fortitudo , modestia ,
et quae contraria funt. [Erit igitur haec confirmatio
et confutatio nobis.] In huiufmodi igitur caufa prin-
cipium fumetur aut a noftra , aut ab eius , de quo
loquemur , aut ab eorum , qui audient , perfona ,
aut ab re. A noftra , fi laudabimus , dicemus aut
officio facere , quod caufa neceffitutinis intercedat :
aut ftudio , quod eiufmodi virtutis fit , ut omnes
commemorare debeant velle : aut quod rectum fit ,
ex aliorum laude oftendere , qualis nofter animus
fit. Si vituperabimus , aut merito facere , quod ita
tractati fimus : aut ftudio , quod utile putemus effe ,
ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cog-
nofci : aut quod placeat oftendi , quid nobis dif-
pliceat , ex aliorum vituperatione. Ab eius perfona ,
de quo loquemur , fi laudabimus , vereri nos dice-
mus , ut illius facta verbis confequi poffimus : om-
nes hominis illius virtutes praedicare oportere : ipfa
facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si
vituperabimus , ea , quae videbimus contraria , pau-
cis verbis commutatis , dici poffe , dicemus : ut
paulo ante exempli caufa demonftratum eft. Ab au-
ditorum perfona , fi laudabimus , quoniam non apud
ignotos laudemus , nos monendi caufa pauca effe
dicturos : aut fi erunt ignoti , ut talem virum ve-
lint cognofcere , petemus : quoniam in eodem vir-
tutis ftudio funt , apud quos laudemus , quo ille ,
qui laudetur , fuerit , aut fit , fperare nos facile iis ,
quibus velimus , huius facta probaturos. Contraria
vituperatio : quoniam norint , pauca de nequitia

eius nos esse dicturos : quod si ignorent , petemus ut cognoscant , uti malitiam vitare possint : quoniam dissimiles sint , qui audiunt , atque ille , qui vituperatur , nos sperare , illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis , incertos esse , quid potissimum laudemus : vereri , ne , cum multa dixerimus , plura praetereamus , et quae similes sententias habebunt : quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione. Principio tracto ab aliqua 7 harum , quas ante commemoraverimus , rationum , narratio non erit ulla , quae necessario consequatur : sed si qua inciderit , cum aliquod factum eius , de quo loquemur , nobis narrandum sit cum laude , aut vituperatione , praecipio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primo exponemus , quas res laudaturi sumus , aut vituperaturi : deinde , ut quaeque , quove tempore res erit gesta , ordine dicemus , ut , quid , quamque tute cauteque egerit , intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia : deinde commoda aut incommoda corporis , aut rerum externarum , quomodo ab animo tractata sint , demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus : genus , in laude : [quibus maioribus natus sit :] si bono genere , parem aut excelsiorem fuisse : si humili genere , ipsum in suis , non in maiorum virtutibus habuisse praesidium : in vituperatione , si bono genere , dedecori maioribus fuisse : si malo , tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio , in laude ; bene et honeste , in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse : in vituperatione , contra. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura , in laude : si sit dignitas atque forma , laudi fuisse eam ; non quemadmodum ceteris , detrimento atque dedecori : si vires atque velocitas

egregia; honestis exercitationibus et industriis dicemus comparata: si valetudo, perpetua diligentia, et temperantia cupiditatum: in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt, praeter formam, omnia ipsius culpa et intemperantia non fuisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes, aut vitia quae fuerint, considerabimus: divitiae, an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter in inimicitias gerendis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias: in divitiis qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit: quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi

8 res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quatuor animi virtutes erunt accommodandae: ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si vituperemus, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam assumerimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem: saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causae: in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec

hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandum est. Neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam commodissime posse facere. Et, si separatim haec causa minus saepe tractatur; at in iudicialibus, et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis, aut vituperationis. quare in hoc quoque genere causae nonnihil industriae consumendum putemus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolitata, atque ad omne causae genus accommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, [id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem.] Haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem et alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si a

narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut, si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusae videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudinem verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, si commodum erit, quia non semper necesse est, ad
 10 principii sententiam reverti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire; a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, et translationibus partium saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare: mediocres, et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sint, cum ceteris coniunctae, firmatae et probabiles fiant, interponi et in medio collocari oportet. nam re narrata, statim exspectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam ar-

gumentationem. Haec dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

Pronuntiationem multi maxime utilem oratori 11 dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. nos quidem unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; nec, egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. nam commodae inventiones, et concinnae verborum elocutiones, et partium causae artificiosae dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola, valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit: (nam omnes vix posse putarunt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi, cum haeres ad sensus nostros pertinerent) et quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum. Figura vocis est, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil adauget, sed maxime conservat cura. firmitudinem vocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, sed maxime conservat exercitatio declamationis. mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo, pro nostro commodo, possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandae vocis petatur.

12 De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsaer sunt, acri clamore compleantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet: recreatur enim vox spiritu, et arteriae reticendo acquiescunt: et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transire oportet: (commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus.) Et acutas vocis exclamationes vitare debemus. ictus enim fit, et vulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus: et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conveniet oratione: fauces enim calefiunt, et arteriae complentur, et vox, quae varie tractata est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. Saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut accidit in hac re. nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitatem pronuntiationis, ut, quod nostrae voci profit, idem voluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem vocis, sedata vox in principio. quid insuavius, quam clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continui clamoris remissio: et auditorem quidem varietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exsuscitat cla-

more. Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat : eadem laedit auditorem. habet enim quiddam illiberale, et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusione causae? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, et pronuntiationis suavitati profunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae visa sunt, de suavitate, quae coniuncta fuerunt : cetera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniam 13
 omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, et finitima quotidianae locutioni : contentio est oratio acris, et ad confirmandum, et ad confutandum accommodata : amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate, et vocis remissione : demonstratio est oratio, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit : narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio : iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis enuntiandae acceleratio clamosa : distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohor-

ratio est, quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit : conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, et hae partes ipsae in octo alias distributae sunt, quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum 14 videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet : ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit : ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inferere atque interfecare videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus : at aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus ; diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione mimae cachinnationis leviter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem iocum vocem. Cum autem contendere oportebit ; quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est : in continuatione, adaucto medocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque iungere oportebit, et torquere sonum,

aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis, cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt. Si, qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et hoc, fitiens quam maxime, loquatur, neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt, eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea, quod in dicendo leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat. in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint: et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine. quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, idque fiet rei, non nostra, difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exem

plis. haec aliena si posuiffemus, factum effret, ut, quod commodius effret in hoc libro, id noftrum non effret; quod afperius, et inufitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de caufis, cum artis inventionem Graecorum probaffemus, exemplorum rationem fecuti non fumus.

Nunc tempus poftulat, ut ad elocutionis praecepta tranfeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus femper omnis oratoria elocutio debeat effe: deinde oftendemus, quas res femper habere debeat.

8 Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiofa confumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Gravis eft, quae conftat ex verborum gravium magna et ornata conftructione. Mediocris eft, quae conftat ex humiliore, neque tamen ex infima et pervulgatiffima verborum dignitate. Attenuata eft, quae demiffa eft ufque ad ufitatiffimam puri fermonis confuetudinem.

In gravi figura confumetur oratio, fi quae cuiufque rei poterunt ornatiffima verba reperiri, fiue propria, fiue translata, unamquamque in rem accommodabuntur: et, fi graves fententiae, quae in amplificatione et commiferatione tractantur, eligentur: et, fi exornationes fententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus poft dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figurae erit hoc exemplum: *Nam quis eft veftrum, iudices, qui fatis idoneam poftit in eum poenam excogitare, qui prodere hoftibus patriam cogitarit? quod maleficio cum hoc fcelere comparari, quod huic maleficio dignum fupplicium poftit inveniri? In iis, qui violaffent ingenuam, matremfamilias confupraffent, pulfaffent aliquem.*

aut postremo necassent, maxima supplicia maiores consumserunt : huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt ? Atque in aliis maleficiis ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit ; huius sceleris qui sunt affines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos ! o crudeles cogitationes ! o derelictos homines ab humanitate ! qui id agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulchris, deiectis moenibus, ovan-tes irruerent in civitatem : quo modo deum templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribus familias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio (conflagrata) : qui se non putant, id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei : sed negligentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus reipublicae facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario voluerit obruere.

In mediocri figura versabitur oratio, si haec, 9
ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic : Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis ; cum sociis, qui pro nobis pugnare, et imperium nostrum nobiscum simul virtute & industria conservare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norint ; tum vero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire & existimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conaren-

sur, cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae pertineret ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno proelio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores venirent; nedum illud imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis: Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quo, illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ut per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem: at ut, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventu, suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?

10 In attenuato figurae genere, quod ad infimum et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi visum est, ut in alveum descenderet, ecce ibi iste de transverso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere coepit. Hic vix tandem inquit: Sine me considerare. Tum vero iste coepit clamare voce ista, quae vel facile cuivis rubores eli-

ere posset : Ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi videtur, sed pone scenam, & in eiusmodi locis exercitatus sis. Conturbatus est adolescens : nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur, imperito eiusmodi conviciorum. Ubi enim iste vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detrimento facere posset ? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

Est autem cavendum, ne, dum haec genera confectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravi figurae, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda est : quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe ; ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, cum aut novis, aut priscis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo : Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dedit, si praecipus in Neptunias depulsus erit lacunas. Poeniteat igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent, et ab eo, quo profecti sunt, aberraverunt, et specie gravitatis falluntur, nec perspicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, et dissolutum ; eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest confirmate, neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi : Socii nostri cum belligerare nobiscum vel-

lent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hic adiutores multos, malos homines & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem. diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatone commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: *Nam istic ille ad balneas accessit; ad hunc postea dicit, hic tuus servus me pulsavit. Postea dicit hic illi, considerabo. Post ille huic convicium fecit, & magis magisque praesentibus multis clamavit.* Frivolus hic quidem iam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis et electis compositam orationem. Omne genus orationis, et grave, et mediocre, et attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quae si rariae disponuntur, distinctam, sicuti coloribus; si crebrae collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocre excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

- 12 Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quae maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegancia est, quae facit, ut unumquodque pure et aperte dici videatur. haec distribuitur in latinitatem, et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is

latinus fit, duo possunt esse: soloecismus, et barbarismus. Soloecismus est, cum in verbis pluribus, consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte Grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, et propriis. Usitata sunt ea, quae versantur in sermone et consuetudine quotidiana: propria, quae eius rei verba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur.

Compositio est verborum constructio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: *Baccae aeneae amoenissimae impendebant.* et si vitabimus eiusdem literae nimiam assiduitatem: cui vitio versus hic erit exemplo: (nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti:)

O Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti,
et hic eiusdem poetae:

Quidquam quisquam cuiquam quod conveniat, neget.
et, si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: *Nam cuius rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere.* et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes.

et, si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur: quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in prioro libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures, et oratoris spiritum laedit. His vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

- 13 Dignitas est, quae reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Haec in verborum et sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpositione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

Repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: *Vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit honori.* Item, *Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.* Item, *tu in forum prodire, tu lucem conspicerere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quidquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?* Haec exornatio, cum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda et ad ornandam, et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: *Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.* Item, *ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est.* Item, *C. Laelius homo navus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis vi-*

ris & studiosis amicus erat. ergo in civitate primus erat. Item, Nam cum istos, ut absolvant te, rogas: ut peierent rogas: ut existimationem negligant, rogas: ut leges populi Romani tuae libidini largiantur, rogas.

Complexio est, quae utramque complectitur exor- 14
nationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum verbum saepius, et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginenses. Videte ergo, quid conveniat eos impetrare. Item, Quem senatus damnarit, quem populus Romanus damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvetis?*

Transductio est, quae facit, ut, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniores orationem reddat, hoc pacto: *Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petiisset. At erat inimicus. ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus? Item, Divitias sine divitum esse: tu virtutem praefer divitiis. nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur divitiae, quae virtutis pedissequae sint. Ex eodem genere exornationis est, cum idem verbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: *Cur eam rem tam studiose curas, quae multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Item, Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.* In his quatuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem*

verbum redeatur saepius ; sed inest festivitas quaedam , quae facilius auribus diiudicari , quam verbis demonstrari potest.

15 Contentio est , cum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur , hoc pacto : *Habet assentatio iucunda principia , eadem exitus amarissimos affert.* Item , *Inimicis te placabilem , amicis inexorabilem praebes ?* Item , *In otio tumultuaris , in tumultu es otiosus ?* *In re frigidissima cales , in ferventissima friges ?* *Tacito cum opus est , clamas : ubi loqui convenit , obmutescis ?* *Ades ? abesse vis : abes ? reverti cupis.* *In pace bellum quaeritas : in bello pacem desideras ?* *in concione de virtute loqueris , in praelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes ?* Hoc genere si distinguemus orationem , et ornati et graves poterimus esse.

Exclamatio est , quae conficit significationem doloris , aut indignationis alicuius , per hominis , aut urbis , aut loci , aut rei cuiuspiam compellationem , hoc modo : *Te nunc alloquor , Africane , cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati.* *Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem.* Item , *O perfidiosae Fregellae , quam facile scelere vestro contabulistis ! ut , cuius nitor urbis Italiae nuper illustravit , eius nunc vix fundamentorum reliquiae maneant.* Item , *Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis : tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniis assumitis facultatem !* Hac exclamatione si loco utemur , raro , et cum rei magnitudo postulare videbitur ; ad quam volumus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est , neque concinna , sed haec , quae , cum enumerata sunt ea , quae obsunt causae adversariorum , confirmat superiorem orationem , hoc pacto : *Cum igitur haec om-*

nia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab republica removebas, & alienabas, an non? Et, utrum aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: *Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicant, eam veneficii quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est, eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere permultos. Quos istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? qui nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficii damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor & intemperans libido commovere potuit: cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris? idemne observabant? minime. Quid ita? quia viros ad unumquodque maleficium singulae cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita?*

quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare; qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi. Haec exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, et animum auditoris retinet attentum, tum venustate sermonis, tum rationum expectatione.

- 17 Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, breviter ostendit, hoc modo: *Difficile est primum virtutem revereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item, Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit. Item, Egens aequae est is, qui non satis habet, et is, cui nihil satis potest esse. Item, Optima vivendi ratio est eligenda. eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: *Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt collocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est; omnia praeter eam subiecta sunt sub fortunae dominationem. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Cum enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur, sine ratione, et cum ratione. hoc modo sine ratione: *Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos refor-***

midant. Cum ratione, hoc pacto: *Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare.* Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores esse videamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Necesse est enim, eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam videat accommodari rem certam, ex vita et moribus sumtam.

Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: *Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item, Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et, Qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et sui cognoscentem fore in potestate, qui speres? Et, Qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? Hoc exornationis genus, brevibus et continuatis verbis perfectum esse debet, et cum commodum est auditu, propter brevem et absolutam conclusionem; tum vero vehementer, id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.*

19 Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: *Et inimico proderas.* id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiat oportet ab altero, *Et amicum laeuebas.* Ex duobus membris haec exornatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: *Et inimico proderas, et amicum laeuebas, et tibi ipsi non consulebas.* Item, *Nec rei-publicae consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.*

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: *Acrimonia, voce, vultu adversarios perterruisti.* Item, *Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti.* Inter huius generis, et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere, ex remotione brachii, et contortione dexteræ gladius ad corpus afferri; in hoc autem crebro et celeri vulnere corpus consauciari videtur.

Continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolute sententiarum. Ea utemur commodissime tripartito; in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: *Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmiter in virtute, quam in casu, praesidium collocavit.* In contrario, hoc modo: *Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit?* In conclusione, hoc pacto: *Quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.* In his tribus generibus ad continua-

tionis vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, et contrarium, et conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed et alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

Compar appellatur, quod habet in se membra 20 orationis, de quibus ante diximus, quae consistunt ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostra fiet: (nam id quidem puerile est,) sed tantum afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: *In proelio mortem pater optebat, domi filius nuptias comparabat; haec omnia graves casus administrabant. Item, Alii fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparavit.* In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevius: aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabae erunt: ut longitudo aut plenitudo harum, multitudinem alterius aequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum in eadem constructione verborum, duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus efferantur, hoc modo: *Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius a sapientia est animus remotus. Diligentia comparat divitias, negligentia corrumpit animum; et tamen cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem.* Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: *Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose.*

Item, *Audaçter territas, humiliter placas*. Haec duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt: et ea re, his qui bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: *Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere; diligere formam, negligere famam*. Hic et ea verba, quae casus habent, ad casus similes; et illa, quae non habent, ad similes exitus veniunt.

- 21 Annominatio est, cum ad idem verbum et ad idem nomen acceditur commutatione unius literae aut literarum; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literae, sic: *Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, venit a te ante, quam Romam venit*. Ex contrario: *Hic, quos homines alea vicit, eos ferro statim vincit*. Productione eiusdem literae, hoc modo: *Hunc avium dulcedo ducit ad avium*. Brevitate eiusdem literae, hoc modo: *Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam*. Addendis literis, hoc pacto: *Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare*. Demendis literis, sic: *Si lenones vitasset tanquam leones, vitae se tradidisset*. Transferendis literis, sic: *Videte, iudices, utrum homini navo, an vano credere malitis*. Item, *Nolo esse laudator, ne videar adulator*. Commutandis, hoc modo: *Deligere oportet, quem velis diligere*. Hae sunt annominationes, quae in literarum brevi commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem aliae, quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est
- 22

huiusmodi : *Quid veniam , qui sim , quare veniam , quem insimulem , cui profim , quem postulem , brevi cognoscetis.* Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda , quam illae superiores , sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi : *Demus operam , Quirites , ne omnino Patres Conscripti circumscripti putentur.* Haec annominatio accedit magis ad similitudinem , quam superior ; sed minus , quam illae superiores : propterea quod non solum additae , sed uno tempore demtae quoque literae sunt. Tertium genus est , quod versatur in casuum commutatione , aut unius , aut plurium nominum. Unius nominis , hoc modo : *Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt pervulgatae. Alexandro si vita longior data esset , Oceanum manus Macedonum transvolasset. Alexandrum omnes , ut maxime metuerunt , item plurimum dilexerunt.* Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis , hoc modo facient annominationem : *Ti. Gracchum rempublicam administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est , quae virum reipublicae amantiissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum , fide captum maiorum , perfidiae scelus vita privavit. Tuus , o Druse , sanguis domesticos parietes , et vultum parentis aspersit. Subpicium , cui paulo ante omnia concedebant , eum brevi spatio non modo vivere , sed etiam sepeliri prohibuerunt.* Haec tria genera proxima exornationum , quorum unum in similiter cadentibus , alterum in similiter desinentibus verbis , tertium in annominationibus positum est , perraro sumenda sunt , cum in veritate dicemus : propterea quod non haec vi-

23 dentur reperiri posse sine elaboratione et consumptione operae. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem, videntur accommodatiora. Quare fides, et gravitas, et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor; propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare, quae sunt ampla et pulchra, diu placere possunt: quae lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita, si raro has interferemus exornationes, et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subiectio est, cum interrogamus adversarios, aut quaerimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde subiicimus id, quod dici oportet, aut non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo: *Quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. Hereditas aliqua obvenit? non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut isti domi nascitur aurum,*
 24 *aut, unde licitum non est, pecunias accepit. Item, Saepe, iudices, animae verti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi praesidium petere: quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos iurati capite damnastis. An ad suam revertetur*

antiquam vitam, alicubi honeste tractatam? at hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non. nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te veteris amicitiae commonesceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniae et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quaesitum est, quid oporteat, subiicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere convenit, cum a tanta Gallorum multitudine circumfederer? an dimicarem? at cum parva manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod exspectarem, habebamus, neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? at obstebamur. Vitam militum negligere? at ea videbar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam, quod factum sit, faciendum fuisse.

Gradatio est, in qua non ante ad consequens 25 verbum descenditur, quam ad superius conscensum.

est, hoc modo : *Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis, et quod libet, licet; et quod licet, possunt; et quod possunt, audent; et quod audent, faciunt; et quod faciunt, vobis molestum non est?* Item, *Non sensi hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse statim facere coepi; neque facere coepi, et non perfeci; neque perfeci, et non probavi.* Item, *Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloriae aemulos comparavit.* Item, *Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam.* Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo : *Majestas reipublicae est, in qua continetur dignitas & amplitudo civitatis.* Item, *Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.* Item, *Non est ista diligentia, sed avaritia; ideo quod diligentia est accurata conservatio suorum: avaritia, iniuriosa appetitio alienorum.* Item, *Non est ista fortitudo, sed temeritas; propterea quod fortitudo est contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpeffione gladiatoria periculorum susceptio.* Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit, et breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur, neque lucidius potuisse dici putetur.

26 Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi quid sequatur,

hoc modo : *In patriam cuiusmodi fuerit , habetis : nunc in parentes qualis exstiterit , considerate.* Item , *Mea in istum beneficia cognoscitis : nunc , quomodo iste mihi gratiam retulerit , accipite.* Proficit haec aliquantulum exornatio ad duas res. nam et quid dixerit commonet , et ad reliquum comparat auditorem.

Correctio est , quae tollit id , quod dictum est , et pro eo id , quod magis idoneum videtur , reponit , hoc pacto : *Quod si iste suos hospites rogasset , immo innuisset modo ; hoc facile perfici posset.* Item , *Nam postquam isti vicerunt , atque adeo victi sunt : eam quomodo victoriam appellem , quae victoribus plus calamitatis , quam boni dederit ? O virtutis comes invidia , quae bonos insequeris plerumque , atque adeo infectoris !* Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata , tantummodo dicta videtur : at ea , post ipsius oratoris correctionem , magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur fatius esset , dicit aliquis , ab initio , praesertim cum scribas , ad optimum et electissimum verbum devenire ? Est , cum non est fatius , si commutatio verbi id erit demonstratura , eiusmodi rem esse , ut , cum eam communi verbo appellaris , levius dixisse videaris : cum ad electius verbum accedas , insigniorem rem facias. quod si continuo venisses ad id verbum ; nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

Occupatio est , cum dicimus , nos praeterire , aut 27 non scire , aut nolle dicere id , quod tunc maxime dicimus , hoc modo : *Nam de pueritia quidem tua , quam tu omni intemperantiae addixisti , dicerem , si hoc tempus idoneum putarem : nunc consulto relinquo.* Et illud praetereo , quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt : deinde quod iniuriarum satisfacisti L. Labeoni , nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico : revertor ad illud , de quo iudicium est. Item , *Non dico ,*

te ab sociis pecunias accepisse : non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es : furta, rapinas tuas omnes omitto. Haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam huiusmodi intendisse orationem, quae redarguatur.

Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur verbo, sic : *Populus Romanus Numantiam delavit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt; nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit; nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est.* Item, *Formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate exstinguitur.* Hic utrumque, et in superiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus. Coniunctio est, cum interpositione verbi et superiores orationis partes comprehenduntur, et inferiores, hoc modo : *Formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate.* Ad iunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto : *Deflorescit formae dignitas aut morbo, aut vetustate.* Postremum sic : *Aut morbo, aut vetustate formae dignitas deflorescit.* Ad festivitatem disiunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne fatietatem pariat: ad brevitatem coniunctio; quare saepius adhibenda est.

28 Hae tres exornationes de simplici genere manant.

Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium

verborum iteratio, hoc modo: *Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?* Item, *Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?* Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi, et vulnus maius efficit in contrario causae; quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: *Rempublicam radicibus evertisti, civitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti.* Necessesse est eius, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

Commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, proficiatur, hoc modo: *Esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas.* Item, *Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum; cuiusmodi possum, nolo.* Item, *Quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur.* Item, *Si poema loquens pictura est; pictura tacitum poema debet esse.* Item, *Quia stultus es, ea re taces; non tamen, quia taces, ea re stultus es.* Non potest dici, quam commode fiat, cum contrariae sententiae translatione verba quoque convertantur. Plura subiecimur exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

Permissio est, cum ostendimus in dicendo, 29 nos aliquam rem totam tradere et concedere ali-

cuius voluntati, sic: *Quoniam omnibus rebus ereptis, solus superest animus & corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis & vestrae condonæ potestati. Vos me, quo pacto vobis videbitur, utamini, atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo.* Hoc genus tamen alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est accommodatum.

Dubitatio est, cum quaerere videtur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: *Obfuit eo tempore plurimum reipublicae consulum sive stultitiam, sive malitiam dicere oportet, sive utrumque.* Item, *Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium? nam quo te, digno moribus tuis, appellem nomine?* Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: *Neesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas, te aut vacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse.* Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiamnum non potes: entio nulla profertur: hereditate tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris. Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. sed non erit, tanquam in plerisque, ut, cum velimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.

30 Dissolutio est, quae coniunctionibus verborum e medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: *Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.* Item, *Descende in integram*

defensionem ; noli quidquam recusare ; da servos in quaestionem ; stude verum invenire. Hoc genus et acrimoniam habet in se, et vehementissimum est, et ad brevitatem accommodatum.

Praecisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: *Mihi tecum praecertatio non est, ideo quod populus Romanus me . . . nolo dicere, ne cui forte arrogans videar : te autem saepe ignominia dignum putavit.* Item, *Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui ! . . . non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar.* Hic atrocior tacita suspicio, quam disertata explanatio facta est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: *Quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoetetae sagittis, hae autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt : hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.*

Restant etiam decem exornationes verborum, 31
 quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere positae sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. imitationis, hoc modo, ut maiores *rudere, et vagire, et mugire, et murmurare, et sibilare* appellaverunt. significandae rei causa, sic: *Postquam iste in rempublicam fecit impetum, fragor civi-*

tatis imprimis est auditus. Hoc genere raro utendum est, ne novi verbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur, et raro, non modo non offendet novitate, sed exornabit etiam orationem. Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest; ut, si quis, cum loquatur de Gracchis, *At non Africani nepotes*, inquiet, *istiusmodi fuerunt.* Item, si quis, de adversario cum dicat: *Videte nunc*, inquit, *iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit.* Hoc pacto non inornate poterimus et in laudando, et in laedendo, aut corpore, aut animo, aut extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro
 32 certo nomine collocemus. Denominatio est, quae a propinquis et finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quae non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum *Capitolinum* nominet: aut ab invento, ut si quis pro Libero *vinum*, pro Cerere *frugem* appellet: aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: *Non tam cito sariissae Graecia potitae sunt*: aut idem, Gallos significans, dicat, *Nec tam facile ex Italia materis Transalpina depulsa est*: aut id, quod fit, ab eo, qui facit; ut, si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat, *Mars istud te facere necessario coegit*: aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut, cum *desidiosam* artem dicemus, quia *desidiosos* facit: et *frigus pigrum*, quia *pigros* facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: *Armis Italia non potest vinci, nec Graecia disciplinis.* nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis *aurum*, vel ar-

gentum, aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio, rem simplicem assumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: *Scipionis providentia Carthaginis opes fregit.* Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione, aut transiectione. Perversione sic: *Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra.* Transiectione hoc modo: *Instabilis in istum plurimum fortuna valuit.* Item, *Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates.* Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba sint ad poeticum quendam exstructa numerum, ut perfecte et perpolicissime possint esse absolutae.

Superlatio est oratio superans veritatem alicuius 33
augendi, minuendive causa. Haec sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: *Quod si concordiam retinebimus; imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.* Cum comparatione, aut a similitudine, aut a praestantia superlatio sumitur. A similitudine sic: *Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur.* A praestantia hoc modo: *Cuius ore sermo melle dulcior profuebat.* Ex eodem genere hoc est: *Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.*

Intellectio est, cum res tota parva de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic in-

telligitur : *Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant ?* nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tiliarum intelligitur. De toto pars ; ut si quis ei , qui vestitum aut ornatum sumtuosum ostendet , dicat , *Ostentas mihi divitias , et locupletes copias iactas.* Ab uno plura intelliguntur , hoc modo : *Poenno fuit Hispanus auxilio , fuit immanis ille Transalpinus : in Italia quoque idem non nemo togatus sensit.* A pluribus unum sic intelligitur : *Atrox calamitas pectora moerore pulsabat.* Itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani , et Galli , et togati , hic unum pectus , et unus pulmo intelligitur : et erit illic diminutus numerus festivitatis , hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est , quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur , hoc modo : *Vires hominis breves sunt ; aut parva statura , aut longum in homine consilium ; aut oratio magna , aut uti pauco sermone.* Nam hic facile est intellectu , finitima verba rerum dissimilium , ratione abusionis esse traducta.

- 34 Translatio est , cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re , quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae causa , sic : *Hic Italiam tumultus expergescit terrore subito.* Brevitatis causa , sic : *Reccens adventus exercitus subito civitatem exstinxit.* Obscoenitatis vitandae causa , sic : *Cuius mater quotidianis nuptiis delectatur.* Augendi causa , sic : *Nulius moeror et calamitas istius explere inimicitias , et nefariam saturare crudelitatem potuit.* Minuendi causa , sic : *Magno se praedicat auxilio fuisse , quia paululum in rebus difficillimis aspiravit.* Ornandi causa , sic : *Aliquando reipublicae rationes , quae malitia nocentum exaruerunt , virtute optimatum re-*

virescent. Translationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

Permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes, una, aut plures, frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: *Nam cum canes funguntur officiis luporum, cui praesidio pecua credemus?* Per argumentum tractatur, cum a persona, aut a loco, aut a re aliqua, similitudo augendi aut minuendi causa, ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, *nitorem obsoletum* dicat. Ex contrario ducitur sic; ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, *parcum et diligentem* appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: *Quid ait hic rex, atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atrous?* Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, *Aeneam* vocemus: intemperantem et adulterum, *Hippolytum* nominemus. Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Distributio est, cum in plures res, aut personas, 35 negotia quaedam dispertiuntur, hoc modo: *Qui vestrum, iudices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est. petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum, splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini ho-*

nestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae in civitate sint hominibus istiusmodi comparatae. Item, Senatus officium est, consilio civitatem iuvare. Magistratus officium est, opera et diligentia consequi voluntatem senatus. Populi officium est, res optimas, et homines idoneos maxime, suis sententiis deligere et probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere et propulsare. Testis est, dicere, quae sciat, aut audierit. Quaesitoris est, unumquemque horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, et coniectura prosequi patieris; ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa, et suum cuique tribuens officium, separatim res dividit plures.

36 *Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos ii diligunt, cum in aliquo errato vere reprehendi posse videantur, hoc modo: Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? id tribuite vestrae culpae; atque desinite mirari. Quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentia vestra, sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris*

*suffragiis in amplissimum locum pervenisse. Item, Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis, aut istum hominem nefarium amplia-
veritis? non apertissimae res erant crimini datae? non omnes hae testibus comprobatae? non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitastis vituperationem, quae longe a vobis erat abfutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas, et privatas, et publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luce noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur, et eum, cuius opera vobis haec accidunt, remoramini diutius et alitis; ac reipublicae perniciem retinetis, quoad potestis, in civitate. Eius- 37
modi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur. nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro; ut quod erit commotum licentia, id mitigetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera ab errato deterreat. Haec res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit, maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint, et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiant obiurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant; sed tamen veritate commoveri, ut nihilo fecius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et man-*

suetis : nimium creditis unicuique. existimatis unumquemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis, et frustra falsa spe iam diu detinemini. Stultitia vestra id, quod erat in vestra potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiae hoc erit exemplum. Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, dicam tamen, vos me privastis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur; acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude; et assimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, et sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

- 38 *Deminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset. nunc et ad invidiam vitandam, et ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad malefium? Avaritiae? at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quae est contraria avaritiae. Egestatis? at huic quidem pater (nolo nimium dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis obser-*

vabimus. nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita, et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo, consilio vitatur odium.

Descriptio nominatur, quae rerum consequen- 39
tium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: *Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim sicut e cavea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis, volitabit & vagabitur in foro, acuens dentes multos, in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurfans; aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare, iudices, eiicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam immiseritis. Item, Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit: filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti, insultabunt in horum miseriae, & superbi re simul & verbis invehentur. Item, Nam neminem vestrum fugit, Quirites, capta urbe, quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: ceteri, qui possunt per aetatem & vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem; qui non possunt, vita privantur: uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura,*

aut voluntas necessitudine, aut benevolentia coniunxit, distrahuntur: liberi partim e gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

- 40 *Divisio est, quae rem femovens ab re, utramque absolvit, ratione subiecta; hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obiiciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoveris. Item, Quid nunc ego de meis promeritis praedicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim? Item, Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere, inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus: inopem atque egentem nunc videmus. qui potes igitur ostendere, causam maleficii non fuisse? Inter hanc divisionem, et illam, quae de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: illa dividit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: haec se statim explicat, et brevi duabus aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem.*

Frequentatio est, cum res in tota causa dispersae coguntur in unum, quo gravior, aut acrior, aut criminiosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste vitio? quid est, iudices, cur velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in aequos & pares fastidiosus,

in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quae pluri- 41
 mum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quae separatim dictae, minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: *Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte veniebat, & vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae, & res ista bono nemini praeter istum fuit: neque alius quisquam aequae commode, neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit: neque praeteritum quidquam est ab isto; quod opus fuerit ad maleficium: neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumtum est, non sine maxima perficiendi & occultandi maleficii spe: & praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco in quo est occisio facta, solus: paulo post in ipso maleficio, vox illius, qui occidebatur, audita: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat: postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum: haec partim testimoniis, partim quaestionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi quem ex argumentis natum, necesse est esse verum: vestrum est, iudices, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid, aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant (maleficia), necesse est casu non posse fieri. Vehemens est haec exornatio, et in coniecturali constitutione causae ferre semper necessa-*

ria, et in ceteris generibus caufarum, et in omni oratione adhibenda nonnunquam.

- 42 Expolitio est, cum in eodem loco manemus, et aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane rem dicemus, aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo, (nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire) sed commutate. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum, aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: *Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua civitatis; qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis reipublicae fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem.* Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus, eadem verbis commutando, pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiciemus aut ad sermocinationem, aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est, (de qua planius paulo post suo loco dicemus, nunc breviter ad hanc rem, quod satis fit, attingemus,) in qua constituetur alicuius personae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: *Sapiens, qui omnia reipublicae causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum sic loquetur: Non mihi soli, sed etiam,*
- 43

atque adeo multo potius, natus sum patriae: vita, quae fato debetur, salutis patriae potissimum solvatur. Aluit haec me: tute atque honeste produxit usque ad hanc aetatem: muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepta sunt? Quia haec loquitur secum sapiens, saepe ego in periculis reipublicae nullum ipse periculum fugi. Item, mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum commovemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro reipublicae fortunis, quamvis magnum atque atrox periculum studiosissime suscipiat, & libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum: idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, fermocinatione, et exsuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subiicere: deinde dupliciter, vel sine rationibus vel cum rationibus, pronuntiare sententiam: deinde afferre contrarium; de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus: deinde simile et exemplum, de quo suo loco plura dicemus: deinde conclusionem; de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata pote-

rit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur, sed ab eiusdem sententiae non recedemus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. *Sapiens nullum pro republica periculum vitabit; ideo quod saepe fit, ut, cum pro republica perire noluerit, necessario cum republica pereat. Et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro republica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt, & ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum & eum, quem debent, honorem reipublicae reddunt, & pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaveris, naturae, cum cogat, reddere; patriae, cum roget, non dare: & cum possis cum summa virtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignaviam vivere: &, cum pro amicis & parentibus & ceteris necessariis adire periculum velis, pro republica, in qua & haec, & illud sanctissimum nomen patriae continentur, nolle in discrimen venire. Itaque uti contemnendus est, qui in navigando se, quam navim, mavult incolumem: ita vituperandus, qui in reipublicae discrimine, suae plus, quam communi saluti, consulit. Nave enim fracta, multi incolumes evaserunt: ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios: unde amisit vitam; at non perdidit. re enim vilissima certam & parva maximam redemit. dedit vitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria, quae*

eum summa laude prodita vetustate quotidie magis enitescit. Quod si, pro republica debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo.

Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit, et id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimovendi. Huic exemplum satis idoneum subiici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. 45
Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi: *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.* In sententiarum, huiusmodi: *Vos huius incommodis lugetis, iste reipublicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit.* Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut

ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi; aut ante oculos ponendi. Et quomodo quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unamquamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pro-

46 nuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: *Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas ardentis accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit; ita melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit: propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.* Hoc sine simili fatis plane, et perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: *Minus bonos imperatores a melioribus exercitum accipere solere*: sed ornandi causa simile sumtum est, ut orationi dignitas quaedam compararetur. Dicitur enim per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus differebamus. Per negationem dicitur, probandi causa, hoc modo: *Neque equus indomitus, quamvis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire.* Hoc probabilius factum est, quod magis est verisimile, non posse virtutem sine doctrina comparari; quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. ergo sumtum est probandi causa. Dicitur enim per negationem. id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. Sumetur et, apertius dicendi causa, similitudo per brevitatem, hoc modo: *In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad ne-*

47

cesse sit, pervenire possis: sed ut productus studio, et viribus, ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui, verbi causa, post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferratur usque ad finem: in amico tantum benevolentiae, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dictum autem simile est per breviter. non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumetur similitudo, cum dicetur per collationem, sic: *Uti citharoedus, cum prodierit optime vestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta, et cum corona aurea, magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura apposita ad dignitatem; si, cum magnam populo commoverit his rebus expectationem, repente silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu; quo melius ornatus et magis fuerit expectatus, eo magis derisus et contemptus, eiicitur: ita si quis in excelso loco, et in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunae muneribus, et naturae commodis omnibus abundabit; si virtutis, et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit; quo magis ceteris rebus copiosus erit, et illustis [et expectatus], eo vehementius derisus et contemptus, ex omni conventu bonorum eiicitur.* Hoc simile, exornatione utriusque rei, et alterius inertiae artificis, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectum omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea, quod proposita similitudine, paria sunt omnia relata.

In similibus observare oportebit diligenter, ut cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi: *Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt.* Ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: *Ita falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simulatque hiemem fortunae viderint, devolant omnes.* Sed inventio similibum facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et coelestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiore rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferretur, similitudinem habeat oportet.

- 49 Exemplum est alicuius facti, aut dicti [praeteriti], cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei, nisi dignitatis, causa sumitur: apertiore, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: probabiliorem, cum magis verisimilem facit: ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu tentari possit. Uniuscuiusque generis singula subiecissimus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expolitione demonstrassimus, et causas sumendi in similitudine aperuissimus. Quare nolimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine collatio. Haec sumitur aut laudis, aut vi-

rituperationis causa. Laudis causa, sic: *Ibat in proelium, corpore tauri validissimi, impetu leonis acerri-
 rimi similis.* Vituperationis, ut in odium, aut in
 invidiam, aut in contemtionem adducat. Ut in
 odium, hoc modo: *Iste quotidie per forum medium,
 tanquam iubatus draco, serpit, dentibus aduncis,
 aspectu venenato, spiritu rabido, circumspectans huc
 et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus
 afflare, [ore attingere,] dentibus insecare, lingua
 aspergere possit.* Ut in invidiam adducat, hoc modo:
*Iste, qui divitias suas iactat, sicut Gallus e Phrygia,
 aut ariolus quispiam, depressus et oneratus auro,
 clamat, et deierat.* Ut in contemtionem adducat,
 sic: *Iste, qui tanquam cochlea, abscondens et reten-
 tans sese tacitus, cum domo sua totus, ut comeda-
 tur, aufertur.*

Effictio est, cum exprimitur et effingitur verbis
 corporis cuiuspiam forma, quod satis fit ad intelli-
 gendum, hoc modo: *Hunc dico, iudices, rubrum,
 brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium,
 cui sane magna est in mento cicatrix; si quo modo
 potest vobis in memoriam redire.* Habet haec exor-
 natio cum utilitatem, si quem velis demonstrare:
 rum venustatem, si breviter et dilucide facta est.
 Notatio est, cum alicuius natura certis describitur 50
 signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt
 attributa. Ut si velis non divitem, sed ostentatorem
 pecuniae describere; *Iste, inquires, iudices, qui, se
 dici divitem, putat esse praeclarum, primum nunc
 videte, quo vultu nos intueatur. nonne vobis vide-
 tur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? cum
 vero sinistra mentum sublevat, existimat se gemmae
 nitore & auri splendore aspectus omnium praestrin-
 gere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi,
 (vos non arbitror novisse,) alio nomine appellat,*

deinde alio atque alio : Heus tu , inquit , veni Sannio , ne quid isti barbari turbent : ut ignoti , qui audiunt , unum putent eligi de multis : ei dicit in aurem , aut ut domi lectuli sternantur , aut ab avunculo rogetur Aethiops , qui ad balneas veniat , aut asturconi locus ante ostium suum detur , aut aliquod fragile falsae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat , ut omnes audiant : Videto , ut diligenter numeretur , si potest , ante noctem. Puer , qui iam bene hominis naturam novit , Tu illo plures mittas oportet , inquit , si hodie vis transnumerari. Age , inquit , duc tecum Libanum & Sostiam. Sane. Deinde casu veniunt hospites homini , qui istum splendide , dum peregrinaretur , receperant. ex ea re homo hercle sane conturbatur : sed tamen a vitio naturae non recedit. Bene , inquit , facitis , cum venitis : sed rectius fecissetis , si ad me domum recta abiissetis. Id fecissemus , inquiunt illi , si domum novissemus. At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit , in agris cuiusmodi frumenta sint : negat , se , quia villae incensae sint , accedere posse , nec aedificare etiam nunc audere ; tametsi in Tusculano quidem coepi insanire , & in iisdem fundam⁵¹entis aedificare. Dum haec loquitur , venit in aedes quasdam , in quibus sodalitiium erat eodem die futurum : quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. Hic , inquit , habito. perspicit argentum , quod erat expositum , triclinium stratum probat. accedit servulus : dicit homini clam , dominum iam venturum , si velit exire. Itane ? inquit , eamus hospites ; frater venit ex Salerno : ego illi obviam pergam : vos huc decuma venitote. Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam coniicit : illi decuma , quo iusserat , veniunt. quaerunt hunc. reperiunt , domus cuius

fit : in diverforium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die : narrant, expostulant, accusant. ait iste, eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerasse : se contra valetudinem suam ad noctem multam expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros corrogaret. servulus non inurbanus satis strenue & concinne comparat : iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. nunciat puer, argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat). Apagete, inquit, aedes commodavi, familiam dedi : argentum quoque vult ? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem ? eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quae describunt, quid consentaneum sit uniuscuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem. totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa, coeperamus, aut invidi, aut timidi, aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris : denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto : *Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum : quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur. irrumpit in aedes subito, deinde magna voce, Ubi est iste beatus, inquit, aedium dominus ? quin mihi praesto sit ? quid tacetis ? Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiicit sese. Parce, inquit, & per ea, quae tibi*

dulcissima sunt in vita, miserere nostri: noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam. nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea venisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit, Heus, inquit, Gorgia, pediseque puerorum, absconde pueros: defende: fac, ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix haec dixerat, cum ecce iste praesto, Sedes, inquit, audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, metuebam, inquit, ne plane victus essem. nunc video: in iudicio mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum, & superare pulcherrimum est: interficere me vis. occidar equidem, sed victus non peribo. At iste, In extremo vitae tempore etiam sententiose loqueris? neque ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, immo quidem ille rogat & supplicat: sed tu, quaesio, commovere; & tu, per deos, inquit, hunc examplexare. dominus est; vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor, loqui, quae me digna non sunt? tace, &, quae curanda sunt, cura. tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere? Iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi, nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad dignitatem accommodatos: quod oportet in hoc genere observare. Sunt item fermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaveritis? nonne hac omnes utentur oratione? deinde subiicere sermonem.

53 Conformatio est, cum aliqua, quae non adest,

persona confingitur, quasi adfit, aut cum res muta, aut informis, fit eloquens et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto: *Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor: quam dolis malitiosa Carthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patieminini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item, Quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat, & hic ante pedes vestros adfit, non hac utatur oratione? Ego reges eieci; vos tyrannos introducitis: ego libertatem, quae non erat, peperit; vos partem servare non vultis: ego capitis mei periculo patriam liberavi; vos liberi sine periculo esse non curatis?* Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus et commiseratione.

Significatio est, quae plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione. ea fit per exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuberationem, cum plus dictum est, quam patitur veritas, augendae suspitionis causa, sic: *Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit.* Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, *Prospice tu, qui plurimum cernis.* Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, ita haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum ancipi-

tes aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, ut si falsamentarii filio dicas: *Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat.* Per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere, praecidimus, et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: *Qui ista forma et aetate nuper alienae domui ... nolo plura dicere.* Per similitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: *Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse. inulti iacent Gracchi.* Haec exornatio plurimum festivitatis habet interdum, et dignitatis: finit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari.

Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: *Lemnum praeteriens cepit: inde Thasi praesidium reliquit: post urbem in Bithynia sustulit: inde appulsus in Hellepontum, statim potitur Abydo.* Item, *Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis. Tum, Proficiscitur in Asiam, deinde exsul et hostis est dicitur, post imperator, postremo consul factus est.* Habet paucis comprehensa brevitatis multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non finit commorari.

55 Demonstratio est, cum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante, et post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus non recedemus, hoc modo: *Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse*

auctoritate senatus commotus a sententia desisteret, iubet advocari concionem. Iste interea scelere & malis cogitationibus redundans, evolat ex templo Iovis, & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam: hic subsellium quoddam calce premens, dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt: ex aliis aliisque partibus convolant: atque e populo unus, fuge, inquit, Tiberi, fuge. non vides? respice, inquam. Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet brachium; & dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nulla voce delabens, insita virtute concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine adspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iovis contulit sese. Haec exornatio plurimum prodest in amplificanda et commiseranda re, huiusmodi enarrationibus. statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos.

Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem, et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris: ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus. res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione: quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt; aut si, cum quibus libenter exercean-
tur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt,

quam viam sequi debeant : quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam , cuius initium cognatio fecit , cetera philosophiae ratio confirmavit : et nobis non diffidimus , propterea quod et aliquantulum processimus , et alia meliora sunt , quae multo intentius petimus in vita , ut , etiamsi non pervenerimus in dicendo , quo volumus , parva pars vitae perfectissimae desideretur : et viam quam sequamur , habemus , propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. Demonstratum est enim , quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteret : dictum est , quo pacto eas disponere conveniret : traditum est , qua ratione esset pronuntiandum : praeceptum est , qua via meminisse possemus : demonstratum est , quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si exsequimur , acute et cito reperiemus , distincte et ordinate disponemus , graviter et venuste pronuntiabimus , firme et perpetuo meminerimus , ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur , si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.

M. TULLII CICERONIS
RHETORICORUM
SEU DE
INVENTIONE RHETORICA
LIBRI DUO
QUI RELIQUI SUNT EX QUATUOR.

M. TULLII
CICERONIS
DE
INVENTIONE RHETORICA
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM L. I.

Differit Tullius primo de eloquentiae insigni in omni vita ac republica utilitate et abusu, quomodo inventa sensim ac paulatim, exulta et perfecta sit, accedente arte scilicet ac ratione, quae eam certis regulis ac legibus adstringeret. Addit deinde, de eloquentiae officio et fine, materia, et partibus; quarum quinque facit, inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. De inventione ergo, quae prima pars est, fuse suscipit dicere, et qualis esse in omni causarum constitutione tum coniecturali, tum definitiva, tum generali debeat. Tandem exordiorum, narrationum, partitionum, confirmationum, refutationum, conclusionum, praecepta ac regulas ponit, earumque cum virtutes, tum vitia, et usum demonstrat.

SAepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studium. nam cum et nostrae reipublicae detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates

colligo, non minimam video per disertissimos homines invec̄tam partem incommodorum. cum autem res ab nostra memoria, propter vetustatem, remotas, ex literarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, ommissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis, et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus civis fore videtur.

- 2 Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis, sive studii, sive exercitationis cuiusdam, sive facultatis a natura profectae considerare principium; reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque ab optimis rationibus profectum.
- 2 Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur, et sibi victu fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur: nemo nuptias viderat legitimas:

non certos quisquam adspexerat liberos : non , ius aequabile quid utilitatis haberet , acceperat. Ita , propter errorem atque inscientiam , caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas , ad se explendam viribus corporis abutebatur , perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam , magnus videlicet vir et sapiens , cognovit , quae materia esset , et quanta ad maximas res opportunitas in animis hominum , si quis eam posset elicere , et praecipiendo meliorem reddere : qui dispersos homines in agris , et in testis silvestribus abditos , ratione quadam compulit unum in locum et congregavit , et eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam , primo propter insolentiam reclamantes , deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes , ex feris et immanibus , mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita , nec inops dicendi sapientia perficere potuisse , ut homines a consuetudine subito converteret , et ad diversas vitae rationes traduceret. Age vero , urbibus constitutis , ut fidem colere , et iustitiam retinere discerent , et aliis parere sua voluntate consuescerent , ac non modo labores excipiendos communis commodi causa , sed etiam vitam amittendam existimarent : qui tandem fieri potuit , nisi homines ea , quae ratione invenissent , eloquentia persuadere potuissent ? Profecto nemo , nisi gravi ac suavi commotus oratione , cum viribus plurimum posset , ad ius voluisset sine vi descendere : ut , inter quos posset excellere , cum iis se pateretur aequari , et sua voluntate a iucundissima

consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata, et progressa longius eloquentia videtur; et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est; tum ingenio freta malitia, pervertere urbes, et vitas hominum labefactare assuevit.

- 3 Atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.
- 4 Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas *magnum ac disertos homines accedere*: sed cum a summis viris maximae res administrarentur, arbitrator alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. quibus in controversiis cum saepe a mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogentur. Itaque cum in dicendo saepe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reipublicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum

odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa et tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta, per otium concelebata ab optimis, enituisse: hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, et studiosius adaugendum. Nam quo 5 indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia, summo cum reipublicae detrimento; eo studiosius et illis resistendum fuit, et reipublicae consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque 4 Laelium, neque horum (vere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, et summa virtute amplificata auctoritas, et, quae his rebus ornamento, et reipublicae praesidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim, et publice perverse abutuntur: sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, et communi omnium pernicie, plurimum possint: cum praesertim hoc unum sit, quod ad omnes res, et privatas et publicas, maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustis, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia. hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt,

laus, honos, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur; verum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est videre, quid dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

5 Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis
 6 ex rebus constat. eius quaedam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem: finis, persuadere dictione. inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri; in fine, quid officio conveniat, consideratur: Ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum

apposite; finem, sanare curatione: item oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus: illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, 7 et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur: Ut si medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur: item, quibus in rebus versatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res, alii plures, alii pauciores existimaverunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subiicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem: deliberativum, quod positum in disceptatione, et consultatione civili, habet in se sententiae dictionem: iudiciale, quod positum in iudicio, habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, atten- 6 dere, nec quid polliceatur, intelligere videtur; 8 qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se

controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, iudicalem, deliberativam, demonstrativam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controversiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum praeter honestatem? verine sint sensus? quae sit mundi forma? Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas, sicut aliquas parvas res, oratori attribuire, magna amentia videtur. Quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur: nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse: verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere; quod eum minime potuisse, omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetoricae videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem hae, quas plerique dixerunt, inven-

sto, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quae causam probabilem reddant: dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio: elocutio est idoneorum verborum, et sententiarum ad inventionem accommodatio: memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio: pronuntiatio est, ex rerum et verborum dignitate, vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, et officium, et finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam et multorum verborum indigent, et non tantopere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

Omnis res, quae habet in se, positam in dictione 8 aut disceptatione, aliquam controversiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti: non feci, aut iure feci. Cum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia

vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Cum vero, qualis sit res, quaeritur, quia et de vi, et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio; quia actio, translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est. nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae. quare eam ne causam quidem convenit putari.

- 21 Ac facti quidem controversia, in omnia tempora potest distribui. nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiace[m] Ulysses. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum. Nominis controversia est, cum de facto convenit, et quaeritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est [ideo nominis] esse controversiam, [non quod de re ipsa non conveniat] non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, et idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, et breviter describenda: ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus

fit iudicandus. nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarii dicant.

Generis est controversia, cum et quid factum sit, ⁹convenit, et quo id factum nomine appellari oporteat, ¹²constat: et tamen, quantum, et cuiusmodi, et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: Iustum, an iniustum: utile, an inutile; et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur, sine ulla nominis controversia. Huic generi Herma-goras partes quatuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iudiciale, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum, reprehendendum videtur; verum brevi, ne aut, si taciti praeterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest: eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem, et demonstratio, genera sunt causarum. nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale, et demonstrativum, et deliberativum. Nullum dicere causae esse genus, cum causas esse multas dicat, et in eas praecepta det, amentia est: unum autem iudiciale solum esse qui potest, cum deliberatio et demonstratio, neque ipsae similes inter se sint, et ab iudiciali

genere plurimum diffideant, et suum quaeque finem habeat, quò referri debeat? relinquatur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, et demonstratio, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

- 10 Quod si generis causae partes non possunt recte
 13 putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur. Pars autem causae, constitutio est omnis. non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio et deliberatio, generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera: multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, et ipsa, et pars constitutionis eius quaelibet, intentionis depulsio est; quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est; demonstratio et deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, et ipsa, et pars eius, intentionis depulsio est; deliberatio et demonstratio, neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi, constitutionem intentionis esse depulsionem: placeat igitur oportet, demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem, primam causae accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

Deinde coniecturalis causa non potest simul ex ¹⁴ eadem parte, eodem in genere, et coniecturalis esse et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis, potest simul et suam habere, et alterius in se vim continere: ideo quod unaquaeque ex se, et ex sua natura, simpliciter consideratur: altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte, eodem in genere, et coniecturalem, et generalem, et definitivam et translativam solet habere constitutionem, et unam aliquando, et plures nonnunquam. ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu evenire. Genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Haec ergo constitu- ¹¹ tio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iuridicalem, et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura, praemii aut poenae ratio quaeritur: negotialis est, in qua, quid iuris ex civili more, et aequitate sit, consideratur: cui diligentiae praeesse apud nos iurif-
 consulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa ¹⁵ in duas distribuitur partes, absolutam et assumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem: assumptiva, quae ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est,

cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Haec in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confiteretur, et tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus remove conatur. id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur vi et potestate factum: factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacefferit. Comparatio est, cum aliud aliquid alicuius factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

16 In quarta constitutione, quam translative nominamus, eius constitutionis est controversia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli pu-

tamus, (res enim perspicua est,) quam invidia atque obtreccatione quadam impediri. Et constitu- 12
tiones quidem, et earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri videmur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus, et ad exemplum causae statim poterit accommodari.

Constitutione causae reperta, statim placet con- 17
siderare, utrum causa sit simplex, an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: Utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint. Deinde considerandum est, in ratione, an in scripto sit controversia. nam scripti controversia est ea, quae ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quae sunt separata a con- 13
stitutionibus, quinque sunt. nam cum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non

scriptum est, inveniri: tum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus, de scripto et sententia; secundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus.

18 Ratio autem est, cum omnis quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

At tum, considerato genere causae, et cognita constitutione, cum, simplexne an coniuncta sit, intellexeris, et, scripti an rationis habeat controversiam, videris; deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmitermentum causae sit: quae omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: Non iure fecisti: iure feci. Causarum autem haec est conflictio, in qua constitutio constat. ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: Iurene fecerit? Ratio est, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquetur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, Iure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem. qua sublata, omnis quoque controversia sublata sit. Ergo eius causae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex infirmatione, et confirmatione rationis nascitur controversia. nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. At non, inquit adversa-

rius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex 14
 hac deductione rationis, illa summa nascitur contro-
 versia, quam iudicationem appellamus. ea est
 huiusmodi: Rectumne fuerit, ab Oreste ma-
 trem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset.
 Firmamentum est firmissima argumentatio defen- 15
 foris, et appositissima ad iudicationem: ut si ve-
 lit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suae
 fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores,
 in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea
 poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in
 ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum
 iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem con-
 stitutione, quia ratio non est, (factum enim non
 conceditur,) non potest ex deductione rationis
 nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quae-
 sitionem et iudicationem: ut, factum est, non est
 factum; factumne sit? Quot autem in causa con-
 stitutiones, aut earum partes erunt, totidem ne-
 cesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, fir-
 mamenta reperiri.

His omnibus in causa repertis, tum denique sin-
 gulae partes totius causae considerandae sunt. nam
 non ut quidque dicendum primum, ita primum anim-
 advertendum videtur: ideo quod illa, quae pri-
 ma dicuntur, si vehementer velis congruere, et
 cohaerere cum causa, ex eis ducas oportet, quae
 post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, et ea,
 quae ad iudicationem oportet inveniri argumenta,
 diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatio-

ne pertractata ; tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Hae partes sex esse omnino nobis videntur ; exordium , narratio , partitio , confirmatio , reprehensio , conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet , nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

15 Exordium est oratio animum auditoris idonee
 20 comparans ad reliquam dictionem : quod eveniet , si eum benevolum , attentum , docilem fecerit. quare qui bene exordiri causam volet , eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque , honestum , admirabile , humile , anceps , obscurum. Honestum causae genus est , cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus : admirabile , a quo alienatus est animus eorum , qui audituri sunt : humile , quod negligitur ab auditore , et non magnopere attendendum videtur : anceps , in quo aut iudicatio dubia est ; aut causa , et honestatis , et turpitudinis particeps , ut et benevolentiam pariat , et offensionem : obscurum , in quo aut tardi auditores sunt , aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est. Quare quoniam tam diversa sunt genera causarum , exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur , in principium et insinuationem. Principium est oratio , perspicue et protinus perficiens auditorem benevolum , aut docilem , aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

21 In admirabili genere causae , si non omnino in-

festi auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit. si erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur; non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causae, contentionis tollendae causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causae, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordium est. si autem partem turpitudinis et partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit, vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis: si uti principio placebit, benevolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causae genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio 16 conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque res rationibus confici possit.

Benevolentia quatuor ex locis comparatur: ab 22 nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis et officiis sine arrogancia dicemus: si crimina illata, et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluamus: si, quae incommoda acciderint, aut quae insistent difficultates, proferemus: si prece, et obsecratione humili, ac supplici utemur. Ab adversa-

reriorum autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contemtionem adducemus. In odium adducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur: in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur, atque eorum usus arrogans et intolerabilis; ut his rebus magis videantur, quam causae suae confidere: in contemtionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: et si de his, quam honesta existimatio, quantaque eorum iudicii et auctoritatis expectatio sit, ostendatur: ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemtionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus, ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam rempublicam pertinere; et si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus; hoc est, in quo consistat controversia. nam et cum docilem velis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

17 Nunc insinuationes quemadmodum tractari con-

veniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime; si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudine, aut si ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nunquam animus auditoris offenditur. Si causae²⁴ turpitudine contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur, et dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus: deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri; deinde, (cum lenieris eum, qui audiet,) demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud: ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem: et aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam: deinde aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in praesentia demonstrare. Sin oratio²⁵

adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse ; id quod ei , qui intelligit , quibus rebus fides fiat , facile erit cognitu ; oportet aut de eo , quod adversarii sibi firmissimum putarint , et maxime ii , qui audierint , probarint , primum te dicturum polliceri , aut ab adversarii dicto exordiri , et ab eo potissimum , quod ille nuperrime dixerit : aut dubitatione uti , quid primum dicas , aut cui potissimum loco respondeas , cum admiratione. Nam auditor cum eum , quem adversarii perturbatum putant oratione , videt animo firmissimo contra dicere paratum , plerumque se potius temere assensisse , quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa , te brevius , quam paratus fueris , esse dicturum , commodum est polliceri ; non imitaturum adversarium. Sin res dabit , non inutile est , ab aliqua re nova aut ridicula incipere , aut ex tempore quae nata sit ; quod genus , strepitum , acclamationem : aut iam parata , quae vel apologum , vel fabulam , vel aliquam contineat irrisionem : aut , si rei dignitas adimet iocandi facultatem , aliquid triste , novum , horribile , statim non incommodum est iniicere. nam ut cibi fatietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur , aut dulci mitigatur ; sic animus defessus audiendo , aut admiratione integratur , aut risu novatur.

18 Ac separatim quidem , quae de principio et in-
 finuatione dicenda videbantur , haec fere sunt.
 Nunc quiddam breviter & communiter de utroque
 praecipendum videtur. Exordium sententiarum et

gravitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendet: splendoris, et festivitatis, et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosae diligentiae nascitur: quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, 26 quae summopere vitare oportebit; vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur: *commune*, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae, potest convenire: *commutabile*, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contraria parte dici: *longum*, quod pluribus verbis, aut sententiis, ultra quam satis est, producit: *separatum*, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi: *translatum* est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat: ut si quis docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causa desiderat: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum, neque attentum, neque docilem efficit: aut, quo profecto nihil peius est, ut contra fit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, ex- 19

27 positio. Narrationum tria sunt genera. unum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controversiae continetur : alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa, interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutili cum exercitatione, dicitur et scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae, nec verisimiles res continentur; cuiusmodi est:

Angues ingentes alites, iuncti iugo.

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota: quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephelis, Sosia.

Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamitans: Quid agis, Micio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?

Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimium ipse durus est praeter aequumque & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum

diffimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex his, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta fumentur.

Nunc de narratione ea, quae causae continet²⁸ expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur²⁰ eam tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur, et si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur. nam saepe satis est, quid factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum: et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur: et si nullam in rem aliam transibitur: et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest, nec adiuvat, praeteribitur: et si semel unumquodque dicetur: et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit brevitatis, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint: cum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: Accessi ad aedes, puerum evocavi: respondit: quae-sivi dominum: domi negavit esse. Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, domi negavit esse, sit rerum multitu-

dine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariorum, quam verborum multitudine super-
 29 sedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur: et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur
 21 inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum extabunt; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam, et ad vulgi morem, et ad eorum, qui audient, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem
 30 similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut, cum obfit narratio, aut cum nihil profit, tamen interponatur; aut non loco, aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius

rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam, et ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut vulnere praesto medicamentum sit, et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum aut ab adversariis re exposita, nostra nihil interest, iterum aut alio modo narrare: aut cum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus, cum de dispositione dicemus. nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur, aut id quod ipsum adiuvat, obscure dicitur, et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo; quae illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur: deinceps ad partitionem transeamus.

Recte habita in causa partitio, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duae sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quae, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, osten-

dit : ex qua certum quiddam designatur auditori , in quo animum debeat habere occupatum. Altera est , in qua rerum earum , de quibus erimus dicturi , breviter expositio ponitur distributa : ex qua conficitur , ut certas animo res teneat auditor , quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti , breviter dicendum videtur. Quae partitio , quid conveniat , aut quid non conveniat , ostendit ; haec debet illud , quod convenit , inclinare ad suae causae commodum , hoc modo : Interfectam matrem esse a filio , convenit mihi cum adversariis. Item contra : Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem , convenit. nam hic uterque et id posuit , quod conveniebat , et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde , quid controversiae sit , ponendum est in iudicationis expositione : quae quemadmodum inveniretur , ante dictum est. Quae autem partitio rerum distributam continet expositionem , haec habere debet breviter , absolutionem , paucitatem. Brevitas est , cum , nisi necessarium , nullum assumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco utilis est , quod rebus ipsis , et partibus causae , non verbis , neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est , per quam omnia , quae incidunt in causam , genera , de quibus dicendum est , amplectimur. in qua partitione videndum est , ne aut aliquod genus utile relinquatur , aut sero extra partitionem , id quod vitiosissimum ac turpissimum est , inferatur. Paucitas in partitione servatur , si genera ipsa rerum ponuntur , neque permixte cum

partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo, animalis pars est; Thebani aut Troiani, genus. Haec ideo diligentius inducitur praescriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam, propter cupiditatem, et audaciam, et avaritiam adversariorum, omnia incommoda ad rempublicam pervenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est, omnium nimirum libidinum, cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cuius genus posueris, eius, sicuti diversam aliquam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causae erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum ventum erit, explicandum in causae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam, adversarios, quod arguimus, et potuisse facere, et voluisse, et fecisse: nam fecisse ostendere satis est: aut, cum in causa partitio nulla sit, et cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione: id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tantopere pertineant; quae ver-

fantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transfu-
mus, quae convenire videbantur, quorum nihil in
ceteris artibus inveniebamus. Atque his de parti-
tione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine tranfigatur: et omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

*Eo pacto, & gnati vitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te velim.*

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum gnati vitam:

*Nam is postquam excessit ex ephebis, Sofia,
Liberius vivendi fuit potestas.*

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sofiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipendum videtur.

24 Confirmatio est, per quam argumentando, no-
34 strae causae fidem, et auctoritatem, et firmamen-
tum adiungit oratio. Huius partis certa sunt prae-

cepta, quae in singula causarum genera dividuntur. Verumtamen non incommodum videtur, quandam silvam atque materiam universam ante permixtam et confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus causae, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personae attribuitur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appelletur. Naturam ipsam definire difficile est: partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius est. Hae autem partim divi-³⁵no, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit; et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an Barbarus; patria, Atheniensis an Lacedaemonius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Praeterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliviosus: comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino, quae a natura data

animo et corpori , in natura consideranda sunt. nam quae industria comparantur , ad habitum pertinent ,
25 de quo posterius dicendum est. In victu considerare oportet , apud quos , et quo more , et cuius arbitratu sit educatus , quos habuerit artium liberalium magistros , quos vivendi praeceptores , quibus amicis utatur , quo in negotio , quaestu , artificio sit occupatus : quo modo rem familiarem administret , qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur , servus sit , an liber : pecuniosus , an tenuis : privatus , an cum potestate : si cum potestate , iure an iniuria : felix , clarus , an contra : quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur , etiam quali morte sit af-
36 fectus , erit considerandum. Habitum autem appellamus , animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem ; ut virtutis , aut artis perceptionem alicuius , aut quamvis scientiam. et item corporis aliquam commoditatem , non natura datam , sed studio industriaque partam. Affectio est , animi aut corporis ex tempore , aliqua de causa , commutatio , ut laetitia , cupiditas , metus , molestia , morbus , debilitas , et alia , quae genere in eodemperiuntur. Studium est animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio , ut philosophiae , poeticae , geometriae , literarum. Consilium est aliquid faciendi , aut non faciendi (vere) excogitata ratio. Facta autem , et casus , et orationes tribus ex temporibus considerabuntur ; quid fecerit , aut quid ipsi acciderit , aut quid dixerit ; aut quid faciat , quid ipsi accidat , quid dicat ; aut quid facturus sit , quid ipsi casurum sit , qua sit usus

oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt 26
continentia cum ipso negotio, partim in gestione 37
negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt,
partim gestum negotium consequuntur. Continentia
cum ipso negotio sunt ea, quae semper affixa esse
videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex
his prima est brevis complexio totius negotii, quae
summam continet facti, hoc modo: Parentis occi-
sio, patriae proditio. deinde causa eius summae,
per quam, et quamobrem, et cuius rei causa fac-
tum sit, quaeritur: deinde ante rem gestam quae
facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium:
deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit:
deinde, quid postea factum sit.

In gestione autem negotii, qui locus secundus erat 38
de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeritur lo-
cus, tempus, occasio, modus, facultates. Locus
consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate,
quam videatur habuisse ad negotium administran-
dum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magni-
tudine, intervallo, longinquitate, propinquitate,
solitudine, celebritate, natura ipsius loci, et vicini-
tate totius regionis. Ex his etiam attributionibus:
facer an profanus, publicus an privatus, alienus an
ipsius, de quo agitur, locus sit an fuerit. Tempus 39
est, id quo nunc utimur, (nam ipsum quidem gene-
raliter definire difficile est,) pars quaedam aeterni-
tatis, cum alicuius annui, menstrui, diurni, noctur-
nive spatii certa significatione. In hoc et quae prae-

terierint, considerantur; et eorum ipsorum, quae propter vetustatem obsoleverint, ut incredibilia videantur, et iam in fabularum numerum reponantur; et quae iam diu gesta, et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis existant; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item quae insint in praesentia, et quae maxime fiant, et quae consequantur. In quibus potest considerari, quid otiosius, et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium, et videre, potueritne aut magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni, et mensis, et diei, et noctis, et vigiliae, et horae, et in
 27 aliqua parte alicuius horum. Occasio est pars tempo-
 40 ris, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur: verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione, ad spatium temporis, faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singu-

lare autem est, quod aliqua de causa privatim solet alicui accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, fomnus. Modus est, in quo, quemadmo- 47
dum, et quo animo factum sit, quaeritur. Eius partes sunt, prudentia et imprudentia. Prudentiae ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasione fecerit: imprudentia autem in purgationem confer-
tur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas; et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, et cetera, quae in simili genere ver-
santur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod ma- 28
ius, et quod minus, et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod aequae magnum, et quod contrarium, et quod disparatum, et genus, et pars, et eventus. Maius et minus, et aequae magnum, ex 42
vi, et ex numero, et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: sapere et non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicuius exitus negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenierit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante

animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia.

43 Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat: deinde, eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli: deinde, ecquae ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium: deinde, natura eius evenire vulgo soleat, an insolenter et raro: postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueverint; et cetera, quae factum aliquod similiter consecutum, aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae sunt positae in partibus honestatis, aut utilitatis, consequantur: de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eae, quas commemoravimus, sunt attributae.

29 Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, 44 quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debet esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in

necessaria demonstratione versatur : maxime tractatur in dicendo aut per complexionem , aut per enumerationem , aut per simplicem conclusionem. Complexio est , in qua , utrum concesseris , reprehenditur , ad hunc modum : Si improbus est , cur uteris ? si probus , cur accusas ? Enumeratio est , in qua , pluribus rebus expositis , et ceteris infirmatis , una reliqua necessario confirmatur , hoc pacto : Neesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum , aut metus , aut spei , aut alicuius amici gratia , aut , si horum nihil est , ab hoc non esse occisum : nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiae fuerunt , nec metus ullus , nec spes ex morte illius alicuius commodi , neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. relinquitur igitur , ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur , hoc modo : Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis , ego autem eo ipso tempore trans mare fui : relinquitur , ut id , quod dicitis , non modo non fecerim , sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit , ne quo pacto genus hoc refelli possit , ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat , et quandam similitudinem necessariae conclusionis , verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id , quod fere fieri solet ,⁴⁶ aut quod in opinione positum est , aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem , sive id falsum est , sive verum. In eo genere , quod fere so-

let fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si avarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos poenas esse praeparatas; eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrariis et paribus, et in iis rebus, quae sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, navibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Haec tum vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus; tum verisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.

Omne autem, (ut certas quasdam in partes distribuamus,) probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste, auditoris

opinionem firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. Iudicatum est, res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes vulgo probaverunt, et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus eo, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio, rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscuntur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quaeque constitutio, et pars constitutionis, et omnis controversia, sive in ratione, sive in scripto versetur, tractari debeat, et quae in quasque argumentationes convenient, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros, et

modos, et partes argumentandi confuse et permixte disperimus: post discrete et electe in genus quodque causae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

50 Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, et certas in partes distingui et suavissimum est, et summe necessarium, et ab artis scriptoribus maxime neglectum. quare et de ea praeceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti, absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed praeciendi quoque summa difficultas.

31 Omnis igitur argumentatio aut per inductionem
51 tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensionem eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: velut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasia locutam: Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem, et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum an illius
52 malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso

Xenophonte sermonem instituit. Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est; tumne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque vestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volebam, egomet dicam, quid uterque cogitet. nam et tu mulier optimum virum mavis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et tu maritus sis quam optimae mulieris, et haec quam optimo viro nupta sit. Hic cum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, si quis separatim quaereret, id pro certo, propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere praecipendum nobis videtur, primum, ut illud, quod inducimus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, da-

bium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit, quas res, quasi non dubias, ante induxerimus. nam ante aliquid nobis concessum esse, nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus. Deinde non intelligatur, quo spectent illae primae inductiones, et ad quem sint exitum perventurae. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non finit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. *Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars ex similitudine constat una, pluribusve. Altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt. Tertia ex conclusione, quae aut confirmat concessionem, aut, quid ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplum subiecerimus: videtur huiusmodi quoque utendum exemplo, non*

quo praeceptio differat ; aut aliter hoc in fermone, atque in dicendo fit utendum : sed ut eorum voluntati fatiſſiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt cognoſcere. Ergo in hac cauſa, quae apud Graecos eſt pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui ſibi ex lege praetor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, et cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedaemonios funditus vicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cum ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum : Si, iudices, id, 56 quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, adſcribat ad legem, et addat exceptionem hanc, *Extra quam ſi quis reipublicae cauſa exercitum non tradiderit*, patiemini ? non opinor, Quod ſi voſmetipſi, quod a veſtra religione et ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eandem exceptionem, iniuſſu populi, ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri ? proſecto non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi adſcriptum ſit, rectum vobis videatur ? Novi veſtram intelligentiam, non poteſt ita videri, iudices. Quod ſi literis corrigi neque ab illo, neque a vobis ſcriptoris voluntas poteſt ; videte ne multo indignius ſit, id re et iudicio veſtro mutari, quod ne verbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem fatiſ in praesentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam con- 57 ſideremus.

Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile ali- 34

quid eliciens, quod expositum et per se cognitum, sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paululum in praecipiendo ratione dissenserunt. nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus, quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. nam et brevis est, et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

- 58 Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt, primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: *Melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: *Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus, et apparatus, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem navigii ratio est. nam navis optime cursum conficit*
- 59 *ea, quae scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, et duae partes transferint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium*

rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant, et annuae commutationes, non modo quaedam ex necessitate semper eodem modo fiunt; verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines, nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt. Quae signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et assumptionem, adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quod si melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus; consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse 35 dicunt, ii non aliter putant tractari oportere argu- 60 mentationem, sed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque a propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem: quae si approbata non

- fit, propositio non fit argumentationis. Item, quae ab illis assumptio, et assumptionis approbatio dicatur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, aliis tripartita, aliis quinquepartita videatur. quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat,
- 61 quam ad rationem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractaverunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atque a Peripateticis, et Theophrasto frequentatum; deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur: et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praeci-
piendi postulet, commoremur.
- 36 Si quadam in argumentatione satis est uti pro-
62 positione, et non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio; separatum quiddam est a propositione approbatio. Quod enim et adiungi et separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, et a quo separatur: est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione; et quaedam, in qua nihil valet sine

approbatione, ut ostendemus: separata est igitur a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum, et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: ⁶³ Si, quo die ista caedes Romae facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in caede non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequetur. Est igitur quaedam propositio, quae non indiget approbatione. nam esse quandam, quae indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiusvis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quam tripartitam argumentationem. Simili modo liquet, ⁶⁴ alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione. si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, et non oportet adiungere approbationem assumptioni; quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quaedam, in qua assumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti

65 *sumus, hoc modo: Quae perspicuam omnibus veri-*
tatem continet assumptio, nihil indiget approbatio-
nis. ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare ope-
ram philosophiae convenit. Haec propositio indiget
approbationis. non enim perspicua est, neque con-
stat inter omnes, propterea quod multi nihil pro-
desse philosophiam, plerique etiam obesse arbi-
trantur. Assumptio perspicua est haec: Oportet au-
tem sapere. Hoc quia ipsum ex re perspicitur,
et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari.
Quare statim concludenda est argumentatio. Est
ergo assumptio quaedam, quae approbationis non
indiget. nam quandam indigere perspicuum est. se-
parata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum
 37 *ergo est, non esse plus quam tripartitam argumen-*
 66 *tationem. Atque ex his illud iam perspicuum est,*
esse quandam argumentationem, in qua neque pro-
positio, neque assumptio indigeat approbationis,
huiusmodi, ut certum quiddam, et breve, exem-
pli causa, ponamus: Si summo opere sapientia
petenda est, summo opere stultitia vitanda est:
summo autem opere sapientia petenda est: sum-
mo igitur opere stultitia vitanda est. Hic et assum-
tio, et propositio perspicua est. quare neutra quo-
que indiget approbatione. Ex hisce omnibus illud
perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum
non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propo-
sitione, neque in assumptione contineri approbatio-
nem, sed utramque suo loco positam, vim suam,
tanquam certam et propriam, obtinere. Quod si
ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque
partes distribuerunt argumentationem.

Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, 67
 quae per ratiocinationem tractatur: Propositio,
 per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis
 omnis oportet emanet ratiocinationis: Propositio-
 nis approbatio, per quam id, quod breviter ex-
 positum est, rationibus affirmatum, probabilius et
 apertius fit: Assumptio, per quam id, quod ex
 propositione ad ostendendum pertinet, assumitur:
 Assumptionis approbatio, per quam id, quod as-
 sumtum est, rationibus firmatur: Complexio, per
 quam id, quod conficitur ex omni argumentatione,
 breviter exponitur. Quae plurimas habet argumen-
 tatio partes, ea constat ex his quinque partibus.
 Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein
 bipartita; quod in controversia est. De una quo-
 que parte potest alicui videri posse consistere. Eo- 38
 rum igitur, quae constant, exempla ponemus: 68
 horum, quae dubia sunt, rationes afferemus. Quin-
 quepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes
 leges, iudices, ad commodum reipublicae referre
 oportet, et eas ex utilitate communi, non ex
 scriptione, quae in literis est, interpretari. Ea enim
 virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in
 legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem at-
 que utilitatem reipublicae proponerent. neque enim
 ipsi, quod obesset, scribere volebant: et, si scrip- 88
 sissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem 87
 intelligebant. Nemo enim leges legum causa salvas
 esse vult, sed reipublicae, quod ex legibus omnes
 rempublicam optime putant administrari. Quam ob
 rem igitur leges servari oportet, ad eam causam

scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicae servimus, et reipublicae commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta; sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod reipublicae conducatur, proficisci, quoniam
69 eius causa sunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio definite literas legis perscrutari, et legem, ut aequum est, ex utilitate reipublicae considerare. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum, consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius atque antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reipublicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipublicae salutis causa, id non ex reipublicae salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem saluti reipublicae profuit; profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse, et
39 legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus
70 constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex par-

tibus argumentatio tractatur ad hunc modum : Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam, quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quod si literae non exstarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istum patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quod si vos, iudices, legibus obtemperare debetis, et id facere non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini, quid causae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? As-⁷¹sumptionis autem approbatione praeterita, quadripartita sic fiet argumentatio : Qui saepe numero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, praeter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est : iterum, stultum : tertio, turpe. Carthaginienses autem per saepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Utraque ap-⁷²probatione praeterita tripartita fit, hoc pacto : Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac me-

tuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.

40 Sunt autem, qui putent, nonnunquam posse complexione superfederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, virgo non est: peperit autem. Hic satis esse dicunt proponere et assumere: quoniam perspicuum fit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse; et illud vitium, quod illis displicet, magnopere vitandum, ne, quod perspicuum
73 fit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem salutis reipublicae profuit; profecto non potest eodem facto, et salutis communi consuluisse, et legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus. Aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur, necesse est. Id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, et inferas id, quod sequitur: Fecit igitur incestum; et concluderis argumentationem, et perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis ar-

gumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in brevibus id solum, quod conficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit. nam hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis, vel eius approbationis, neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo, quod et inventum aliquam in rem probabile, aut necessarium, argumentatio vocatur, et eius inventi artificiosa expolitio. Quando 75 igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit: inventum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: 41 atque hac distinctione, alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulfabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quae si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod excogitatum esset, referret: nequaquam inter summos oratores et mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem 76 magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est fatietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distin-

guere convenit orationem, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione partitiones expolire: sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile factu sit.

77 Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in *philosophia multis et obscuris*, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio videntur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendisse, non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus proficisci, ordine ad reliqua pergemus.

42 Reprehensio est, per quam argumentando ad-
78 versariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur [aut allevatur]. Haec fonte inventionis eodem utitur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus inventionibus, nisi id, quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inventionem, et argumentationum expolitionem, ex illis,

quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis ; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ⁷⁹ iis, quae sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plurave : aut, his concessis, complexio confici ex his negatur : aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur : aut si contra firmam argumentationem, alia aequae firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi : aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur : aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbat : aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si complexio, aut ex una, aut ex utraque parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur, aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, sive pro probabili, sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumtum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo : ⁴³ 80 Nemo est, qui non pecuniam, quam sapientiam malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo : Quis est, qui non officii cupidior sit, quam pecuniae ? Aut erit omnino

incredibile , ut si quis , quem constat esse avarum , dicat , alicuius mediocris officii causa , se maximam pecuniam neglexisse . Aut si , quod in quibusdam rebus , aut hominibus accidit , id omnibus dicatur usu evenire , hoc pacto : Qui pauperes sunt , iis antiquior officio pecunia est . Qui locus desertus est , in eo caedem factam esse oportet . In loco celebri homo occidi qui potuit ? Aut si id , quod raro fit , fieri omnino negetur : ut Curio pro Fulvio : Nemo potest uno aspectu ,
 31 neque praeteriens , in amorem incidere . Quod autem pro signo sumetur , id ex iisdem locis , quibus confirmatur , infirmabitur . Nam in signo , primum verum esse ostendi oportet : deinde eius esse rei signum proprium , qua de re agitur , ut cruorem caedis : deinde factum esse , quod non oportuerit ; aut non factum , quod oportuerit : postremo scisse eum , de qua quaeritur , eius rei legem et consuetudinem . nam eae res sunt signo attributae : quas diligentius aperiemus , cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus . Ergo horum unumquodque in reprehensione , aut non esse signo , aut parum magno esse , aut a se potius , quam ab adversariis stare , aut omnino falso dici , aut in aliam quoque suspicionem duci posse ,
 44 demonstrabitur . Cum autem pro comparabili ali-
 82 quid inducetur , quoniam id per similitudinem maxime tractatur , in reprehendendo conveniet , simile id negare esse , quod conferetur ei , quicum conferetur . id fieri poterit , si demonstrabitur diversum esse genere , natura , vi , magnitudine , tem-

pore, loco, persona, opinione: ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, et quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur: ex quo docebimus, aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Sin iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, et commemorando, non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando, difficilius et maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera, aut verisimilis permittet, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit: et videndum, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicavit, iudicium fieri videatur. Oportet autem animadvertere, ne, cum aliter ⁸³ multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum rentari oportebit. Quae vero sicuti necessaria in- ⁴⁵ ducuntur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic

reprehendentur. Primum complexio, quae, utrum concefferis, debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; si falsa, duobus modis, aut conversione, aut alterius partis infirmatione. Conversione, hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accuses, qui id parvi auditu existimet?

Hic, si vereri dixeris, si non vereri, concedendum hoc putat, ut neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses: non enim parvi auditu aestimabit. Si inverecundum animi ingenium possidet, tamen accuses. non enim
 84 probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: Verum si veretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut praeteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Praeteritum quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit, aut, si horum nihil est, furriferis necesse est: sed neque emisti, neque hereditate venit, neque domi natus est, neque donatus est: necesse est ergo
 85 furriferis. Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius praedae

fectio non venierit : quo illato, infirmatur enumeratio ; quoniam id sit inductum, quod praeteritum sit in enumeratione. Altero autem modo 46 reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur : hoc est, si, exempli causa, ut in eodem versetur, poterit ostendi hereditate venisse. aut si extremum illud non erit turpe concedere ; ut si quis, cum dixerint adversarii : aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es ; amico se morem gessisse fateatur. Sim- 86 plex autem conclusio reprehendetur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, vivit ; Si dies est, lucet ; eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem, Si mater est, diligit ; Si aliquando peccavit, nunquam corrigetur ; sic conveniet reprehendi, ut demonstraretur non necessario cum priore posterius cohaerere. Hoc genus, et cetera necessaria, et omnino omnis argumentatio, et eius reprehensio maiorem quandam vim continet, et latius patet, quam hic exponitur : sed eius artificii cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, et magnae atque arduae cogitationis indigeat. quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Quum autem, his concessis, com- 47

87 plexio ex his non conficitur, haec erunt confide-
 randa : num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc
 modo : Si, quum aliquis dicat se profectum esse
 ad exercitum, contraque eum quis velit hac ar-
 gumentatione uti : Si venisses ad exercitum, a
 tribunis militaribus visus esses; non es autem ab
 his visus; non es igitur profectus ad exercitum.
 Hic cum concesseris propositionem et assumptionem,
 88 complexio est infirmanda. Aliud enim, quam co-
 gebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo faci-
 lius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio
 praeditum posuimus exemplum : sed saepe obscu-
 rius positum vitium pro vero probatur, cum aut
 parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum
 aliquid pro certo concesseris. *Ambiguum si con-*
cesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris,
eam partem si adversarius ad aliam partem per
complexionem velit accommodare; demonstrare
oportebit, non ex eo, quod ipse concesseris, sed
ex eo, quod ille sumferit, confici complexionem,
ad hunc modum : Si pecuniae indigetis, pecuniam
non habetis : si pecuniam non habetis, pauperes
estis : indigetis autem pecuniae; mercaturae enim,
nisi ita esset, operam non daretis : pauperes igi-
tur estis. Hoc sic reprehenditur : Cum dicebas,
Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; hoc
intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis,
pecuniam non habetis; & idcirco concedebam :
cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniae;
illud accipiebam, Vultis autem pecuniae plus ha-
bere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc,

Pauperes igitur estis : conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et ⁴⁸ idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, ⁸⁹ in conclusione infertur, hoc modo : Si ad illum hereditas veniebat, verisimile est, ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis. post assumunt, Ad illum autem hereditas veniebat. Deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex iis, quae sumferant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet, et quid sumatur, et quid ex his conficiatur.

Ipsium autem genus argumentationis, vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitio, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo : Non potest esse sapiens, ⁹⁰ qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat. non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo : Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo : Si veram causam non haberet, vobis se, iudices,

non commisisset. Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo : Si in mentem venisset, non commisisset : aut si perspicue rem turpem levi tegere vult defensione, hoc modo :

*Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui : nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo, sola ut restituam, paro.*

- 49 Remotum est, quod ultra quam satis est, petitur,
91 hoc modo : Quod si non P. Scipio Corneliam
filiam Ti. Graccho collocasset, atque ex ea duos
Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non
essent. quare hoc incommodum Scipioni adscri-
bendum videtur. Huiusmodi est illa quoque con-
questio :

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes !*

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo : Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est civis. nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis vim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto : Sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia. Aut aliquid non grave, nec magnum continens, sic : Stultitia est immensae gloriae cupiditas. Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere, definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstraandum, dubia causa affertur, hoc modo :

*Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum
atque inferum,*

Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controversia: ut, ⁹² si quis, cum Orestem accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut, si quis, cum Ulysssem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse, ab homine ignavissimo virum fortissimum, Aiacem, necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur; aut eo homine, qui dicit; aut eo tempore, quo dicitur; aut iis, qui audiunt; aut ea re, qua de agitur, indignum, propter inhonestam rem, videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit: ut, si quis apud equites Romanos, cupidos iudicandi, Caepionis legem iudiciariam laudet. Contrarium ⁵⁰ est, quod contra ea dicitur, quae ii, qui audiunt, ⁹³ fecerunt: ut, si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re, diverse dicitur: ut, si quis, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivere: aut, se amico adesse propter benevolentiam; sperare enim aliquid commodi ad se perventurum. Adversum est, ⁹⁴ quod ipsi causae aliqua ex parte officit: ut si quis hostium vim, et copias, et felicitatem augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur: si non ad

id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur : si plura pollicitus pauciora demonstrabit ; aut, si, cum totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo : Mulierum genus avarum est ; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit : aut, si non id, quod accusabitur, defendet : ut, si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet ; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui, vituperata musica, sapientiam laudat : aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si quis doctrinam ex alicuius docti vitiis reprehendat : aut, si quis, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat : aut, si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit : aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem : aut si, cum de certa re quaeretur, de
 95 communi instituetur oratio : ut, si quis, cum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstrat : aut, si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo : Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit : aut si infirma, ut Plautus,

*Amicum castigare ob meritam noxiam,
 Immune est facinus; verum in aetate utile
 Et conducibile : nam ego amicum hodie meum
 Concastigabo pro commerita noxia,
 Invitus, ni me id invitet ut faciam fides :*

aut eadem, hoc modo : Maximum malum est ava-

ritia ; multos enim magnis incommodis affecit pecuniae cupiditas : aut parum idonea , hoc modo : Maximum bonum est amicitia ; plurimae enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat 51 reprehensionis , per quem contra firmam argumen- 96 tationem , aequae firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur , cum aliquid , quod contra dicatur , aequum esse concedimus ; sed id , quod nos defendimus , necessarium esse demonstramus : aut cum id , quod illi defendant , utile esse fateamur ; quod nos dicamus , demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione haec quidem existimavimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus.

Hermagoras digressionem deinde , tum postre- 97 mam conclusionem ponit. In hac autem digressionem ille putat oportere quandam inferri orationem , a causa , atque a iudicatione ipsa remotam , quae aut sui laudem , aut adversarii vituperationem contineat , aut in aliam causam deducat , ex qua conficiat aliquid confirmationis , aut reprehensionis , non argumentando , sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis , sequatur Hermagoram licebit. Nam et augendi , et laudandi , et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt , partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet , hanc partem in numero reponi , quod de causa digredi , nisi per locum communem , displicet ; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari , sed in ipsis argumentatio-

nibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

52 Conclusio est exitus et determinatio totius ora-
 98 tionis. haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae, unum in locum coguntur, et reminiscendi causa, unum sub aspectum subiiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligitur: sin varie fiet, et hanc suspicionem, et fatietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes: tum autem id, quod *difficilius est*, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: Illud docuimus, illud planum fecimus. Ita simul et in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse
 99 praeterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparisonem, auditoris memoria et de confirmatione, et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis actionis quoque

modis variare oportebit. Nam cum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas: tum vero personam, aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: Nam si legis scriptor existat, et quaerat a vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum. Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias fingillatim transire omnes argumentationes; alias ad partitiones singula genera referre; alias ab auditore, quid desideret, quaerere; alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res ¹⁰⁰ autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent? nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unumquodque quam brevissime transeat; ut memoria, non oratio renovata videatur.

Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut ⁵³ in aliquem hominem magnum odium, aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari

indignationem. nam ex iis rebus, quae personis atque negotiis attributae sunt, quaevis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipere possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantae curae res ea fuerit diis immortalibus, aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse. Qui locus sumitur ex fortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, et similibus rebus; item ex maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione, per indignationem, ostenditur, an ad omnes, aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est; aut ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; aut ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; aut ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant: et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros: ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus, multos alacres expectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus, ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutatas corrigi posse: hanc

esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum esse demonstratur, et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere: imprudentiae concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentam; quae res ab legibus et ab aequabili iure remotissima sit. Octavus locus est, per quem de- 54
monstramus, non vulgare, neque factitatum esse, 103
ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur: atque id a feris quoque hominibus, et a barbaris gentibus, et immanibus bestiis remotum esse. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur; et deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere alium, nec se defendere potuerint, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commovere poterit. Nonus locus est, per quem cum aliis, 104
quae constat esse peccata, hoc, quo de quaestio est, comparatur; et ita per contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, quo de agitur, osten-

ditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione et criminatione colligimus, et rem verbis quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus, ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu evenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de uxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime fumetur.

55 Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes
 106 petere oportebit. Conquestio est oratio, auditorum misericordiam captans. in hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes, et hominum infirmitas osten-

ditur : qua oratione habita graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur ; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est ¹⁰⁷ misericordiae, per quem, quibus in bonis fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, et sint, et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et, si qua simili in genere, quolibet de incommodo per conqueestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, et humiles, et illiberales proferentur, et indignae aetate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis ; quas passi perpessurive sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut videatur is, qui audit, videre, et re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum, ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem praeter spem in miseriis ¹⁰⁸ demonstratur esse ; et, cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas misérias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus, et petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo : Non affui, non vidi, non postremam eius vocem audivi, non

extremum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit infepultus, a feris diu vexatus, 109 communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas et expertes animi res refertur: ut, si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehementer commovetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putaverimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, 56 libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus. et tamen amplum, et excelsum, et patientem incommodorum esse, et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. nam saepe virtus et magnificentia, in quo

gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam, quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, *lacrima nihil citius arescit*. Sed quoniam et fatis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, et huius voluminis magnitudo longius processit; quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TULLII
CICERO NIS
DE
INVENTIONE RHETORICA
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM L. II.

Quod in libro primo de reprehensione & confirmatione non fatis distincte et accurate, sed disperse dixerat, hoc libro certos reprehendendi & confirmandi locos in singula causarum genera tradere suscipit c. 3. Itaque docet quomodo confirmationes reprehensionesque tractandae sint in iudiciali genere et constitutione coniecturali, qui loci cum ab actore sint tum ab reo adhibendi: item in constitutione definitiva et translative; in generali porro, cui negotialis & iuridicalis subiectae tanquam formae sunt; in scripti controversi; in genere deliberativo, quod cum ab honesto, tum ab utili argumenta ducit; denique in demonstrativo.

CRotoniatae quondam, cum florerent omnibus re-
copiis, & in Italia cum primis beati numeraren-

tur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit: et, ut excellentem muliebris formae pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenae se pingere simulacrum velle dixit: quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis praestare saepe acceperant, libenter audierunt. putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis illico quaesivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram, atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquit illi, sorores sunt apud nos virgines. quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari. Praebete igitur mihi, quaeso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animi mali exemplo veritas transferatur. Tum Croto-

niatae, publico de consilio, virgines unum in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poetae memoriae tradiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putavit, omnia, quae quaereret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil, simplici in genere, omni ex parte perfectum natura expolivit. itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi, aliquo adiuncto incommodo, muneratur.

Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, 2
ut artem dicendi perscriberemus, non unum ali- 4
quod proposuimus exemplum, cuius omnes partes quocunque essent in genere, exprimendae nobis necessario viderentur: sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videbatur, excerpimus, et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavimus. Ex his enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. Quod si in ceteris quoque studiis a 5
multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogancia offenderent; non tantopere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia labo-

rarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturae, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, et ex eo numero virginum, quae tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

6 Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit: at tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem, re-
7 vertantur. Atque hic quidem ipse, et sese ipsum nobis, et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros, et seipsum per se cognosceremus: ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat; tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristo-

reles, magnus et nobilis rhetor Isocrates: cuius ipsius quam constet esse artem, non invenimus. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte praecepta reperimus. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atque illos superiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quod si ea, quae in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industriae nostrae poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeteriisse, aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse, turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque vitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quaerentes, dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode haec perscrip- sisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, et in hoc tempore, et in omni vita studiose, quoad facultas feret,

consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

11 Igitur primus liber, exposito genere huius artis, et officio, et fine, et materia, et partibus, genera controversiarum, et inventiones, et constitutiones, et iudicationes continebat: deinde partes orationis, et in eas omnes omnia praecepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione: nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unamquamque in rem exponuntur, simpliciter, sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

4 Omnis et demonstrativa, et deliberativa, et iudicialis causa, necesse est in aliquo eorum, quae ante
12 exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quaedam de omnibus praecipari possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis, et diversae praeceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio, aut recusatio, conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur: in demonstrationibus, quid honestum: in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, et quid utile. nam ceteri utilitatis modo finem

in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: veruntamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem, aut ad sententiae dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera, simili implicata controversia, nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus.

Nunc ab coniecturali constitutione proficiscemur; ¹⁴ cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, et secum aliquantum nummorum ferentem, est consecutus. cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit: ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. quare, cum in eandem tabernam divertissent, simul coenare, et in eodem loco somnum capere voluerunt. Coenati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animadvertisset: noctu, postquam illos arctius, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit, et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit.

15 Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem suum inclamavit semel et saepius. illum somno impeditum non respondere existimavit: ipse gladium, et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamavit, hominem esse occisum, et cum quibusdam deversoribus illum, qui ante exierat, consequitur. in itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quaestio eadem in coniecturali, quae iudicatio, Occideritne.

5 Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in
16 omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione, et in ceterorum, oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conveniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, coniectura capienda est.

17 Causa distribuitur in impulsione, et in ratiocinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia, et omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit: et id, quod fecit, impetu quodam animi

potius, quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem 18
 est diligens et considerata faciendi aliquid, aut non
 faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum,
 cum aliquid faciendum, aut non faciendum, certa
 de causa vitasse, aut secutus esse animus videtur,
 ut, si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici
 ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si deni-
 que, ut omnia generatim amplectamur, alicuius reti-
 nendi, augendi, adipiscendive commodi, aut con-
 tra reiiciendi, deminuendi, devitandive incommo-
 di causa. nam horum in genus alterutrum illa quo-
 que incident, in quibus aut incommodum aliquod
 maioris vitandi incommodi causa, aut maioris adi-
 piscendi commodi suscipitur: aut commodum ali-
 quod maioris adipiscendi commodi, aut maioris vi-
 tandi incommodi, praeteritur.

Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius 19
 constitutionis. nam nihil factum esse cuiquam pro-
 batur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur.
 Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum
 esse dicet, illum impetum, et quandam commo-
 tionem animi, affectionemque verbis et sententiis
 amplificare debet, et ostendere, quanta vis
 amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia
 fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum
 aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum com-
 memoracione, qui simili impulsu aliquid commi-
 serint, et similitudinum collatione, et ipsius ani-
 mi affectionis explicatione, curandum est, ut non
 mirum videatur, si quod ad facinus tali perturba-
 tione commotus animus accesserit. Cum autem non 6

²⁰ impulsione , verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet , quid commodi sit fecutus , aut quid incommodi fugerit , demonstrabit , et id augebit quam maxime poterit , ut , quoad eius fieri possit , idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur . Si gloriae causa ; quantam gloriam consecuturam existimavit . item si dominationis , si pecuniae , si amicitiae , si inimicitiarum ; et omnino quidquid erit , quod causae fuisse dicet , id

²¹ summe augere debet . Et hoc eum magnopere considerare oportebit , non quid in veritate modo , verum etiam vehementius , quid in opinione eius , quem arguet , fuerit . Nihil enim refert , non fuisse , aut non esse aliquid commodi , aut incommodi , si ostendi potest , ei visum esse , qui arguatur . Nam opinio dupliciter fallit homines ; cum aut res aliusmodi est , ac putatur , aut non is eventus est , quem arbitrati sunt . Res aliusmodi est tum , cum aut id , quod bonum est , malum putant : aut contra , quod malum est , bonum : aut quod nec malum est , nec bonum , malum , aut bonum : aut quod malum , aut bonum est , nec malum , nec

²² bonum . Hoc intellecto , si quis negabit , ullam esse pecuniam , fratris aut amici vita , aut denique officio antiquiorem , aut suaviorem , non erit hoc accusatori negandum . nam in eum culpa , et summum odium transferetur , qui id , quod tam vere et pie dicitur , negabit . Verum illud dicendum erit , illi non esse ita visum : quod sumi oportet ex iis , quae ad personam pertinent , de

7 quo post dicendum est . Eventus autem tum fallit ,

cum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitri esse dicuntur: ut, si quis dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere; sed qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare; et quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi: secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur; aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, et cetera, quae ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus, et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est, et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum videatur. Atque accusatori quidem haec fere sunt in causa facienda, et consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quandam

fuisse demonstrabit, aut non ex ea folere huiusmodi facta nasci docebit. Quo et erit in loco demonstrandum, quae vis et natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo et exempla, et similitudines erunt proferendae, et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, et oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut aliis magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quam aliis, aut incommodum sibi maius, quam commodum dicet: ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeat, comparanda: qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitiatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri; ne dubitasse quidem hunc, quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod verum, pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summae fuisse amentiae, dubia spe impulsus, certum in periculum se committere. Quemadmo-

dum autem accusator, cum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur: sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen volet transferre.

Ex persona autem coniectura capiatur, si eae res, 9
quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. nam et de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur: ut, si dicamus, idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit: aut si, ea re hominibus Graecis imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Caecilium, aut Mucium, vocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim haec, vir, 29
an mulier; huius an illius civitatis sit; quibus sit maioribus, quibus confanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspensiones, cum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat. Et ex fortuna saepe 30
argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolute consistit,

quo in genere est virtus, scientia, et quae contraria sunt; res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspitionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quae res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu

31 sunt. Studium autem quoniam est assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio fumetur aliquid suspitionis. nam consilium est, aliquid faciendi, non faciendive excogitata ratio. Iam facta, et casus, et orationes, quae sunt omnia (ut in confirmationis praeceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspitionis.

10 Ac personis quidem res eae sunt attributae, ex

32 quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui infimulatur, in eam suspitionem adducatur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccaverit, non intercessit: sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debet, et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Sed id non poterit, si quam in similem ante suspitionem venerit, ac maxime, si

fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdem modi causa aliqua commotum peccasse, aut in aequae magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum. Item in ³³ omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis; aliis affinem esse vitiis doceas, et ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantumdem de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante ³⁴ admissio demonstrari; locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis, nihil ad rem putent pertinere. nam eum ante cessasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est, eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito, et cur praeter-

eatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

11 Defensor autem primum, si poterit, debet vi-
 35 tam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam
 demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota
 et communia officia: quod genus, in parentes,
 cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quae
 magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno ali-
 quo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse
 non esset, officii causa, aut in rempublicam, aut in
 parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expo-
 siti sunt, factum aliquid esse dicet: deinde si nihil
 deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio
 recessisse. quod eo confirmatius erit, si, cum po-
 testas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse
 dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur ab-
 36 fuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmitus,
 si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea
 fuisse demonstrabitur: ut si, cum avaritiae causa
 fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae
 cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gra-
 vitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni,
 per quam miserum facinus esse, et indignum de-
 monstrabitur, cum animus omni in vita fuerit a
 vitiis remotissimus, eam causam putare, quae
 homines audaces in fraudem rapere soleat, castis-
 simum quoque hominem ad peccandum potuisse
 impellere; aut iniquum esse, et optimo cuique
 perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in
 tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex-
 criminatione, quae conungi quamvis facile possit,

non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines 37 erunt; aut falso venisse in eam existimationem dicentur, aut ex aliquorum invidia, aut obtreffatione, aut falsa opinione, aut imprudentiae, necessitudini, aut persuasioni adolescentiae, aut alicui non malitiosae animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omnino integer, sed a tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitae turpitude, aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit de vita eius, et moribus quaeri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si 12 totius administratio negotii ex omnibus partibus 38 pertentabitur: atque hae suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera eorum omnia, partes generum pleraeque. Videre 39 igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, et faciendi facultas quaesita videatur; quid in ipsa re gerenda; quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio per-

tractanda. nam hoc genus earum rerum, quae negotio attributae sunt, secundo in loco nobis est
 40 expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque vis diligenter in confirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est.

41 Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aequae magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, aequae magnae, similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex unaquaque re soleat evenire, magnopere considerandum
 42 est; ut metus, laetitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim, aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus ecquae consuetudo sit, ecquae actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio, hominum aut approbatio, aut offensio; ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

13 Sunt autem aliquae suspensiones, quae commu-

niter et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. nam et ex fortuna, et ex natura, et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspitione iunguntur. Maxime enim quaeri⁴³ oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri: deinde ecquo ab alio potuerit: deinde facultas, de qua ante diximus: deinde utrum id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse: item quod spem celandi non haberet: deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quaesiverit, quod simul deverterit, coenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam aequo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium⁴⁴ pertinet. Quaeritur enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non verisimile sit, quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, si adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligi-

mus haec , quae negotiis , et illa , quae personis sunt attributa.

Hic neque facile est , neque necessarium distinguere , ut in superioribus partibus , quo pacto quidque accusatorem , et quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium , propterea quod , causa posita , quid in quamque conveniat , res ipsa docebit eos , qui non omnia hic se inventuros putabunt , sed [ad ea , quae praecepta sunt , comparationis] modo quandam in commune
 45 mediocrem intelligentiam conferent : non facile autem , quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de unaquaque explicare , et alias aliter haec in utramque partem causae so-
 14 lent convenire. Quare considerare haec , quae exposuimus , oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incedet , si gesti negotii et suam , et adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit , et quod quaeque pars suspicionis habebit , eliciens , considerabit , quare , quo consilio , qua spe perficiendi quidque factum sit : cur hoc modo potius , quam illo : cur ab hoc potius , quam ab illo : cur nullo adiutore , aut cur hoc : cur nemo sit conscius , aut cur sit , aut cur hic sit : cur hoc ante factum sit : cur hoc ante factum non sit : cur hoc in ipso negotio : cur hoc post negotium : aut quid factum de industria , aut quid
 - rem ipsam consecutum sit : constetne oratio aut cum re , aut ipsa secum : hoc huiusne rei sit signum , an illius , an et huius et illius , et utrius potius : quid factum sit , quod non oportuerit ,

aut non factum, quod oportuerit. Cum animus ⁴⁶
 hac intentione omnes totius negotii partes confi-
 derabit, tum illi ipsi in medium conservati loci
 procedent, de quibus ante dictum est: et cum ex
 singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nas-
 centur. quorum argumentorum pars probabili,
 pars necessario in genere versabitur. Accedunt au-
 tem ad coniecturam saepe quaestiones, testimonia,
 rumores: quae omnia uterque simili via praecep-
 torum torquere ad suae causae commodum debe-
 bit. Nam et ex quaestione suspiciones, et ex te-
 stimonio, et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex
 causa, et ex persona, et ex facto duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc ge- ⁴⁷
 nus suspicionum, artificii non putant indigere, et
 ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniec-
 tura praeciendum putant. Omnis enim iisdem ex
 locis coniectura sumenda est. nam et eius, qui in
 quaestione aliquid dixerit, et eius, qui in testimo-
 nio, et ipsius rumoris causa, et veritas ex iisdem
 attributionibus reperietur. Omni autem in causa
 pars argumentorum est adiuncta ei causae solum,
 quae dicetur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea se-
 paratim in omnes eiusdem generis causas trans-
 ferri non satis commode possit: pars autem est
 pervagatior, et aut in omnes eiusdem generis,
 aut in plerasque causas accommodata. Haec ergo ¹⁵
 argumenta, quae transferri in multas causas pos- ⁴⁸
 sunt, locos communes nominamus. nam locus
 communis aut certae rei quandam continet am-
 plificationem: ut si quis hoc velit ostendere,

eum , qui parentem necarit , maximo supplicio esse dignum ; quo loco , nisi perorata et probata causa , non est utendum : aut dubiae , quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi : ut suspicionibus credi oportere , et contra , suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium , per indignationem , aut per conquestionem inducitur , de quibus ante dictum est ; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime , raro inducendis locis communibus , et aliquo loco , iam certioribus illis auditoribus , et argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere , cum diligenter aliquis proprius causae locus tractatus est , et auditoris animus aut renovatur ad ea , quae restant , aut omnibus iam dictis exfuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis , in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit , et omnia , quae in inventione verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis , in communes locos conferuntur.

49 Quare , non ut causarum , sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. nam nisi ab iis , qui multa exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint , tractari non poterunt ornate , et graviter , quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc fit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

50 Nunc exponemus , in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant : suspicionibus credi oportere , et non oportere :

16

rumoribus credi oportere, et non oportere: testibus credi oportere, et non oportere: quaestionibus credi oportere, et non oportere: vitam ante actam spectari oportere, et non oportere: eiusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem: maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducuntur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur; et per quem cum conuestione misericordia captatur. Hi, et ceteri omnes loci communes, ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes: sed illae, tenuius, et acutius, et subtilius tractantur; hi autem gravius, et ornatius, et cum verbis, tum etiam sententiis excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur: in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec causa: C. Flaminius is, qui consul rempublicam male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, invito senatu, et omnino contra voluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus

concilium plebis habentem de templo deduxit : arcessitur maiestatis. Intentio est , Maiestatem minuiisti , quod tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est , Non minui maiestatem. Quaestio est , Maiestatemne minuerit. Ratio , in filium enim quam habebam potestatem , ea usus sum. Rationis infirmitas : At enim , qui patria potestate , hoc est , privata [quadam] tribunitiam [potestatem] hoc est , populi potestatem infirmitas , minuit is maiestatem. Iudicatio est : Minuatne is maiestatem , qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

53 Ac ne quis forte arbitretur , nos non intelligere , aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam ; eam nos partem solam sumimus , in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis , quivis omni in causa , si diligenter attendet , omnes videbit constitutiones , et earum partes , et controversias , si quae forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est , eius nominis , cuius de vi quaeritur , brevis , et aperta , et ex hominum opinione definitio , hoc modo : Maiestatem minuere , est de dignitate , aut amplitudine , aut potestate populi , aut eorum , quibus populus potestatem dedit , aliquid derogare. Hoc si breviter expositum , pluribus verbis est et rationibus confirmandum , et ita esse , ut descripseris , ostendendum. Postea ad id , quod defineris , factum eius , qui accusabitur , adiungere oportebit.

et ex eo, quod ostenderit esse; verbi causa, Maieſtatem minuere; docere, adverſarium maieſtatem minuiſſe, et hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augetur. Poſt erit infirmanda adverſariorum deſcriptio. ⁵⁴ Ea autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur. Hoc ex opinione hominum ſumetur, cum, quemadmodum, et quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo verbo uti ſoleant, conſiderabitur. Item infirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis approbatio, et ſi, quae incommoda confeſtura ſint, eo conceſſo, oſtendetur. id autem ex honeſtatis et utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et ſi cum definitione noſtra adverſariorum definitionem conferemus, et noſtram, veram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus; illorum, contra. Quæremus ⁵⁵ autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio. Iam ſi ¹⁸ res plures erunt definiendae: ut, ſi quaeratur, Fur ſit, an ſacrilegus, qui vaſa ex privato ſacra ſurripuerit; erit utendum pluribus definitionibus: deinde ſimili ratione cauſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut et faciat quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis brevis, et aperta, et ex opinione hominum deſcriptio,

hoc modo : Maieſtatem minuere , eſt aliquid de republica , cum poteſtatem non habeas , adminiſtrare. Deinde huius confirmatio ſimilibus et exemplis , et rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis , per quem
 56 facti utilitas , aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio , quae iisdem ex locis omnibus , quos accuſatori praefcriptiſimus , conficitur : et cetera poſt eadem praeter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is , per quem indignabitur , accuſatorem ſui periculi cauſa , non res ſolum convertere , verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci , qui aut calumniae accuſatorum *demonſtrandae* , aut *miſericordiae* captandae , aut facti indignandi , aut a miſericordia deterrendi cauſa ſumuntur , ex periculi magnitudine , non ex cauſae genere , ducuntur. Quare non in omnem cauſam , ſed in omne cauſae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem , cum cauſa poſtulabit , utemur.

19 Cum autem actio translationis aut commutationis
 57 indigere videtur , quod non aut is agit , quem oportet , aut cum eo , quicum oportet , aut apud quos , qua lege , qua poena , quo crimine , quo tempore oportet , conſtitutio translativa appellatur. Huius nobis exempla permulta opus ſunt , ſi ſingula translationum genera quaeramus : ſed quia ratio praeceptorum ſimilis eſt , exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem

consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. nam et praetoriis exceptionibus multae excluduntur actiones, et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure ple- 58
rumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt, et tamen si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis; confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum, et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset: defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse, ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur: id autem, si damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum, et ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor 59
poenae commutationem ex translativo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis po- 20

fitum fit huiusmodi : Cum ad vim faciendam quidam armati venissent , armati contra praesto fuerunt , et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti , gladio manum praecidit . Agit is , cui manus praecisa est , iniuriarum . postulat is , qui cum agitur , a praetore exceptionem , *Extra quam*
60 *in reum capitis praeiudicium fiat* . Hic is , qui agit , iudicium purum postulat : ille , quicum agitur , exceptionem addi , ait , oportere . Quaestio est , Excipiendum fit , an non . Ratio , Non enim oportet , in recuperatorio iudicio , eius maleficii , de quo inter sicarios quaeritur , praeiudicium fieri . Infirmatio rationis , Eiusmodi sunt iniuriae , ut de his indignum fit non primo quoque tempore iudicari . Iudicatio , *Atrocitas iniuriarum fatisne causae* fit , quare , dum de ea iudicetur , de aliquo maiore maleficio , de quo iudicium comparatum fit , praeiudicetur . atque exemplum quidem hoc est . In
omni autem causa ab utroque quaeri oportebit , a quo , et per quos , et quo modo , et quo tempore aut agi , aut iudicari , aut quid statui de ea
61 re conveniat . Id ex partibus iuris , de quibus post dicendum est , sumi oportebit , et ratiocinari , quid in similibus rebus fieri soleat , et videre , utrum malitia aliud agatur , aliud simuletur , an stultitia , an necessitudine , quod alio modo agi non possit , an occasione agendi sic fit iudicium aut actio constituta , an recte , sine ulla re eiusmodi res agatur . Locus autem communis contra eum , qui translationem inducet ; fugere iudicium ac poenam , quia causae diffidat . A translatione

autem ; omnium fore perturbationem , si non ita res agantur , et in iudicium veniant , quo pacto oporteat ; hoc est , si aut cum eo agatur , quicum non oporteat , aut alia poena , alio crimine , alio tempore : atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones , quae partes non habent , ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem , et partes eius consideremus.

Cum et facto , et facti nomine concessio , neque 21
 ulla actionis illata controversia , vis et natura , et 62
 genus negotii ipsius quaeritur ; constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus , negotialem , et iuridicialem. Negotialis est , quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. Ea est huiusmodi : Quidam pupillum heredem fecit ; pupillus autem ante mortuus est , quam in suam tutelam venisset. De hereditate ea , quae pupillo venit , inter eos , qui patris pupilli heredes secundi sunt , et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum , Nostra pecunia est , de qua is , cuius agnati sumus , testatus non est. Depulsio est , Immo nostra , qui heredes secundi testamento patris sumus. Quaestio est , Utrorum sit ? Ratio est , Pater enim et sibi , et filio testamentum scripsit , dum is pupillus esset. Quare , quae filii fuerunt , testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis , Immo pater sibi scripsit , et secundum heredem non filio , sed sibi iussit esse. Quare , praeterquam quod ipsius

fuit, testamento illius vestrum esse non potest. Iudicatio, Possitne quisquam de filii pupilli re testari: an heredes secundi, ipsius patrisfamilias, 63 non filii quoque eius pupilli heredes sint? Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causae, quae plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio, Unius enim pecuniae plures, dissimilibus de causis, heredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniae alius testamento, 64 alius lege heres esset: *infirmatio haec erit, Non est una pecunia, propterea, quod altera iam erat pupilli adventitia; cuius heres non, illo tempore, testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: et de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quae iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. Iudicatio est, Unane pecunia fuerit: ac, si haec erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius pecuniae heredes dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur, Possintne eiusdem pecuniae plures dissimili-* 22 *bus generibus esse heredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes, et rationum infirmationes, et praeterea iudicationes plures fiant.*

65 Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius

ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum videtur: quaedam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis, aut obscura, in consuetudinem venisse: post autem, approbata quaedam, aut a consuetudine aut a vero utilia visa, legibus esse firmata: ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quae in meru et caerimonia deorum fit, appellant: pietatem, quae erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat: gratiam, quae in memoria, et remuneratione officiorum, et honoris, et amicitiarum, observantiam teneat: vindicationem, per quam, vim, et contumeliam, defendendo, aut ulciscendo, propulsamus a nobis, et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus: observantiam, per quam aetate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes veremur, et colimus: veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturae quidem iura minus ipsa quae-
67
runtur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur, et a vulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. in ea autem iura sunt quaedam ipsa iam certa

propter vetustatem. quo in genere et alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consueverunt. Quaedam autem genera iuris, iam certa, consuetudine facta sunt: quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure praestari dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore minoreve nasci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci, praescribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisperitorum, et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac, et in omnibus, num quos locos communes, praeter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes eius consideremus.

- 23 Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura, et
 69 praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, assumptivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed pa-

tentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent, et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent, victoriae modo in praesentia declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret; aeneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Graeciae concilium. *In- 70* tentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quaestio est, Oportueritne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. *Infirmatio est, Attamen aeternum inimicitarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet.* *Iudicatio est, Cum summae virtutis celebrandae causa Graii de Graiis aeternum inimicitarum monumentum statuerint, rectene, an contra fecerint.* *Hanc ideo rationem subiecinus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissimus, qua fortasse usi sunt: Non enim iuste, neque pie bellum gessistis; in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causae genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendae sunt, atque in causam negotialem, quae de ante dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, 71* si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex iuris utilitate, et natura multos et graves sumere licebit, et oportebit, si causae dignitas videbitur postulare. *Nunc assumptivam partem iuridicialis consideremus. 24*

Assumptiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest; aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor; comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, et ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, cum ab hostibus circumfunderetur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret: itaque fecit: armis et impedimentis amissis, praeter spem milites conservavit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, *Non oportuit arma et impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quaestio est, Oportueritne? Ratio est, Milites enim omnes periissent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Periissentne? et, Ideone fecerit? aut haec comparativa, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quam arma et impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire?*

74 Hoc causae genus ex his locis tractari oportebit, et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque praecepta; ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id

fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam maiestatis arcessitur,) definitione et definitionis praeceptis uti oportebit. Atque hoc quidem plerumque in genere 25 accidit, ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. quod facile est, si quam plurimis constitutionibus aggreditur id improbare. Ipsa autem 75 comparatio, separata a ceteris generibus controversiarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem, illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea, quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, et om-

nino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstrabitur, contendere, et hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse id, quod vitavit reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem, et utilis, et necessarii vis et natura in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam iudicationem exponere, tanquam causam deliberativam, et de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pacationem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pacationem venire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre: defensoris, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur: qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuas-

dendum momento futurus sit: et alter locus, per quem magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur: et tertius, per quem res expressa 78
 verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem: sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu et lamentatione, indigne passus, virginem occidit. accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, iure occidi. Quaestio est, Iurene oc- 79
 ciderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat; me et populum Romanum vicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen a fratre indemnata necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnata necari? Hoc in genere causae primum si 27
 quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione praeceptum est: postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere: deinde, levius esse, quod in alterum peccatum 30

reus transferat, quam quod ipse susceperit: postea translationis partibus uti, et ostendere, a quo, et per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere, non oportuisse ante supplicium, quam iudicium, interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negare debet, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere: postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint: et de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumserint. Postea perturbationem iudicii futuram dicemus, et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo, et de eo, quem reus arguat, iudicarint: deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur: ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio: si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne, si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere: quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere potuisset, de ea supplicium sumsisse, quae

ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione praecipiebamus, ut illud quod comparabitur, extenuaretur ab accusatore quam maxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri convenerit. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio. Defensor autem, quae per alias constitutiones in- 28
ducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit: 83
ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conqueſtione, ante oculos ponendo. Postea levius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum crimina- 84
tio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda: deinde ita perpicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur: deinde

eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum, in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo, atque ab eo vindicari, quomodo et a quo sit vindicata: postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit.

85 Atque hic demonstrandum est rationibus, et rebus similibus, permultas ita atroces, et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus; in eius autem, qui sumserit, audaciam et crudelitate[m], indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestione: rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit, et causa, et tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata.

29 Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium, aut in aliud demovetur. Il fit bipartito. nam tum causa, 87 tum res ipsa remoretur. Causae remotionis hoc nobis exemplo fit: Rhodii quosdam legarunt

Athenas. Legatis quaestores suntum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quaestio est, Oportueritne. Ratio est, Sumtus enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum iis, qui legati erant, sumtus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, videre oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione, et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa 89 id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit, ad hoc iudicium, illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quemque officio consulere oportere: nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare: deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa, demonstrabit: deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse: quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in qui-

bus est necessitudinis vis implicata : quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quae in ipsius fuerint potestate ; quod minus, quam convenerit, 90 factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso : et id signis confirmandum huiusmodi, ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dictis ; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera via magis hoc fuisse consentaneum, quam quod 30 propter alterius culpam non fecerit. Si autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem re, si quaestor mortuus esset, et idcirco legatis pecunia data non esset ; accusatione alterius, et culpae depulsione demta, ceteris similiter uti locis oportebit, et ex concessionis partibus, quae convenient, assumere : 91 de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem utrisque fere, qui superioribus assumptivis, incident : hi tamen certissimi : accusatoris, facti indignatio ; defensoris, cum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio se affici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse : nec, si quid in eo delictum sit, sibi attribui oportere. Id genus causae est huiusmodi : In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam ado-

lescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato, et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quaestio est, Oporteatne? Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum et id aetatis, et privatus essem, et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut fatis honestum foedus feriretur. Infirmatio est, At enim quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit. Iudicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere, et in tanta religione interfuerit, dedendus sit hostibus, necne? Hoc genus causae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento, sine concessionis partibus. nam earum maior quaedam vis est; quod paulo post intelligetur. in hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare, eam rem nihil ad se, neque ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit. Ut, si quis eum accuset, qui, cum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, cum consules aessent. Nam ut in superiore exemplo reus

ab suo officio et a sua potestate factum demovebat ; sic in hoc ab eius officio ac potestate , qui accusatur , ipse accusator factum removendo , hac
 94 ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus honestatis , et utilitatis partibus , exemplis , signis , ratiocinando , quid cuiusque officii , iuris , potestatis sit , quaeri oportebit , et fueritne ei , quo de agitur , id iuris , officii , potestatis attributum , necne. Locos autem communes ex ipsa re , si quid indignationis ac conquestionis habebit , sumi oportebit.

31 Concessio est , per quam non factum ipsum probatur ab reo : sed ut ignoscatur , id petitur. cuius partes sunt duae , purgatio et deprecatio. Purgatio est , per quam eius , qui accusatur , non factum ipsum , sed voluntas defenditur. Ea habet partes
 95 tres , imprudentiam , casum , necessitudinem. Imprudentia est , cum scisse aliquid is , qui arguitur , negatur : ut apud quosdam lex erat , Ne quis Dianae vitulum immolaret. nautae quidam , cum adversa tempestate in alto iactarentur , voverunt , si eo portu , quem conspiciebant , potiti essent , ei deo , qui ibi esset , se vitulum immolatueros. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius , cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis , cum exissent , vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est , Vitulum immolastis ei deo , cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est , Nescivi non licere. Infirmatio est , Tamen , quoniam fecisti quod non licebat , ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est , Cum id fecerit , quod

non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunae vis voluntati obstiterit, ut in hac: Cum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capitale esset; hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas is, qui propter Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut eo traduci victimae nullo modo possent. Redemptor, suae voluntatis ostendendae causa, hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcesserunt. Intentio est, Hostiae, quas debuisti, ad sacrificium praesto non fuerunt. Depulsio est, concessio. Ratio, Flumen enim subito accrevit, et ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit? Necessitudo autem inferitur, cum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset; vis ventorum, invitis nautis, Rhodiorum in portum navim coegit. Quaestor navim populi vocat. Na-

vis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Roftrata navis in portu deprehensa est. Depulfio est, concessio. Ratio, Vi et necessario fumus in portum coacti. Infirmatio est, Navim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum roftratam navim in portu deprehensam lex publicarit, cumque haec navis, invitis nautis, vi tempestatis in portum coniecta sit; oporteatne eam
 99 publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, consulto factum, suspitione aliqua demonstretur: deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiae, et exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, [id est, ostendere dissimile,] quod levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit: postea demonstrare, potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse, si hoc, aut illud fecisset; aut ne sic fecisset, praecaveri: et definitionibus ostendere, non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo
 100 turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quidvis perpeti, mori denique fatius

fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere, et quasi in absoluta iuridicali, per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: et contentione, magis illis ignoscendum fuisse: et ex deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissa sit; permagnum esse et magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem habent vindicandi, neglecta sit. Defensor autem conversis omnibus his partibus 33 poterit uti. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur, et in ea re adaugenda, quae 101 voluntati fuerit impedimento: et se plus, quam fecerit, facere non potuisse: et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere: et se convinci non posse, quod non absit a culpa: et ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, et alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quaeratur: defensoris, conquestio calamitatis 102 eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, et de fortunae potestate, et hominum infirmitate, et uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem

suarum aerumnarum, et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his, aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum, simpliciter et ex sua vi considerantur: quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controversiae genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quae ex scripto et sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam praecpta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.

34 Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed
 104 ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concessio peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro, aut forti viro, cuius in rempublicam multa sint beneficia, dixeris; possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod si, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore, multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum

vestra mansuetudine, quam virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem, hoc postulante, impetrari. Deinde augere beneficia licebit, et iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis ¹⁰⁵ non versatur, nisi quadam ex parte: tamen quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, et in senatu, aut in consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nam in senatu, et in consilio de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, et eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio valuit. nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut, propter ¹⁰⁵ posterius beneficium, sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, ³⁵ qui sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, ¹⁰⁶ si qua sua poterit beneficia, et si poterit, ostendere, ea maiora esse, quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur: deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabant, proferre: deinde ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta aut probabili causa: postea polliceri, et confirmare, se et hoc peccato doctum, et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione abfuturum: deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno iis, qui sibi con-

107 cesserint, usui futurum: postea, si facultas erit,
 se, aut consanguineum, aut iam a maioribus inprimis
 amicum esse demonstrabit; et amplitudinem
 suae voluntatis, et nobilitatem generis eorum, qui
 se salvum velint, et dignitatem ostendere, et cetera
 ea, qua personis ad honestatem et amplitudinem sunt
 attributa, cum conqueſtione, sine arrogantia, in se
 esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quam ullo
 supplicio dignus esse videatur: deinde ceteros proferre,
 quibus maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet,
 si se misericordem in potestate, et propensum ad ignoscendum
 fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum,
 ut quam minimum obfuisse videatur; et aut turpe,
 aut inutile demonstrandum, tali de
 108 homine supplicium sumere. Deinde locis communibus
 misericordiam captare oportebit ex iis praec
 36 ceptis, quae in primo libro sunt exposita. Adversarius
 autem malefacta augebit: nihil imprudenter, sed omnia
 ex crudelitate et malitia facta dicet: ipsum immisericordem,
 superbum fuisse: et, si poterit, ostendet, semper inimicum
 fuisse, et amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia
 proferet: aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam
 demonstrabit; aut postea odium esse acre susceptum;
 aut illa omnia maleficiis esse deleta; aut leviora beneficia,
 quam maleficia; aut, cum beneficiis honos habitus sit,
 pro maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse,
 aut inutile, ignosci.
 109 Deinde, de quo ut potestas esset, saepe optarint,
 in eum potestate non uti, summam esse stultitiam:

et cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit, indignatio maleficii; et alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseris sint. Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicuius animus in quendam errorem deferatur: quid etiam nobis ex eo genere restet, et quare restet, admonendum videtur.

Iuridicalem causam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura, praemii aut poenae ratio quaereretur. Eas causas, in quibus de aequo et iniquo ³⁷ quaeritur, exposuimus. Restat nunc, ut de praemio et ¹¹⁰ de poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex praemii alicuius petitione constant. nam et apud iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur, et a senatu, aut a consilio aliquod praemium saepe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, etsi per sententiae dictionem agitur, deliberativum est: sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, cum genere, tum etiam forma eas intelliget dissidere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes, et aliam in aliam

311 implicatam videbit. Nunc de praemiis consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia, nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi Romani dicerentur; quod tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consecratus est, et confecit: Romam redit: triumphum ab senatu postulat. Hic, ut et in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus et infirmationibus rationum supponendis, ad iudicationem pervenire: propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, et in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi, Oporteatne poena affici? In hac, huiusmodi, Oporteatne praemium dari? Nunc ad praemii quaestio-
 38 nem appositos locos exponemus. Ratio igitur praemii quatuor est in partes distributa; in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna, an parva; facilia, an difficilia; singularia sint, an vulgaria; vera, an falsa quadam ex ratione honestentur: ex tempore autem, si tum, cum indigeremus; cum ceteri non possent, aut nollent opitulari; si tum, cum spes deseruisset: ex animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere possent: ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur, aut si indu-
 313 striae fortuna obstitisset. In hominem autem; quibus rationibus vixerit, quid sumtus in eam rem aut laboris insumserit; ecquid aliquando tale fe-

ærit; num alieni laboris, aut deorum bonitatis
 præmium sibi postulet; num aliquando ipse ta-
 lem ob causam præmio aliquem affici negarit o-
 portere; aut num iam satis pro eo, quod fece-
 rit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei
 facere id, quod fecerit; aut num huiusmodi sit
 factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset,
 non, quia fecerit, præmio; aut num ante tem-
 pus præmium petat, et spem incertam certo ven-
 ditet pretio; aut num, quo supplicium aliquod
 vitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium
 factum esse videatur. In præmii autem genere, 39
 quid, et quantum, et quamobrem postuletur, et
 quo, et quanto quaeque res præmio digna sit,
 considerabitur: deinde, apud maiores quibus homi-
 nibus, et quibus de causis talis honos sit habitus,
 quaeretur: deinde, ne is honos nimium perva- 114
 getur. Atque hic eius, qui contra aliquem præ-
 mium postulantem dicet, locus erit communis,
 Praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere,
 neque ea aut cum improbis communicari,
 aut in mediocribus hominibus pervulgari: et alter,
 Minus homines virtutis cupidos fore, virtutis præ-
 mio pervulgato; quae enim rara, et ardua sint,
 ea ex præmio pulcra et iucunda hominibus vi-
 deri: et tertius, Si existant, qui apud maiores no-
 stros ob egregiam virtutem tali honore dignati
 sunt, nonne de sua gloria, cum pari præmio ta-
 les homines affici videant, delibari putent? et eo-
 rum enumeratio, et cum eis, quos contra dicat,
 comparatio. Eius autem, qui præmium petet, facti

fui amplificatio, et eorum, qui praemio affecti sunt,
 115 cum suis factis contentio. Deinde ceteros a virtu-
 tis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit
 affectus. Facultates autem considerantur, cum ali-
 quod pecuniarum praemium postulatur: in quo u-
 trum copia sit agri, vectigalium, pecuniae, an pe-
 nuria, consideratur. Loci communes, Facultates
 augere, non minuere oportere, et Impudentem esse,
 qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem
 postulet: contra autem de pecunia ratiocinari, for-
 didum esse, cum de gratia referenda deliberetur;
 et se non pretium pro facto, sed honorem [ita ut
 factitatum sit] pro beneficio postulare. Ac de consti-
 tutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis contro-
 versis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

40 In scripto versatur controversia, cum ex scrip-
 116 tionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex am-
 biguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legi-
 bus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambi-
 guo autem nascitur controversia, cum quid sense-
 rit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas
 pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfa-
 milias, cum filium heredem faceret, vasorum ar-
 genteorum centum pondo uxori suae sic legavit:
*Heres meus uxori meae vasorum argenteorum pon-
 do centum, quae volet, dato.* Post mortem eius
 vasa magna, et pretiose caelata petit a filio
 mater. ille se, quae ipse vellet, debere dicit. Pri-
 mum, si fieri poterit, demonstrandum est, non
 esse ambigue scriptum; propterea quod omnes in
 consuetudine sermonis sic uti soleant eo verbo uno

pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicit, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum, id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque, ambigua visum iri. Quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimari. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, factis, dictis, animo, atque vita eius sumi oportebit, et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeritur, totam omnibus ex partibus perterritare, si quid, aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, et ex persona scriptoris, atque iis rebus, quae personis attributae sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus existet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) *Meretrix coronam auream ne habeto. si habuerit, publica esto*, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicae meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda. at in auro publicando et administrationem et exitum

41 facilem esse, et incommodi nihil inesse. Ac dili-
 119 genter illud quoque attendere oportebit, num,
 illo probato, quod adversarius intelligat, utilior
 res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore
 neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demon-
 strabimus, honestum, aut utile, aut necessarium
 demonstrabimus: et, si id, quod ab adversariis di-
 cetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in
 lege erit ex ambiguo controversia, dare operam
 oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat,
 120 alia in lege cautum esse doceatur. Permultum au-
 tem proficiet, illud demonstrare, quemadmodum
 scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri,
 aut intelligi voluisset: ut in hac causa, in qua de
 vasis argenteis quaeritur, possit mulier dicere, ni-
 hil attinuisse adscribi, *quae volet*, si heredis volun-
 tati permetteret. eo enim non adscripto, nihil inesse
 dubitationis, quin heres, quae ipse vellet, daret.
 Amentiam igitur fuisse, cum heredi vellet cavere,
 id adscribere, quo non adscripto, nihilominus he-
 121 redi caveretur. Quare hoc genere magnopere tali-
 bus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset,
 isto verbo usus non esset, non isto loco verbum
 istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris ma-
 xime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum
 sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eius-
 modi tempore verisimile sit, intelligatur. Post ex
 deliberationis partibus: quid utilius, et quid hone-
 stius, et illi ad scribendum, et his ad comprobandum
 sit, demonstrandum: et ex his, si quid amplificatio-
 nis dabitur, communibus utrosque locis uti oportebit.

Ex scripto et sententia controversia consistit : 42
 cum alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur ;
 alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, om-
 nem adiungit dictionem. Scriptoris autem senten- 122
 tia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper
 ad idem spectare, et idem velle demonstrabitur :
 tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo ad tem-
 pus id, quod instituit, accommodabitur. Semper
 ad idem spectare, hoc modo : Paterfamilias cum
 liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet,
 in testamento ita scripsit : *Si mihi filius genitus*
unus, pluresve, is mihi heres esto. Deinde quae affo-
 lent. Postea, *Si filius ante moritur, quam in tu-*
telam suam venerit, tu mihi, dicebat, secundus he-
res esto. Filius non est natus. ambigunt agnati cum
 eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam
 tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere non 123
 potest hoc dici, ad tempus, aut ad eventum ali-
 quem sententiam scriptoris oportere accommodari ;
 propterea, quod ea sola demonstratur, qua fretus
 ille, qui contra scriptum dicit, suam esse heredi-
 tatem defendit. Alterum autem genus est eorum,
 qui sententiam inducunt. in quo non simplex vo-
 luntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus,
 et in omne factum idem valeat : sed ex quodam
 facto, aut eventu ad tempus interpretanda dicitur.
 Ea partibus iuridicalis assumptivae maxime sustine-
 tur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum,
 qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, ape-
 ruit quodam in bello, et auxilia quaedam in op-
 pidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si

foris essent, quod prope muros hostes castra ha-
 124 berent : tum relatio criminis, ut in eo milite,
 qui, cum communis lex omnium hominem occi-
 dere vetaret, tribunum [militum] suum, qui
 vim sibi afferre conaretur, occidit : tum remotio
 criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus
 in legationem proficisceretur, praesituerat, quia
 sumtum quaestor non dedit, profectus non est : tum
 concessio per purgationem, et per imprudentiam,
 ut in vituli immolatione : et per vim, ut in navi
 rostrata : et per casum, ut in Eurotae fluminis
 magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur,
 ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur :
 aut sic, ut in eiusmodi re et tempore, hoc voluisse
 doceatur.

43 Ergo is, qui scriptum defendit, his locis ple-
 125 rumque omnibus, maiore autem parte semper po-
 terit uti. Primum scriptoris collaudatione, et loco
 communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod
 scriptum sit, spectare oportere : et hoc eo magis,
 si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex
 ipsa, aut ex lege aliquid. Postea quod vehementissi-
 mum est, facti, aut intentionis adversariorum cum
 ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid
 factum, quid iuratus iudex : quem locum multis mo-
 dis variare oportebit. Tum ipsum secum admiran-
 tem, quidnam contra dici possit : tum ad iudicis of-
 ficiam revertentem, et ab eo quaerentem, quid
 praeterea audire, aut exspectare debeat : tum ipsum
 adversarium, quasi intentantis loco, producendo,
 hoc est, interrogando, utrum scriptum neget esse

eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra
contendi neget: utrum negare ausus sit, se dicere
desitutum. Si neutrum neget, et contra tamen dicat: ¹²⁶
nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam
se visurum arbitretur. In hoc ita commorari con-
veniet, quasi nihil praeterea dicendum sit, et quasi
contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est,
recitando; saepe cum scripto factum adversarii con-
fligendo; atque interdum acriter ad iudicem ipsum
revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est,
quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis
iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscu-
re, aut neget aliquid adversarius: cum et scriptum ⁴⁴
aperte sit, et adversarius omnia confiteatur, tum iudi- ¹²⁷
cem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc
loco confirmato, tum diluere ea, quae contra dici po-
terant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut
prorsus aliud sensisse scriptor, et scripsisse aliud de-
monstrabitur: ut in illa de testamento, quam po-
suimus, controversia, aut causa assumptiva inferetur,
quamobrem scripto non potuerit, aut non oportu-
erit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud ¹²⁸
scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet,
non oportere de eius voluntate nos argumentari,
qui, ne id facere possimus, indicium nobis reli-
querit suae voluntatis: multa incommoda consequi,
si instituat, ut a scripto recedatur. nam et eos,
qui aliquid scribant, non existimatos, id, quod
scripserint, ratum futurum: et eos, qui iudicent,
certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel
a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas

scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a
 voluntate eius stare. nam multo propius accedere
 ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam
 literis interpretetur, quam illum, qui sententiam
 scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille
 suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed do-
 129 mesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet
 is, qui a sententia stabit, primum erit contra di-
 cendum: quam absurdum, non negare contra le-
 gem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam in-
 venire: deinde conversa omnia esse: ante solitos
 esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse
 alicuius culpa eum, qui accusaretur: causam
 proferre, quae eum ad peccandum impulisset: nunc
 ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. De-
 inde hanc inducere partitionem, cuius in singulas
 130 partes multae convenient argumentationes: primum
 nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi
 convenire: deinde si in ceteris legibus conveniat,
 hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat:
 postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc
 45 quidem causam accipi minime oportere. Prima pars
 his fere locis confirmabitur: scriptori neque inge-
 nium, neque operam, neque ullam facultatem de-
 fuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod
 cogitaret: non fuisse ei grave, nec difficile, eam
 causam excipere, quam adversarii proferant, si
 quidquam excipiendum putasset: consuesse eos,
 131 qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet
 recitare leges cum exceptionibus scriptas, et
 maxime videre, si qua in ea ipsa lege, qua de

agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret: et ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere: ideo quod, cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum; omnibus causam dari et potestatem peccandi, cum intellexerint, vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare: deinde et ipsis iudicibus iudicandi, et ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit: nam et iudices neque ¹³² quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant: neque, quo pacto in aliis improbare possint, quod contra legem iudicarint: et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio, et ex ea ratione, quae in mentem, aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis unamquamque rem administrarit: postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis: cur reipublicae munere impediantur, cum saepius suis rebus et commodis fervire possint: cur in certa verba iurent: cur certo tempore conveniant, certo discedant: nihil quisquam afferat causae, quo minus frequenter operam reipublicae det, nisi quae causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant: deinde item quaerere ab iudicibus, ¹³³ si eius causae, propter quam se reus contra legem

fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint: postea hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si adscribat: age porro, quid si ipsi velint iudices adscribere: passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et literis mutare non possint, eam re ipsa, et iudicio maxime, commutare: deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, et probandi, aut improbandi potestas nulla fiat: hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum: non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum: apud populum hoc, et per populum agi convenire: quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi: se actiones videre et dissuadere velle: quod si haec cum summe inutilia, tum multo turpissima sint; legem, cuiuscemodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire: deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus: neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. nunc cum scriptum sit, amentiam esse, eius qui peccarit potius, quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare:

aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scriptura praeteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab adversariis afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, aequitatis aliquid afferat oportet. nam summa impudentia sit, eum, qui contra quam quod scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius et probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiamsi nollent, necesse esset; haec autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra iudicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, (de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus) de his locis, quae res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transfereamus: aut causae et rationes afferentur, quare, et quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum; ut sententia quoque, et voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturae causa confirmatum esse videatur: aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur.

Contra scriptum autem qui dicet, primum eum 47

138 inducet locum, per quem aequitas causae demon-
 stratur: aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua
 de causa fecerit: et, quamcunque causam assumet,
 assumptionis partibus se defendet, de quibus ante
 dictum est. Atque hoc in loco cum diutius commo-
 ratur, sui facti rationem et aequitatem causae exor-
 naverit, tum ex his locis fere contra adversarios
 dicet oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam
 esse legem, quae aliquam rem inutilem, aut ini-
 quam fieri velit: omnia supplicia, quae a legibus
 proficiscantur, culpa ac malitiae vindicandae causa
 139 constituta esse: scriptorem ipsum, si existat, fac-
 tum hoc probaturum: et idem ipsum, si ei talis
 res accidisset, facturum fuisse: et ea re legis scrip-
 torem certo ex ordine iudices, certa aetate prae-
 ditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum
 recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui
 cogitationem assequi possent, et voluntatem inter-
 pretari: deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis
 hominibus, et barbaris iudicibus committeret, om-
 nia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc
 vero, quod intelligeret, quales viri iudicaturi es-
 sent, idcirco eum, quae perspicua videret esse,
 non adscripsisse: neque enim vos scripti sui recita-
 140 tores, sed voluntatis interpretes fore putavit: po-
 stea quaerere ab adversariis, quid si hoc fecissem?
 quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus
 aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissi-
 ma; tumne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam
 excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quaedam,
 quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri:

deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura
ulla, denique ne in fermone quidem quotidiano at-
que imperiis domesticis recte posse administrari, si
unusquisque velit verba spectare, et non ad vo-
luntatem eius, qui verba habuerit, accedere: deinde ⁴⁸
ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam ¹⁴¹
inutile, aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant
fieri oportuisse, aut oportere: et id, quod nos fece-
rimus, aut postulemus, quam utile, aut quam ho-
nestum sit: deinde leges nobis caras esse non propter
litteras, quae tenues et obscurae notae sint volun-
tatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum
est, utilitatem, et eorum, qui scripserint, sapien-
tiam et diligentiam: postea, quid sit lex, descri-
bere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis
consistere: et iudex is videatur legi obtemperare,
qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur:
deinde, quam indignum sit, eodem affici suppli-
cio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam
contra legem fecerit, et eum, qui honesta, aut ne-
cessaria de causa, non ab sententia, sed ab lite-
ris legis recesserit: atque his, et huiusmodi ratio-
nibus, et accipi causam, et in hac lege accipi,
et eam causam, quam ipse afferat, oportere ac-
cipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, ¹⁴²
qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid
de aequitate ea, quae cum adversario staret, dero-
gasset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plu-
rimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam
causam convertere, aut ambigue aliquid scriptum
ostendere: deinde ex illo ambiguo eam partem,

quae sibi profit, defendere, aut verbi definitionem
 inducere, et illius verbi vim, quo urgeri videatur,
 ad suae causae commodum traducere, aut ex scrip-
 743 to non scriptum aliquod inducere per ratiocina-
 tionem, de qua post dicemus. Quaecunque autem in
 re, quamvis leviter probabili, scripto ipso se de-
 fenderit, etiam cum aequitate causa abundabit,
 necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo
 nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem
 illam eius vim et acrimoniam lenierit ac diluerit.
 Loci autem communes ceteri ex assumptionis par-
 tibus in utramque partem convenient. Praeterea
 eius, qui a scripto dicet, leges ex se, non ex eius,
 qui contra commiserit, utilitate spectari oportere,
 et legibus antiquius *haberi nihil oportere. Contra*
scriptum, leges in consilio scriptoris, et utilitate
communi, non in verbis consistere. Quam indig-
num sit, aequitatem literis urgeri, quae voluntate
eius, qui scripserit, defendatur.

49 Ex contrariis autem legibus controversia nascitur,
 144 cum inter se duae videntur leges, aut plures discre-
 pare, hoc modo: Lex est, *Qui tyrannum occiderit,*
Olympionicarum praemium capito, et quam volet sibi
rem a magistratu deposcito, et magistratus ei conce-
dito. Et altera lex, Tyranno occiso, quinque eius pro-
ximos cognatione, magistratus necato. Alexandrum,
 qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occu-
 parat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum
 simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem
 ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit.
 Sunt, qui ex lege puerum occidi dicant oportere.

Res in iudicio est. In hoc genere utramque in partem iidem loci, atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debet. Primum igitur leges oportet contendere, considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. ex quo conficitur, ut, si leges duae, aut si plures, aut, quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se; ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur: deinde, utra lex posterius lata sit: nam postrema quaeque gravissima est: deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium: illud, quod permittitur, voluntarium est. deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur, aut in utra maior poena statuatur: nam maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta est. deinde utra lex iubeat, utra vetet: nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet. deinde, utra lex de genere omni; utra de parte quadam; utra communiter in plures; utra in aliquam certam rem scripta videatur: nam quae in partem aliquam, et quae in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere videtur, et ad iudicium magis pertinere. deinde, ex lege utrum statim fieri necesse sit: utrum habeat aliquam moram et sustentationem: nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti: contraria autem aut per anbiguum, aut per ratioci-

nationem, aut per definitionem induci; quo sanctius et firmitus id videatur esse, quod apertius scriptum sit. deinde suae legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se. postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur; adversariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, et quos ipsa causa det, videre oportebit, et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

50 Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex
 148 eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scrip-
 tum est, pervenitur hoc pacto: Lex est, *Si furio-
 sus est, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius
 potestas esto.* Et lex, *Paterfamilias uti super fami-
 lia pecuniaque sua legaverit, ita ius esto.* Et lex, *Si
 paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaque
 149 eius agnatorum gentiliumque esto.* Quidam iudicatus
 est parentem occidisse. ei statim, quod effugiendi
 potestas non fuit, lignae soleae in pedes inductae
 sunt: os autem obvolutum est folliculo et praeligatum:
 deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper,
 dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur,
 compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem
 tabulas afferunt, et testes adducunt: heredes, quos ipse
 iubet, scribunt: tabulae obsignantur. De illo post
 supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis

scripti sunt, et inter agnatos, de hereditate controversia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti faciendi potestatem. Locos autem communes hoc in genere argumentandi, hos, et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum, eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem: deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur: postea admirationem per contentionem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius, aut eodem sit in genere: deinde idcirco hac de re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit: postea multis in legibus multa esse praeterita, quae idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint: deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridicali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit, illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferatur, et quo in loco illud, cuius causa afferatur, haberi conveniat, ostendetur: deinde, quid res cum

re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de
 152 utraque existimari oportere. Ac, si ipse quoque po-
 terit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus,
 quibus ante dictum est, utetur: si non poterit, ne-
 gabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit,
 considerare: [periclitari omnia iura, si similitudi-
 nes accipiantur: nihil esse pene, quod non alteri
 simile esse videatur,] multis dissimilibus rebus, in
 unamquamque rem tantum singulas esse leges: om-
 nia posse inter se vel similia, vel dissimilia demon-
 strari. Loci communes a ratiocinatione, oportere
 coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non
 sit scriptum, pervenire: et neminem posse omnes res
 per scripturam amplecti, sed eum commodissime
 scribere, qui curet, ut quaedam ex quibusdam in-
 153 telligantur: contra ratiocinationem, huiusmodi:
 coniecturam divinationem esse, et stulti scriptoris
 esse, non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

§ I. Definitio est, cum in scripto verbum aliquod
 est positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: *Lex,*
Qui in adversa tempestate navim reliquerint, omnia
amittunt: eorum navis & onera sunt, qui in
navi remanserint. Duo quidam, cum iam in alto
 navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius
 onus esset, naufragum quendam natantem, et ma-
 nus ad se tendentem animadverterunt: misericordia
 commoti, navim ad eum applicaverunt: hominem
 154 ad se sustulerunt. Postea aliquanto, ipsos quoque
 tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo,
 ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in
 scapham confugeret, et inde funiculo, qui a puppi

religatus scapham annexam trahebat, navim quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate iam commutata, navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter faucius facile est ex vulnere recreatus. Navim cum onere, horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia. nam et relinquere navem, et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

Nunc, expositis iis argumentationibus, quae in ¹⁵⁵ iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum, argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur; sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam pla- ¹⁵⁶ cet, in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. in deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem, et utilitatem. in demonstrativo, honestatem. Quare in hoc quoque genere causae quaedam argumentationes communiter, ac similiter tractabuntur: quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non

gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores; sic res apertas, obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

52 Rerum expetendarum tria genera sunt: par au-
 57 tem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos allicit ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate: quod genus virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum, atque utilitatem, petendum: quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi, et dignitate nos inductos ducit, et prae se quandam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, ta-
 58 centibus nobis, intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur. quae autem in secundo, utilia. haec autem tertia, quia partem honestatis continent, et quia maior est vis honestatis, iunctae res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint, honestas et utilitas; vitandarum, turpitudine et inutilitas. His igitur duabus rebus duae res grandes sunt attributae, necessitudo et affectio: quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. de utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus.

Quod aut totum, aut aliqua ex parte propter 53
 se petitur, honestum nominabimus. Quare cum 159
 eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera
 iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur
 in eo genere omnes res una vi atque uno nomine am-
 plexa virtus. nam virtus est animi habitus, naturae
 modo, rationi consentaneus. quamobrem omnibus
 eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis ho-
 nestatis considerata. Habet igitur partes quatuor:
 prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam.
 Prudentia est rerum bonarum, et malarum, neu- 160
 trarumque scientia. Partes eius, memoria, intelli-
 gentia, providentia. Memoria est, per quam ani-
 mus repetit illa, quae fuerunt. Intelligentia est, per
 quam ea perspicit, quae sunt. Providentia est, per
 quam futurum aliquid videtur ante quam factum
 sit. Iustitia est habitus animi, communi utilitate
 conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius
 initium est ab natura profectum: deinde quaedam
 in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt:
 postea res ab natura profectas, et ab consuetudine
 probatas, legum metus et religio sanxit. Natura 162
 ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam in-
 nata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gra-
 tiam, vindicationem, observantiam, veritatem.
 Religio est, quae superioris cuiusdam naturae (quam
 divinam vocant) curam caerimoniamque affert: pie-
 tas, per quam sanguine coniunctis, patriaeque benevo-
 lis officium et diligens tribuitur cultus: gratia, in qua
 amicitiarum et officiorum alterius memoria et remu-
 nerandi voluntas continetur: vindicatio, per quam

vis et iniuria, et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulfatur: observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam et honore dignantur: veritas, per quam immutata ea, quae sunt, aut ante ¹⁶² fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum aluit, et maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quae ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem videmus, aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit: par, quod in omnes aequabile est: iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam sententiis constitutum est. *Lege* ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ¹⁶³ ut observet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perpassio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum, et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio, atque administratio: fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe collocavit: patientia est honestatis, aut utilitatis causa, rerum arduarum, ac difficilium voluntaria, ac diuturna ¹⁶⁴ perpassio: perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, mo-

deftia. Continentia est, per quam cupiditas, con-
 filii gubernatione regitur : clementia, per quam
 animi, temere in odium alicuius concitati investio,
 comitate retinetur : modestia, per quam pudor ho-
 nestus, caram et stabilem comparat auctoritatem.
 Atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiun-
 gatur emolumentum, petenda sunt. quod ut demon-
 stretur, neque ad hoc nostrum institutum perti-
 net, et a brevitate praecipienda remotum est. Prop- 165
 ter se autem vitanda sunt, non ea modo, quae
 his contraria sunt, ut fortitudini ignavia, et iu-
 stitiae iniustitia : verum etiam illa, quae propin-
 qua videntur et finitima esse, absunt autem lon-
 gissime : quod genus fidentiae contrarium, est diffi-
 dentia, et ea re vitium est : audacia non contra-
 rium, sed appositum est ac propinquum, et ta-
 men vitium est. Sic unicuique virtuti finitimum vi-
 tium reperietur, aut certo iam nomine appellatum ;
 ut audacia, quae fidentiae ; pertinacia, quae per-
 severantiae finitima est ; superstitio, quae religioni
 propinqua est : aut sine ullo certo nomine. Quae
 omnia item uti contraria rerum bonarum, in re-
 bus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere
 honestatis, quod omni ex parte propter se petitur,
 satis dictum est.

Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungi- 55
 tur, quod tamen honestum vocamus, dicendum 166
 videtur. Sunt igitur multa, quae nos cum digni-
 tate, tum fructu quoque suo ducunt : quo in ge-
 nere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia.
 Gloria est frequens de aliquo fama cum laude :

dignitas, alicuius honesta, et cultu, et honore, et verecundia digna auctoritas: amplitudo, potentiae, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia: amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa, quem
 167 diligit, cum eius pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur: ne forte, qui nos de omni amicitia dicere existiment, reprehendere incipiant. quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putent amicitiam: sunt qui propter se solum: sunt qui propter se, et utilitatem. quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expeten-
 168 dam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctae, partim non sunt, et quia partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles; ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur.
 56 Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in republica quaedam sunt, quae (ut sic dicam) ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautae, milites, socii; quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates: alia vero, quae iam quiddam magis

amplum, et minus necessarium conficiunt, ut ur-
 bis egregia exornatio atque amplitudo, ut quae-
 dam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum
 ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud ¹⁶⁹
 solum conficitur, ut salvae et incolumes, verum
 etiam, ut amplae atque potentes sint civitates.
 Quare utilitatis duae partes videntur esse, inco-
 lunitas et potentia. Incolumitas est salutis tuta
 atque integra conservatio: potentia est ad sua
 conservanda, et alterius obtinenda, idonearum
 rerum facultas. Atque in iis omnibus, quae ante
 dicta sunt, quid difficulter fieri et quid facile fieri
 possit, oportet considerare. Facile fieri id dici-
 mus, quod sine magno, aut sine ullo labore,
 sumtu, molestia, quam brevissimo tempore con-
 fici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam
 laboris, sumtus, molestiae, longinquitatis indiget,
 atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas
 causas habet difficultatis; tamen, his susceptis diffi-
 cultatibus, compleri, atque ad exitum perduci potest.

Quoniam ergo de honestate, et de utilitate di- ¹⁷⁰
 ximus, nunc restat, ut de iis rebus, quas his at-
 tributas esse dicebamus, necessitudine et affectio-
 ne, perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitu- ⁵⁷
 dinem, cui nulla vi resisti potest; quae neque
 mutari, neque leniri potest. Atque, ut apertius
 hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis et quanta
 sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam ma-
 teriam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore
 interire necesse est; atque ita necesse, ut vis po-
 stulat ea, quam modo describebamus, necessitu-

dinis, cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari, neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur: si aliqua res incident difficilis, in illa superiori, possitne fieri, quaestione considerabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et absolutas. Nam aliter dicere solemus; Neceffe est Casilinenfes se dedere Annibali: aliter autem, Neceffe est Casilinum venire in Annibalis potestatem. illic, in superiore, adiunctio est haec, nisi si malunt fame perire: si enim id malunt, non est neceffe: hoc inferius non item, propterea quod, siue velint Casilinenfes se dedere, siue famem perpeti atque ita perire, neceffe est Casilinum venire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest haec necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus: cum autem ita neceffe erit, ut aliquid effugere, aut adipisci velimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, (ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis,) reperias nullam esse rem, quam facere neceffe sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. quod genus, ut homines mortales

neceſſe eſt interire, ſine adiunctione : ut cibo utantur, non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione, Extra quam, ſi nolint fame perire. Ergo, ut ¹⁷³ dixi, illud, quod adiungitur, ſemper, cuiusmodi ſit, erit conſiderandum. nam omni tempore id pertinebit, ut [ad honeſtatem] hoc modo exponenda neceſſitudo ſit : Neceſſe eſt, ſi honeſte volumus vivere : neceſſe eſt, ſi incolumes volumus eſſe : neceſſe eſt, ſi ſine incommodo volumus vivere. Ac ſumma quidem neceſſitudo videtur ⁵⁸ eſſe honeſtatis : huic proxima, incolumitatis : tertia ac leviffima, commoditatis : quae cum his nunquam poterit duabus contendere. Haſce autem ¹⁷⁴ inter ſe ſaepe neceſſe eſt comparari, ut, quamquam praefet honeſtas incolumitati, tamen, utri potiffimum conſulendum ſit, deliberetur. cuius rei certum quoddam praefcriptum videtur in perpetuum dari poſſe. Nam, qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in praefentia de honeſtate delibatum, virtute aliquando et induſtria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda : cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiufmodi quoque re, cum incolumitati videbimur conſulere, vere poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere, quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionem alterius deſcendere, vel in praefentia quieſcere, atque aliud tempus exſpectare oportebit. In commoditatis vero ratione, modo illud ¹⁷⁵ attendatur, dignane cauſa videatur ea, quae ad

utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, laboremus, et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

176 Affectio est quaedam ex tempore, aut ex negotiorum eventu aut administratione, aut hominum studio, commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint, aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse: ut, ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulysses transit: et pecuniam in mare deicere, inutile; at non eo consilio, quo Aristippus deiecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore, et ex consilio, non ex sua natura considerandae: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem, et vituperationes
 177 ex his locis fumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum, et corpus, et extraneas res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est: corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas: extraneae, honos, pecunia, affinitas, genus, amici,

patria, potentia, et cetera, quae simili esse in genere intelligentur. Atque in his, id, quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque, et quae, et qualia sint, intelligentur. Videre ¹⁷⁸ autem in laudando et in vituperando oportebit, non tam quae in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. nam fortunam quidem et laudare, stultitia, et vituperare, superbia est: animi autem, et laus honesta, et vituperatio vehemens est. Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventionem, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet literarum, quae restant, in reliquis dicemus.

M. TULLII CICERONIS
DE
PARTITIONE ORATORIA
DIALOGUS.

M. TULLII CICERONIS
DE
PARTITIONE ORATORIA
DIALOGUS.

Cicero filius , & Cicero pater , loquentes inducuntur.

ARGUMENTUM.

Hic libellus est quoddam compendium eorum, quae in libris ceteris oratoriis fufe docet. Omnem autem dicendi doctrinam in tres partes distribuit, in oratoris vim, orationem et quaestionem. Ad vim requirit inventionem, collocationem, elocutionem, et memoriam, cum pronuntiatione, a c. 3-7. Orationis partes facit exordium, narrationem, confirmationem et conclusionem, a c. 8-17. De quaestionibus cum infinitis tum finitis, atque adeo de generibus causarum et constitutionibus agit a c. 18. usque ad finem.

Filius. **S**Tudeo, mi pater, Latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti; si modo tibi est otium, et si vis. *Pater.*

An est, mi Cicero, quod ego malim, quam te quam doctissimum esse? Otium autem primum summum est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter.

Filius. Visne igitur, ut tu me Graece soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? *Pater.* Sane, si placet. sic enim

Cicer, Oper. Vol. I.

T

et ego te meminisse intelligam, quae accepisti: et
 3 tu ordine audies, quae requires. *Filius.* Quot in
 partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? *Pater.*
 In tres. *Filius.* Cedo quas? *Pater.* Primum in ip-
 sam vim oratoris, deinde in orationem, tum in
 quaestionem. *Filius.* In quo est ipsa vis? *Pater.*
 In rebus, et verbis. Sed et res, et verba, inve-
 nienda sunt, et collocanda. Proprie autem in re-
 bus invenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare
 autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum
 refertur. Vox, motus, vultus, atque omnis actio,
 eloquendi comes est, earumque rerum omnium
 4 custos est memoria. *Filius.* Quid? orationis quot
 sunt partes? *Pater.* Quatuor. earum duae valent
 ad rem docendam, narratio et confirmatio. ad
 impellendos animos duae, principium et peroratio.
Filius. Quid? Quaestio quasnam habet partes?
Pater. Infinitam, quam consultationem appello:
 2 et definitam, quam causam nomino. *Filius.* Quo-
 5 niam igitur invenire primum est oratoris, quid
 quaeret? *Pater.* Ut inveniat, quemadmodum fidem
 faciat eis, quibus volet persuadere, et quemad-
 modum motum eorum animis afferat. *Filius.* Qui-
 bus rebus fides fit? *Pater.* Argumentis, quae du-
 cuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assum-
 ptis. *Filius.* Quos vocas locos? *Pater.* Eos, in
 quibus latent argumenta. *Filius.* Quid est argu-
 mentum? *Pater.* Probabile inventum ad faciendam
 6 fidem. *Filius.* Quomodo igitur duo genera ista di-
 vidis? *Pater.* Quae sine arte putantur, ea re-
 mota appello, ut testimonia. *Filius.* Quid insita?

Pater. Quae inhaerent in ipsa re. *Filius.* Testimoniorum quae sunt genera ? *Pater.* Divinum, et humanum. divinum, ut oracula, ut auspicia, ut vaticinationes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum. humanum, quod spectatur ex auctoritate, et ex voluntate, et ex oratione, aut libera, aut expressa : in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quaesita. *Filius.* Quae sunt quae dicis insita ? *Pater.* Quae infixae sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi contrariove eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea : ut ea, quae sunt quasi coniuncta, aut ea, quae sunt quasi pugnantia inter se : aut earum rerum, de quibus agitur, causae : aut causarum eventus, id est, quae sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generumve partes, ut primordia rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid argumenti : ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum, aut facultates comparantur. *Filius.* Omnibusne igitur ex his locis argumenta sumemus ? *Pater.* Inmo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus : sed adhibebimus iudicium, ut levia semper reiiciamus, nonnunquam etiam communia praetermittamus, et non necessaria. *Filius.* Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. *Pater.* Loco quidem quaeris, sed planius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero.

Filius. Quid sequitur igitur ? *Pater.* Cum inve-

- neris , collocare. cuius in infinita quaestione , ordo est idem fere , quem exposui , locorum : in definita autem adhibenda sunt illa etiam , quae ad motum animorum pertinent. *Filius.* Quomodo igitur ista explicas ? *Pater.* Habeo communia praecepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides est firma opinio : motus autem , animi incitatio aut ad voluptatem , aut ad molestiam , aut ad metum , aut ad cupiditatem : (tot enim sunt motus genera , partes plures generum singulorum :) omnem collocationem ad finem accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis , fides : in causa et fides , et motus. Quare cum de causa dixerò , in qua est propositum , de utroque dixerò.
- 10 *Filius.* Quid habes igitur de causa dicere ? *Pater.* Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit , aut disceptator , id est , rei sententiaeque moderator : ita , ut aut delectetur , aut statuatur aliquid. Statuit autem aut de praeteritis , ut iudex : aut de futuris , ut senatus. Sic tria sunt genera , iudicii , deliberationis , exornationis : quae , quia in laudationes maxime confertur , proprium habet iam ex eo nomen. *Filius.*
- 14 Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator ? *Pater.* Delectationem in exornatione : in iudicio , aut saevitiam , aut clementiam iudicis : in suasionem autem , aut spem , aut reformidationem deliberantis. *Filius.* Cur igitur exponis hoc loco genera controversiarum ? *Pater.* Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. *Filius.*
- 12 Quonam tandem modo ? *Pater.* Quia , quibus in

orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum fervantur gradus, aut generum distributiones: aut a minoribus ad maiora adscendimus, aut a maioribus ad minora delabimur: aut haec inaequali varietate distingui-
 mus, cum parva magnis, simplicia coniunctis, ob-
 scura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia proba-
 bilibus inteximus, quae in exornationem cadunt
 omnia. *Filius.* Quid? in deliberatione quid spec- 13
 tas? *Pater.* Principia, vel non longa, vel saepe
 nulla. Sunt enim ad audiendum qui deliberant, sua
 causa parati. Nec multum sane saepe narrandum
 est. Est enim narratio aut praeteritarum rerum,
 aut praesentium: suasio autem, futurarum. Quare
 ad fidem et ad motum adhibenda est omnis oratio.
Filius. Quid? in iudiciis: quae est collocatio? 14
Pater. Non eadem accusatoris et rei: quod accu-
 sator rerum ordinem prosequitur, et singula ar-
 gumenta, quasi hasta in manu collocata, vehe-
 menter proponit, concludit acriter, confirmat ta-
 bulis, decretis, testimoniis, accuratiusque in sin-
 gulis commoratur: perorationisque praeceptis,
 quae ad incitandos animos valent, et in reliqua
 oratione paululum degrediens de cursu dicendi,
 utitur, et vehementius in perorando. Est enim
 propositum, ut iratum efficiat iudicem. *Filius.* Quid 5
 faciendum est contra reo? *Pater.* Omnia longe se- 15
 cus. Sumenda principia ad benevolentiam concili-
 andam. Narrationes aut amputandae, quae lae-
 dunt: aut relinquendae, si totae sunt molestae.
 Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda,

aut obscuranda , aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendae. *Filius.* Semperne igitur ordinem collocandi , quem volumus , tenere possumus ? *Pater.* Non sane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et provido ; et quod respuunt , immutandum est.

- 16 *Filius.* Expone deinceps , quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. *Pater.* Unum igitur genus est eloquendi sua sponte fufum : alterum versum , atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis : in coniunctis secunda. Simplicia invenienda sunt : coniuncta , collocanda sunt. Et simplicia verba partim nativa sunt , partim reperta. Nativa ea , quae significata sunt sensu : reperta , quae ex his facta sunt , et novata aut similitudine , aut imitatione , aut inflexione , aut ad-
- 17 iunctione verborum. Atque etiam est haec distinctio in verbis : altera , natura : tractatione , altera. natura , ut sint alia sonantiora , graviora , laeviora , et quodammodo nitidiora : alia contra. tractatione autem , cum aut propria sumuntur rerum vocabula , aut addita ad nomen , aut nova , aut prisca , aut ab oratore modificata et inflexa quodammodo : qualia sunt ea , quae transferuntur , aut immutantur , aut ea , quibus tanquam abutimur , aut ea , quae obscuramus , quae incredibiliter tollimus , quaeque mirabilius , quam sermonis
- 6 consuetudo patitur , ornamus. *Filius.* Habeo de simplicibus verbis : nunc de coniunctione quaero.
- 18 *Pater.* Numeri quidam sunt in coniunctione ser-

vandi, consecutioque verborum. Numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis, quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam, ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum: sic in coniunctis, quod non est consequens, vituperandum est. Communia autem simplicium coniuncto-¹⁹rumque sunt haec quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis, aut circumscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione verborum. Obscurum autem, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis: semel unaquaque re dicenda: nulli rei, nisi, ut dilucide dicas, serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est contum atque expoliturum, si est auctoritas et pondus in verbis, si sententiae vel graves, vel aptae opinionibus hominum et moribus. Illustris autem oratio est, si²⁰ et verba gravitate delecta ponuntur, et translata, et superlata, et ad nomen adiuncta, et duplicata, et idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat pene ante oculos. is enim maxime sensus attingitur: sed ceteri tamen, et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto il-

lustre, quam illud dilucidum. altero fit, ut intel-
 21 ligamus, altero vero, ut videre videamur. Suave
 autem genus erit dicendi, primum elegantia et
 iucunditate verborum sonantium et laevium: dein-
 de coniunctione, quae neque asperos habeat con-
 cursus, neque disiunctos atque hiantes: et fit cir-
 cumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum
 vocis apto, habeatque similitudinem aequalitatem-
 que verborum, tum ex contrariis sumpta verbis:
 crebra crebris, paria paribus respondeant, rela-
 taque ad idem verbum: et geminata, atque du-
 plicata, vel etiam saepius iterata ponantur: con-
 22 structioque verborum tum coniunctionibus copule-
 tur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam sua-
 vis oratio, cum aliquid aut invisum, aut inaudi-
 tum, aut novum dicas. Delectat enim quidquid
 est admirabile, maximeque movet ea, quae mo-
 tum aliquem animi miscet, oratio: quaeque signi-
 ficat oratoris ipsius amabiles mores: qui expri-
 muntur, aut significando iudicio ipsius ex animo
 humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cum
 aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia
 dici ab oratore, alia existimari videntur, idque
 comitate fieri magis, quam vanitate. Sed multa
 sunt suavitatis praecepta, quae orationem aut ma-
 gis obscuram, aut minus probabilem faciant. Ita-
 que etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa
 7 postulet, iudicandum. *Filius.* Reliquum est igitur,
 23 ut dicas de conversa oratione atque mutata.
Pater. Est itaque id genus totum situm in commu-
 tatione verborum: quae simplicibus in verbis ita

tractatur, ut aut ex verbo dilatetur, aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum verbum in plura verba diducitur: ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur, aut assumpta verba removentur, aut in circuitus diriguntur, aut in conjunctione fit unum verbum ex duobus. In coniunctis autem verbis triplex adhi-²⁴beri potest commutatio, non verborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum fit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo, et idem quasi sursum versus retroque dicatur; deinde idem intercise atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

Filius. Actio igitur sequitur, ut opinor. *Pater.*²⁵ Est ita: quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum momentis commutanda maxime est. Facit enim et dilucidam orationem, et illustrem, et probabilem, et suavem, non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient, eiusque vim ac varietatem subsequenter.

Filius. Num quidnam de oratore ipso restat? ²⁶

Pater. Nihil sane, praeter memoriam, quae est gemina literaturae quodammodo, et in dissimili genere perfimilis. Nam ut illa constat ex notis literarum, et ex eo, in quo imprimuntur illae notae: sic confectio memoriae, tanquam cera, locis utitur, et in his imagines, ut literas, collocat.

Filius. Quoniam igitur vis oratoris omnis ex-⁸

posita est, quid habes de orationis praeceptis dicere? *Pater.* Quatuor esse eius partes: quarum prima et postrema ad motum animi valet. is enim initiis est et perorationibus concitandus. Secunda, narratio: et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, saepe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet. Est enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi causa sit, haec commovendi. *Filius.* Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. *Pater.* Faciam, et a principiis primum ordiar. quae quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum: e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere virtutis, et maxime liberalitatis, officii, iustitiae, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis, et cum iis, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut spe significanda: et, si in nos aliquod odium offensivae collata sit, tollenda ea minuendae, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, et attente, a rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, et, quid agatur, intelligit, si com-

plectare a principio genus naturamque causae, si definias, si divides, si neque prudentiam eius impediās confusione partium, nec memoriam multitudinis: quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. Nam aut magna quaedam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in praecipis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interventus alicuius, aut interpellatio, aut ab adversario dictum aliquod, et maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum praecepta transferri.

Filius. Quid? in narratione quae tandem conservanda sunt? *Pater.* Quoniam narratio est rerum explicatio, et quaedam quasi sedes ac fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus: quae partim sunt necessaria, partim assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suavitatem. Ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi et illustrandi praecepta repetemus, in quibus est brevitās: eaque saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient: si cuius-

que facti et eventi causa ponetur : si testata dici videbuntur , si cum hominum opinione , auctoritate , si cum lege , cum more , cum religione coniuncta : si probitas narrantis significabitur , si antiquitas , si memoria , si orationis veritas , et vitae fides. Suavis autem narratio est , quae habet admirationes , exspectationes , exitus inopinatos , interpositos motus animorum , colloquia personarum , dolores , iracundias , metus , laetities , cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

- 33 *Filius.* Nempe ea sequuntur , quae ad faciendam fidem pertinent. *Pater.* Ita est : quae quidem in confirmationem et reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando , nostra probare volumus : in reprehendendo , redarguere contraria. Quoniam igitur omne , quod in controversiam venit , id aut sit , necne sit , aut quid sit , aut quale sit quaeritur : in primo coniectura valet , in altero
- 34 definitio , in tertio ratio. *Filius.* Teneo istam di-
- 35 s0 stributionem. Nunc coniecturae locos quaero. *Pater.* In verisimilibus , et in propriis rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia verisimile , quod plerumque ita fiat : ut , adolescentiam proclivorem esse ad libidinem. Propriae autem notae argumentum , quod nunquam aliter fit , certumque declarat , ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus et quasi membris narrationis. ea sunt in personis , in locis , in temporibus , in factis , in eventis , in rerum ipsarum negotiorumque naturis. In personis naturae primum spectantur , valetudinis , figurae , virium , aetatis , ma-

rium, feminarum : atque haec quidem in corpore : animi autem, aut quemadmodum affecti sint, virtutibus, vitiis, artibus, inertis ; aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, voluptate, molestia. Atque haec quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiae, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, divitiae, libertas, et ea, quae sunt iis contraria. In locis ³⁶ autem et illa naturalia, maritimi an remoti a mari : plani an montuosi : laeves an asperi : salubres an pestilentes : opaci an aprici : et illa fortuita, culti an inculti : celebres an deserti : coaedificati an vasti : obscuri an rerum gestarum vestigiis nobilitati : consecrati an profani. In temporibus autem ³⁷ praesentia, et praeterita, et futura cernuntur. ³⁷ in his ipsis, vetusta, recentia, instantia, paulo post, aut aliquando futura. Infunt etiam in temporibus illa, quae temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, aestas, autumnus : aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas ; quae sunt naturalia : fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiae. Iam facta et eventus aut consilii ³⁸ sunt, aut imprudentiae ; quae est aut in casu, aut in quadam animi permotione : casu, cum aliter cecidit, ac putatum sit : permotione, cum aut oblivio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permovet. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum et malorum tria sunt genera. nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiae, ad argumentum subiectae, perlustrandae

animo partes erunt omnes, et ad id, quod age-
 39 tur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam ge-
 nus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis
 fumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio,
 permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, et
 eorum aliquid, quod sensu percipi possit: etiamsi
 praeparatum aliquid, si communicatum cum ali-
 40 quo, si postea visum, auditum, indicatum. Veri-
 similia autem partim singula movent suo ponde-
 re, partim, etiamsi videntur esse exigua per se,
 multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt.
 atque in his verisimilibus insunt nonnunquam
 etiam certae rerum et propriae notae. Maximam
 autem facit fidem ad similitudinem veri, primum
 exemplum; deinde introducta rei similitudo: fa-
 bula etiam nonnunquam, etsi est incredibilis, ta-
 men homines commovet.

12 *Filius.* Quid? definitionis quae ratio est et quae
 41 via? *Pater.* Non dubium est id quidem, quin de-
 finitio genere declaretur, et proprietate quadam,
 aut etiam communium frequentia, ex quibus, pro-
 prium quid sit, eluceat. Sed quoniam de propriis
 oritur plerumque magna dissensio, definiendum
 est saepe ex contrariis, saepe etiam ex dissimili-
 bus, saepe ex paribus. Quamobrem descriptiones
 quoque sunt in hoc genere saepe aptae, et enu-
 meratio consequentium, inprimisque commovet
 explicatio vocabuli ac nominis.

42 *Filius.* Sunt exposita iam fere ea, quae de facto,
 quaeque de facti appellatione quaeruntur. Nempe
 igitur ea restant, quae, cum factum constet, et

nomen, qualia sint vocatur in dubium. *Pater.* Est ita, ut dicis. *Filius.* Quae sunt igitur in eo genere partes? *Pater.* Aut iure factum, depellendi aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiae, aut religionis, aut patriae nomine, aut denique necessitate, incititia, casu. Nam quae motu ⁴³ animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis iudiciis, non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo, quale sit, quaeritur, ex controversia, iure, et rectene actum sit, quaeri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. *Filius.* Ages ergo, quo ⁴⁴ nam in confirmationem et reprehensionem divi-feras orationis fidem, et dictum de altero est: expone nunc de reprehendendo. *Pater.* Aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumserit, si fictum aut falsum esse possis docere; aut redarguenda ea, quae pro verisimilibus sumpta sint: primum dubia sumpta esse pro certis: deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici: tum ex iis, quae sumserit, non effici, quod velit. Accedere autem oportet ad singula. sic universa franguntur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit: con-querenda conditio communis periculi, si ingeniis hominum criminoforum sit exposita vita innocentium.

Filius. Quoniam, unde inveniuntur quae ad fi- ¹³ dem pertinent, habeo, quemadmodum in dicen- ⁴⁵ do singula tractentur, exspecto. *Pater.* Argumen-

rationem quaerere videris , quae est argumenti explicatio : quae sumpta ex iis locis , qui sunt expositi , conficienda et distinguenda dilucide est.

46 *Filius.* Plane istuc ipsum desidero. *Pater.* Est ergo (ut supra dictum est) explicatio argumenti , argumentatio : sed ea conficitur , cum sumseris aut non dubia , aut probabilia , ex quibus id efficias , quod aut dubium , aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo sunt genera , quorum alterum ad fidem directo spectat ; alterum se inflectit ad motum. Dirigitur , cum proposuit aliquid , quod probaret , sumsitque ea , quibus niteretur : atque his confirmatis , ad propositum retulit , atque conclusit. Illa autem altera argumentatio , quasi retro et contra , prius sumit , quae vult , eaque confirmat : deinde id , quod proponendum fuit , per motis animis iacit ad extremum.

47 Est autem illa varietas in argumentando , et non iniucunda distinctio : ut , cum interrogamus nosmet ipsi , aut percontamur , aut imperamus , aut optamus , quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus , non semper a proposito ordientes : et si non omnia disputando confirmabimus , breviterque interdum , quae erunt satis aperta , ponemus : quodque ex his efficietur , si id apertum sit , non habebimus necesse semper concludere.

48 *Filius.* Quid ? illa , quae sine arte appellantur ,

quae iamdudum assumpta dixisti , ecquonam modo , ecquonam loco artis indigent ? *Pater.* Illa vero indigent ; nec eo dicuntur sine arte , quod

ita sunt, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamen arte tractat, et maxime in testibus. Nam et de toto genere testium, 49 quam id sit infirmum, saepe dicendum est: et argumenta, rerum esse propria: testimonia, voluntatum: utendumque est exemplis, quibus testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsus, si praemio, si gratia adducti: comparandique superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Saepe etiam quaestioni- 50 bus resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sunt, morique maluerunt falsum fatendo, quam verum infitiando dolere. Multi etiam suam vitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent: alii autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicii, ac mortis, vim tormentorum pertulerunt: alii ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda sunt. Neque est obscurum, quin 51 (quoniam in utramque partem sunt exempla, et item ad coniecturam faciendam loci) in contrariis contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

Filius. Extrema tibi pars restat orationis, quae 15
posita in perorando est, de qua sane velim audire. 52

Pater. Facilior est explicatio perorationis. nam est divisa in duas partes, amplificationem, et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando: et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re
 53 aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quae vim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non vulgata, superlata, imprimisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus soluta, quae dicuntur sine coniunc-
 54 tione, ut plura videantur. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata, et ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora: omninoque semper quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Haec igitur in verbis; quibus actio vocis, vultus, et gestus congruens, et apta ad animos permovendos, accommodanda est. Sed et in verbis, et in actione causa erit tenenda, et pro re agenda. nam haec, quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert; diligenter,
 16 quid quemque deceat, iudicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, qui-
 55 bus illa, quae dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatae, et consequentium frequentatio, et contrariarum, et dissimilium, et inter se pugnantium rerum conflictio: et causae,

et ea, quae sunt de causis orta, maximeque similitudines et exempla: fictae etiam personae: muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae magna habentur: quorum est duplex genus. Alia enim natura magna⁵⁶ videntur, alia usu: natura, ut coelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt: ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt: usu, quae videntur hominibus aut prodesse, aut obesse vehementius: quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honestate, ut virtutum, maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda: et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur. Proprius locus est augendi, in¹⁷ his rebus aut amissis, aut amittendi periculo. nihil⁵⁷ est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si bona ex fortuna quis cadat: et, a quorum caritate divellatur: quae amittat, aut amiserit: in quibus malis sit, futurusve sit, exprimatur breviter. Cito enim arescit lacryma, praesertim in alienis malis. nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est. minuta est enim omnis diligentia. hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicii, quo quaque in causa⁵⁸ genere utamur augendi. In illis enim causis, quae

ad delectationem exornantur , ii loci tractandi sunt , qui movere possunt expectationem , admirationem , voluptatem : in cohortationibus autem , bonorum ac malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis accusatori fere , quae ad iracundiam ; reo plerumque , quae ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam
 59 movere debet , et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est , nonnunquam laudatori , suavori non saepe , accusatori saepius , quam reo , necessaria. Huius tempora duo sunt , si aut memoriae diffidas eorum , apud quos agas , vel intervallo temporis , vel longitudine orationis : aut frequentatis firmitatis orationis , et breviter expositis , vim est
 60 habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est , quod ponenda sunt contraria ; quorum dissolutio in brevitate lucebit , aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum , ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis. id effugiet , qui non omnia minima repetet , sed brevia singula attingens , pondera rerum ipsa comprehendet.

18 *Filius.* Quoniam et de ipso oratore , et de oratione dixisti , expone eum mihi nunc , quem ex tribus extremum proposuisti , quaestionis locum.

61 *Pater.* Duo sunt , ut initio dixi , quaestionum genera : quorum alterum , finitum temporibus et personis , causam appello : alterum infinitum , nullis neque personis , neque temporibus notatum , propositum voco. Sed est consultatio quasi pars causae quaedam et controversiae. inest enim infinitum in definito , et ad illud tamen referuntur omnia.

Quamobrem prius de proposito dicamus : cuius ⁶² genera sunt duo, cognitionis alterum ; eius scientia est finis , ut , verine sint sensus : alterum actionis ; quod refertur ad efficiendum quid , ut , si quaeratur , quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria : sit , necne : quid sit : quale sit. Sit , necne , ut , ius in natura sit , an in more : quid autem sit ; sitne ius id , quod maiori parti sit utile : quale autem sit ; iuste vivere , sit , necne , utile. Actionis autem duo sunt genera : ⁶³ unum , ad persequendum aliquid , aut declinandum ; ut , quibus rebus adipisci gloriam possis , aut quomodo invidia vitetur : alterum , quod ad aliquod commodum usumque refertur ; ut , quemadmodum sit respublica administranda , aut , quemadmodum in paupertate vivendum. Rursus autem ⁶⁴ ex cognitionis consultatione , ubi , sit ; necne sit , aut fuerit , futurumve sit , quaeritur , unum genus est quaestionis , possitne aliquid effici ? ut , cum quaeritur , ecquisnam perfecte sapiens esse possit ? alterum , quemadmodum quidque fiat ; ut , quonam pacto virtus pariat , naturane , an ratione , an usu ? Cuius generis sunt omnes , in quibus , ut in obscuris naturalibusque quaestionibus , causae rationesque rerum explicantur. Illius autem generis , ¹⁹ in quo , quid sit id , de quo agitur , quaeritur , ⁶⁵ duo sunt genera : quorum in altero disputandum est , aliud , an idem sit , ut pertinacia et perseverantia : in altero autem , descriptio generis alicuius , et quasi imago exprimenda est , ut , qualis sit avarus , aut quid sit superbia. Tertio autem in genere , in ⁶⁶

quo, quale sit, quaeritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de aequitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile, in republica administranda versari. De aequitate vero sic: ut, Sitne aequum, amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur, quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid aequius: atque etiam, quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum: cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis: cuius alterum est praecipendi genus, quod ad rationem officii pertinet: ut, quemadmodum colendi sint parentes: alterum autem ad sedandos animos, et oratione sanandos, ut in consolandis moeroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos, vel concitandos. Atque haec fere est partitio consultationum.

20 *Filius.* Cognovi: sed quae ratio sit in his inveniendi et disponendi, requiro. *Pater.* Quid? tu
68 aliamne censes, et non eandem, quae est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem et ad invenendum ducantur omnia? Collocandi autem quae

est exposita in aliis ratio, eadem huc transfertur.

Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant omnino. 69
Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius, exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros fuscipimus, et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius civitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum, aut in provisione posteritatis temporis, aut in praeteriti disceptatione versatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera causarum exstiterunt: 70
unum, quod a meliori parte, laudationis est appellatum: deliberationis alterum; tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. *Filius.* Mihi vero placet.

Pater. Ac laudandi vituperandique rationes, quae 21
non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter, atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae con- 71
iuncta cum virtute sunt: et quae cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitude. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendisque factis, sine ullis

argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firman-
 tur, sed ea, quae certa, aut pro certis posita
 sunt, augentur. Quamobrem ex iis, quae ante
 dicta sunt, et narrandi, et augendi praecepta re-
 72 petentur. Et, quoniam in his causis omnis ratio
 fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem
 refertur, utendum erit iis in oratione singulo-
 rum verborum insignibus, quae habent plurimum
 suavitatis: id est, ut factis verbis, aut vetustis,
 aut translatis frequenter utamur, et in ipsa con-
 structione verborum, ut paria paribus, et similia
 similibus saepe referantur: ut contraria, ut gemi-
 nata, ut circumscripta numerose, non ad simili-
 tudinem versuum, sed ad explendum aurium sen-
 73 sum, apto quodam quasi verborum modo. Adhi-
 bendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum
 sunt, sive quae admirabilia et nec opinata, sive
 significata monstris, prodigiis, et oraculis: sive
 quae videbuntur ei, de quo agimus, accidisse di-
 vina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius,
 qui audit, et admiratio, et improvise exitus, ha-
 22 bent aliquam in audiendo voluptatem. Sed quoniam
 74 in tribus generibus bona malave versantur, exter-
 nis, corporis, et animi; prima sunt externa,
 quae ducuntur a genere: quo breviter modice-
 que laudato, aut, si erit infame, praetermisso; si
 humile, vel praeterito, vel ad augendam eius,
 quem laudes, gloriam, tracto; deinceps, si res
 patietur, de fortunis erit et facultatibus dicendum.

postea de corporis bonis ; in quibus quidem , quae virtutem maxime significat , facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum , quorum collocatio triplex est. aut enim temporum servandus est ordo , aut in primis recentissimum quodque dicendum , aut multa et varia facta in propria virtutum genera sunt digerenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens , ex multis et variis disputationibus nunc in quandam angustam et brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex. ⁷⁵ aut enim scientia cernitur virtus , aut actione. Nam , quae prudentia , quae calliditas , quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur , haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus , regendisque animi motibus laudatur , eius est munus in agendo : cui temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus , domestica ; in publicis , civilis appellari solet. Temperantia autem in suas ⁷⁷ itidem res , et in communes distributa est , duobusque modis in rebus commodis discernitur ; et ea , quae absunt , non expetendo , et ab iis , quae in potestate sunt , abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nam quae venientibus malis obstat , fortitudo ; quae , quod iam adest , tolerat et perfert , patientia nominatur. Quae autem haec uno genere complectitur , magnitudo animi dicitur : cuius est liberalitas , in usu pecuniae : simulque altitudo animi , in capiendis incommodis , et maxime iniuriis : et omne , quod est eius generis , grave , sedatum , non turbulentum. In ⁷⁸ comunione autem quae posita pars est , iustitia dici-

tur, eaque erga deos, religio, erga parentes, pietas, vulgo autem bonitas: creditis in rebus fides, in moderatione animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nominatur. Atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae: quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa, quibusque positis quid sequatur, distinguit et iudicat: quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quae ex eodem hausta genere, quo illa, quae in disputando est, uberior est atque latior, et ad motus animorum, vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maxime consequens, verecundia est. Atque hi sunt fere quasi quidam habitus animi, sic affecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti: a quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam perfecti animi habitus, ad virtutem quasi praeculti, et praeparati rectis studiis et artibus: ut, in suis rebus, studia literarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum: in communibus, propensiora studia in aliquo genere virtutis praecipue colendo, aut divinis rebus deserviendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter,

ne fallant ea nos vitia, quae virtutem videntur imitari. nam et prudentiam malitia, et temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis, et magnitudinem animi superbia in animis extollendis, et despicientia in contemnendis honoribus, et liberalitatem effusio, et fortitudinem audacia imitatur, et patientiam duritia immanis, et iustitiam acerbitas, et religionem superstitio, et lenitatem mollitia animi, et verecundiam timiditas, et illam disputandi prudentiam concertatio captatioque verborum, et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus: sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit: et, si quid cui magnum aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri: tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque iisdem inveniendi locis causae rerum, et eventus, et consequentia requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri debet, si modo quid erit animadvertendum, aut in ipso genere mortis, aut in iis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

Filius. Accepi ista, didicique breviter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam

quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda quam viam, et quae praecepta teneamus.

Pater. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaque dicenda, ut illa prima sint suafori, aut dissuafori videnda, quid aut possit fieri, aut non possit, et quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit: et, si quid necesse est, (necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus,) id est reliquis, et honestatibus in

84 civili ratione, et commodis anteponendum. Cum autem quaeritur, quid fieri possit, videndum etiam est, quam facile possit. nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit, quam sit magnum. Quod enim permagni interest,

85 pro necessario saepe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasionem et dissuasionem; suafori proponitur simplex ratio: si et utile est, et fieri potest, fiat. Dissuafori duplex: una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suafori utrumque docendum est,

86 dissuafori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria;

quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quae
 fita sunt in officiis atque virtutibus : alia, quod
 aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae. Eo- 87
 rum autem, quae propter se expetuntur, partim
 honestate ipsa, partim commoditate aliqua expe-
 tuntur : honestate, ea, quae proficiuntur ab iis
 virtutibus, de quibus paulo ante est dictum ; quae
 sunt laudabilia ipsa per se : commoditate autem
 aliqua, quae sunt in corporis aut in fortunae bo-
 nis expetenda. quorum alia sunt quasi cum hone-
 state coniuncta, ut honos, ut gloria : alia diversa,
 ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiae,
 clientelae. Est etiam quaedam quasi materies sub- 25
 iecta honestati : quae maxime spectatur in amici- 83
 tiis. amicitiae autem caritate et amore cernuntur.
 nam cum deorum, tum parentum, patriaeque cul-
 tus, eorumque hominum, qui aut sapientia, aut
 opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Con-
 iuges autem, et liberi, et fratres, et alii, quos
 usus familiaritasque coniunxit, quamquam etiam
 caritate ipsa, tamen amore maxime continentur.
 In his igitur rebus cum bona sint, facile est in-
 tellectu, quae sint contraria. Quodsi semper optima 89
 tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea
 perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed
 quia temporibus, quae vim habent maximam, per-
 saepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, ea-
 rumque rerum contentio plerumque deliberationes
 efficit : ne aut opportuna propter dignitatem, aut
 honesta propter utilitatem relinquuntur, ad hanc
 difficultatem explicandam praecepta referamus. Et 90

quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad
 opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est
 oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo
 esse genera; alterum indoctum et agreste, quod
 anteferat semper utilitatem honestati; alterum hu-
 manum et politum, quod rebus omnibus dignita-
 tem anteponat. Itaque huic generi laus, honor,
 gloria, fides, iustitia, omnisque virtus: illi autem
 alteri, quaestus, emolumentum, fructusque pro-
 ponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est
 inimica virtuti, bonique naturam fallaciter imi-
 tando adulterat, quam immanissimus quisque acer-
 rime sequitur, neque solum honestis rebus, sed
 etiam necessariis anteponeit, in suadendo, cum ei
 generi hominum consilium des, saepe sane lau-
 26 danda est. Et illud videndum, quanto magis ho-
 91 mines mala fugiant, quam sequantur bona. nam
 neque honesta tam expetunt, quam devitant tur-
 pia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis lau-
 dem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam
 ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus
 fugiat? quarum rerum dolor gravis est. Est genus
 hominum ad honestatem natum, malo cultu pra-
 visque opinionibus corruptum. quare in cohori-
 tando atque suadendo propositum quidem nobis
 erit illud, ut doceamus, qua vi bona consequi,
 92 malaque vitare possimus: sed apud homines bene
 institutos plurimum de laude et de honestate dice-
 mus: maximeque ea virtutum genera tractabimus,
 quae in communi hominum utilitate tuenda au-
 gendaque versantur. Sin apud indoctos imperitoſ-

que dicemus ; fructus , emolumenta , voluptates ,
vitationesque dolorum proferantur : addantur etiam
contumeliae atque ignominiae. Nemo enim est tam
agrestis , quem non , si ipsa minus honestas , con-
tumelia tamen et dedecus magnopere moveat.
Quare , quod ad utilitatem spectet , ex iis , quae
dicta sunt , reperietur : quid autem possit effici , 93
necne , in quo etiam , quam facile possit , quam-
que expediat , quaeri solet , maxime ex causis iis ,
quae quamque rem efficiant , est videndum. Cau-
sarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae ,
quae ipsae conficiunt ; aliae , quae vim aliquam
ad conficiendum afferunt. Itaque illae superiores ,
conficientes vocentur : hae reliquae ponantur in
eo genere , ut sine his confici non possit. Confi- 94
ciens autem causa alia est absoluta et perfecta per
se ; alia aliquid adiuvans , et efficiendi socia quae-
dam : cuius generis vis varia est , et saepe aut
maior , aut minor , ut et illa , quae maximam
vim habet , sola saepe causa dicatur. Sunt autem
aliae causae , quae aut propter principium , aut
propter exitum , conficientes vocantur. Cum au-
tem quaeritur , quid sit optimum factu ; aut uti-
litas , aut spes efficiendi ad assentiendum impellit
animos. Et , quoniam de utilitate iam diximus , 27
de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere , 95
quibuscum , et contra quos , quo tempore , aut
quo loco , aut quibus facultatibus armorum , pec-
uniae , sociorum , earumve rerum , quae ad quam-
que rem efficiendam pertinent , possimus uti , re-
quirendum est. Neque solum ea sunt , quae nobis

suppetant , sed etiam illa , quae adversentur , vi-
 denda. Et , si ex contentione procliviora erunt
 nostra ; non solum effici posse quae suademus ,
 erit persuadendum : sed curandum etiam , ut illa
 facilia , proclivia , iucunda videantur. Dissuadenti-
 bus autem , aut utilitas labefactanda est , aut effi-
 ciendi difficultates efferendae , neque aliis ex prae-
 96 ceptis , sed iisdem ex suasionis locis. Uterque vero
 ad augendum habeat exemplorum aut recentium ,
 quo notiora sint , aut veterum , quo plus aucto-
 ritatis habeant , copiam. Maximeque fit in hoc ge-
 nere meditatus , ut possit vel utilia ac necessaria
 saepe honestis , vel haec illis anteferre. Ad com-
 movendos autem animos maxime proficient , si
 incitandi erunt , huiusmodi sententiae , quae aut
 ad explendas cupiditates , aut ad odium fatiandum ,
 aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem
 reprimendi ; de incerto statu fortunae , dubisque
 eventis rerum futurarum , et retinendis suis for-
 tunis , si erunt secundae : sin autem adversae , de
 97 periculo commonendi. Atque hi quidem sunt per-
 orationis loci. Principia autem in sententiis di-
 cendis brevia esse debent. non enim supplex , ut
 ad iudicem , venit orator , sed hortator , atque
 auctor. Quare proponere , qua mente dicat , quid
 velit , quibus de rebus dicturus sit , debet , horta-
 rique ad se breviter dicentem audiendum. Tota
 autem oratio , simplex , et gravis , et sententiis
 debet ornatior esse , quam verbis.

28 *Filius.* Cognovi iam laudationis et suasionis lo-
 98 cos. nunc , quae iudiciis accommodata sint , ex-

specto ; idque nobis genus restare unum puto.
Pater. Recte intelligis. Atque eius quidem generis
 finis est aequitas ; quae non simpliciter spectatur ,
 sed ex comparatione nonnunquam : ut , cum de
 verissimo accusatore disputatur , aut cum heredita-
 ris sine lege , aut sine testamento , petitur posses-
 sio : in quibus causis quid aequius , aequissimum-
 ve sit , quaeritur : quas ad causas facultas petitur
 argumentationum ex iis , de quibus mox dicetur ,
 aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium , de con- 29
 stituendo ipso iudicio solet esse contentio , cum
 aut , sitne actio illi , qui agit , aut iamne sit , aut
 num iam esse desierit , aut illane lege , hisne ver-
 bis sit actio , quaeritur. Quae etiam si ante , quam
 res in iudicium venit , aut concertata , aut diiudicata ,
 aut confecta [non] sunt ; tamen in ipsis iudiciis per-
 magnum saepe habent pondus , cum ita dicitur : Plus
 petisti : fero petisti : non fuit tua petitio : non a me , non
 hac lege , non his verbis , non hoc iudicio. Quarum 100
 causarum genus est positum in iure civili : quod
 est in privatarum ac publicarum rerum lege , aut
 more positum ; cuius scientia neglecta ab oratori-
 bus plerisque , nobis ad dicendum necessaria vi-
 detur. Quare de constituendis actionibus , accipien-
 dis subeundisque iudiciis , de excipienda iniquitate
 actionis , de comparanda aequitate , quod ea fere
 generis eius sunt , ut , quamquam in ipsum iudi-
 cium saepe delabantur , tamen ante iudicium trac-
 tanda videantur , paululum ea separo a iudiciis ,
 tempore magis agendi , quam dissimilitudine ge-
 neris. Nam omnia , quae de iure civili , aut de

aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus: quae in aequitate et iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt
 29 me consistit. In omnibus igitur causis tres sunt
 101 gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quod obiicitur, factum neges; aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere, atque id esse, quod adversarius criminetur; aut, si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, et rectum esse,
 102 quod feceris, concedendumve, defendas. Ita primus ille status, et quasi conflictio cum adversario, coniectura quadam; secundus autem definitione atque descriptione, aut informatione verbi; tertius aequi, et veri, et recti, et humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet, aliquo statu, aut infirmando, aut definiendo, aut aequitate opponenda, sed etiam rationem subiiciat recusationis suae: primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem infirmationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponitur in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia factum fatetur. Deinde unicuique rationi
 103 opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur: quamquam non ea magis, quae contra

rationem defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes, continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur ab reo ad recusandum, depellendi criminis causa: quae nisi esset, quid defenderet, non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, et ex ³⁰ firmamenti conflictione, et quasi concursu, quaestio ¹⁰⁴ exoritur quaedam, quam disceptationem voco: in qua, quid veniat in iudicium, et de quo disceptetur, quaeri solet. nam prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem: ut in coniectura, Ceperitne pecunias Decius; in definitione, Minueritne maiestatem Norbanus; in aequitate, Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et confusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem et prima quaestio, et disceptatio est extrema. In ¹⁰⁵ illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Caepione turbulentius: populi enim Romani dolor iustus vim illam excitavit, non tribuni actio: maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani, in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quam diminuta: et ubi ita refertur, Maiestas est in imperii, atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is,

qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit : existit illa disceptatio , Minueritne maiestatem , qui voluntate populi Romani rem gratam ,
 106 et aequam per vim egerit. In his autem causis , ubi aliquid recte factum , aut concedendum esse factum defenditur , cum est facti subiecta ratio , sicut ab Opimio , Iure feci , salutis omnium , et conservandae reipublicae causa : relatumque est ab Decio , Ne sceleratissimum quidem civem , sine iudicio , iure ullo necare potuisti : oritur illa disceptatio , Potueritne recte , salutis reipublicae causa , civem , everforem civitatis , indemnatum necare ? Ita disceptationes eae , quae in his controversiis oriuntur , quae sunt certis personis et temporibus notatae , sunt rursus infinitae , detractisque temporibus et personis ,
 31 rursus ad consultationis formam rationemque revocantur. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa
 107 ponenda sunt , si qua ex scripto legis , aut testamenti , aut verborum ipsius iudicii , aut alicuius stipulationis , aut cautionis opponuntur defensionibus contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit , quae coniectura continentur. quod enim factum negatur , id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit , genere scripti ipsius. Nam etiamsi verbum aliquod de scripto definiendum est , quam vim habeat : ut , cum ex testamenti , quid sit penus , aut cum ex lege praedii quaeritur , quae sint ruta caesa : non scripti genus , sed verbi interpretatio controversiam parit.
 108 Cum autem plura significantur scripto , propter verbi , aut verborum ambiguitatem , ut liceat ei ,

qui contra dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat, aut velit: aut, si ambigüe scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere, vel alio se, eadem de re, contrarie scripto defendere: tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiaeque contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrariis scriptis, utrum magis sit comprobandum.

Disceptatio autem cum est constituta, propo- 109
 fitum esse debet oratori, quo omnes argumenta-
 tiones, repetitae ex inveniendi locis, coniiciantur.
 Quod quamquam satis est ei, qui videt, quid in
 quoque loco lateat, quique illos locos, tanquam
 thesauros aliquos argumentorum, notatos habet:
 tamen ea, quae sunt certarum causarum propria,
 tangemus. In coniectura igitur, cum est in infitiando 32
 reus, accusatori haec duo prima sunt; (sed accu- 110
 fátorem pro omni actore et petítore appello: pos-
 sunt enim etiam sine accusatione in causis haec ea-
 dem controversiarum genera versari;) sed haec
 duo sunt ei prima, causa et eventus. Causam ap-
 pello, rationem efficiendi: eventum, id, quod est
 effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulo
 ante in suasionis locis distributa est. Quae enim 111
 in consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur,
 quamobrem aut utilitatem viderentur habitura,
 aut efficiendi facultatem, eadem, qui de factó ar-
 gumentabitur, colligere debet, quamobrem et
 utilia illi, quem arguet, fuisse, et ab eo effici po-
 tuisse demonstrat. Utilitatis coniectura movetur,

si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut ma-
 lorum metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo
 112 illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectan-
 tur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira
 recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si
 iniuriae dolor: si honoris, si gloriae, si imperii, si
 pecuniae cupiditas: si periculi timor, si aes alie-
 num, si angustiae rei familiaris: si audax, si levis,
 si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si
 amans, si commota mente, si vinolentus, si cum
 spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut, si pa-
 tefactum esset, depellendi criminis, vel perrumpendi
 periculi, vel in longinquum tempus differendi:
 aut si iudicii poena levior, quam facti praemium:
 aut si facinoris voluptas maior, quam damnationis
 113 dolor. His fere rebus facti suspicio confirmatur, cum
 et voluntatis in reo causae reperiuntur, et facultas.
 In voluntate autem utilitas ex adeptione alicuius
 commodi, vitationeque alicuius incommodi quae-
 ritur, ut aut spes, aut metus impulisse videatur,
 aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in
 fraudem, quam ratio utilitatis, impellit. Quam-
 114 obrem sint haec dicta de causis. *Filius.* Teneo, et
 quaero, qui sint illi eventus, quos ex causis effeci
 33 dixisti. *Pater.* Consequentia quaedam signa praete-
 riti, et quasi impressa facti vestigia: quae quidem
 vel maxime suspicionem movent, et quasi tacita
 sunt criminum testimonia: atque hoc quidem gra-
 viora, quod causae communiter videntur insimulare
 et arguere omnes posse, quorum modo interfuerit
 aliquid: haec proprie attingunt eos ipsos, qui ar-

gauntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Haec enim talia sunt, quae aut in re ipsa, aut etiam ante quam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Quae si non¹¹⁵ erunt, tamen causis ipsis, et efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non posset: ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augen-¹¹⁶ dum, non esse exspectandum, dum fateatur: argumentis peccata convinci: et hic etiam exempla ponentur. Atque haec quidem de argumentis. Sin au-³⁴ tem erit etiam testium facultas: primum genus erit¹¹⁷ ipsum laudandum, dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione effecisse, testes effugere non potuisse: deinde singuli laudentur: (quae autem essent laudabilia, dictum est:) deinde etiam argumento firmo; (quia tamen saepe falsum est, posse recte non credi:) viro bono et firmo, sine vitio iudicis, non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues; dicendum erit, non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire pos-

sint. Sin quaestiones habitae, aut postulatio ut ha-
 beantur, causam adiuuabunt: confirmandum genus
 primum quaestionum erit: dicendum de vi dolo-
 ris, de opinione maiorum, qui eam rem totam,
 218 nisi probassent, certe repudiassent; de institutis
 Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum homi-
 num, apud quos etiam (id quod acerbissimum
 est) liberi civesque torquentur; de nostrorum
 etiam prudentissimorum hominum institutis, qui
 cum de servis in dominos quaeri nolissent, de
 incestu tamen et coniuratione, quae facta me con-
 sule est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam
 disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quae-
 stiones, et meditata, puerilisque dicenda. Tum fa-
 cienda fides, diligenter esse et sine cupiditate
 quaesitum: dictaque quaestionis, argumentis, et
 coniectura ponderanda. Atque haec accusationis
 35 fere membra sunt. Defensionis autem primum in-
 119 firmatio causarum; aut non fuisse, aut non tan-
 tas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse
 idem consequi; aut non iis se esse moribus, non
 ea vita; aut nullos animi motus, aut non tam
 impotentes fuisse. Facultatium autem infirmatione
 utetur, si aut vires, aut animum, aut copias, aut
 opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus,
 aut locum non idoneum, aut multos arbitros,
 quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum,
 ut id susciperet, quod occultare non posset, ne-
 que tam amentem, ut poenas ac iudicia contem-
 120 neret. Consequentia autem diluet, exponendo, non
 esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo ad-

misso consequi possent : consistetque in singulis :
 et ea , aut eorum , quae ipse facta esse dicit , pro-
 pria esse defendet potius , quam criminis : aut si
 sibi cum accusatore communia essent , pro peri-
 culo potius , quam contra salutem valere debere :
 testiumque et quaestionum genus universum , et
 quod poterit , in singulis , ex reprehensionis locis ,
 de quibus ante dictum est , refellet. Harum causa- 121
 rum principia , suspiciosa ad acerbitatem , ab ac-
 cusatore ponentur ; denunciabiturque insidiarum
 commune periculum , excitabunturque animi , ut
 attendant. Ab reo autem , querela conflatu criminis
 collectarumque suspicionum , et accusatoris insidiae ,
 et item commune periculum proferetur , animique
 ad misericordiam allicientur , et modice benevo-
 lentia iudicum colligetur. Narratio autem accusa-
 toris , erit quasi membratim gesti negotii suspi- 121
 ciosa explicatio , sparsis omnibus argumentis , ob-
 scuratis defensionibus. Defensori , aut praeteritis ,
 aut obscuratis suspicionum argumentis , rerum ip-
 sarum eventus erunt casusque narrandi. In confir- 122
 mandis autem nostris argumentationibus , infirman-
 disque contrariis , saepe erunt accusatori motus
 animorum incitandi , reo mitigandi. Atque haec
 quidem utrique maxime in peroratione facienda :
 alteri frequentatione argumentorum , et coacerva-
 tione universa ; alteri , si plane causam redarguen-
 do explicarit , enumeratione , ut quidque diluerit ,
 et miseratione ad extremum.

Filius. Scire mihi iam videor , quemadmodum 36
 coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audia- 123

mus. *Pater.* Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit, et uter ad communem verbi vim, et ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii, qui audient, magis et propius accesserit, is vincat necesse est.

- 124 Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoque verbo: ut, si in reo, pecunia absoluto, rursusque revocato, praevaricationem accusator esse definiat, omnem iudicii corruptelam ab reo; defensor autem, non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo: sit ergo haec contentio prima verborum, in qua, etiamsi propius accedat ad consuetudinem mentemque sermonis defensoris definitio, ta-
- 125 men accusator sententia legis nititur: negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserint, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit; si unus accusator corruptus sit, rescindere: nititur aequitate: ut illa quasi scribenda lex sic esset, quaeque tamen complecteretur in iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse
- 126 dicitur: defensor autem testabitur consuetudinem sermonis, verbique vim ex contrario reperiet, quasi ex vero accusatore, cui contrarium est nomen praevaricatoris; ex consequentibus, quod ea litera de accusatore solet dari iudici; ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis, quasi varie esse positus videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos,

ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquam periculi : communeque fit hoc praeceptum, ut, cum uterque definierit, quam maxime potuerit ad communem sensum vimque verbi, tum similibus, exemplisque eorum, qui ita locuti sunt, suam definitionem sententiamque confirmet. Atque ¹²⁷ accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat : defensor autem et ea, quam proposui, aequitate nitatur, et, ea cum secum faciat, non re, sed depravatione verbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos. nam et similibus utetur, et contrariis, et consequentibus ; quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi ¹²⁸ autem causa, quae, aut cum digredientur a causa, dici solent, aut cum perorabunt, haec vel ad odium, vel ad misericordiam, vel omnino ad animos iudicum movendos ex iis, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominumve aut invidia, aut dignitas postulabit.

Filius. Habeo ista : nunc ea, quae quum, ³⁷ quae le sit quippiam, disceptatur, quaeri ex utraque ¹²⁹ parte deceat, velim audire. *Pater.* Contentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehendantur : sed, quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. quod dividitur in duas partes primas, naturam atque legem : et utriusque generis vis in ³⁸ divinum et humanum ius est distributa : quorum

130 aequitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem vis est duplex : cuius altera directi, et veri, et iusti, et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur ; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet : quod in beneficio, gratia ; in iniuria, ultio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis : sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more, retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud. publicum, lex, senatusconsultum, foedus ; privatum, tabulae, pactum conventum, stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conventis hominum, et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo

131 naturali iure praescriptum est. Et quoniam breviter aperti fontes sunt, quasi quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debent ea, quae dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis, qui sua sponte et voluntate fecissent : ad eius facti deprecationem, ignoscendi petenda venia est : quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere : nisi praeterea tu quid requiris.

38 *Filius.* Illud equidem, quod iam unum restare
132 video, quale sit, cum disceptatio versatur in scrip-

tis. *Pater.* Recte intelligis : eo enim exposito , munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim hanc significationem , qua utetur ipse , dignam scriptoris prudentia esse defendet : uterque id , quod adversarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet , aut absurdum , aut inutile , aut iniquum , aut turpe esse defendet , aut etiam discrepare cum ceteris scriptis , vel aliorum , vel maxime , si poterit , eiusdem ; quamque defendet ipse , eam rem et sententiam quemvis prudentem , et iustum hominem , si integrum daretur , scripturum fuisse , sed planius : eamque sententiam ,¹³³ quam significari posse dicet , nihil habere aut captionis , aut vitii ; contrariam autem si probarit , fore , ut multa vitia , stulta , iniqua , contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse videtur , et aliud scripsisse : qui scripto nitetur , eum , re exposita , recitatione uti oportebit ; deinde instare adversario , iterare , renovare , interrogare , num aut scriptum neget , aut contra factum infitietur. Post , iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus , amplificet rem lege¹³⁴ laudanda , audaciamque confutet eius , qui cum palam contra fecerit , idque fateatur , adsit tamen , factumque defendat. Deinde infirmet defensionem , cum adversarius aliud voluisse , aliud sensisse scriptorem , aliud scripsisse dicat , non esse ferendum , a quoquam potius latoris sensum , quam a lege , explicari. Cur ita scripserit , si ita non senserit ? Cur , cum ea , quae plane scripta sint , ne-

glexerit, quæ nusquam scripta sint, proferat ?
 Cur prudentissimos in scribendo viros, summæ
 stultitiæ putet esse damnandos ? Quid impedierit
 scriptorem, quo minus exciperet illud, quod ad-
 versarius, tanquam si exceptum esset, ita dicit se
 135 secutum ? Utetur exemplis iis, quibus idem scrip-
 tor : aut, si id non poterit, quibus alii, quod
 excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam
 ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit
 exceptum : aut iniqua lex, aut inutilis futura di-
 cetur, aut alia causâ obtemperandi, alia abrogan-
 di : dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde
 amplificandi causâ, de conservandis legibus, de
 periculo rerum publicarum atque privatarum, cum
 aliis locis, tum in perorando maxime graviter erit
 39 vehementerque dicendum. Ille autem, qui se sen-
 136 tentiæ legis voluntateque defendet, in consilio at-
 que in mente scriptoris, non in verbis ac literis
 vim legis positam esse defendet : quodque nihil
 exceperit in lege, laudabit, ne deverticula pecca-
 tis darentur, atque ut ex facto cuiusque iudex le-
 gis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum
 exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur,
 137 si verbis legum, ac non sententiis pareatur. Dein-
 de genus eiusmodi calliditatis et calumniæ retra-
 hatur in odium iudicis, cum quadam invidiosa
 querela. Et si incidet imprudentiæ causâ, quæ
 non ad delictum, sed ad casum necessitatemve
 pertineat, quod genus paulo ante attigimus : erit
 iisdem æquitatis sententiis contra acerbiteratem ver-
 borum deprecandum. Sin scripta inter se dissen-

tient : tanta series artis est , et sic inter se sunt pleraque connexa et apta , ut , quae paulo ante praecepta dedimus ambigui , quaeque proxime sententiae et scripti , eadem ad hoc genus causae tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem , quae nos adiuvat , eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum , ut alterius scripti sententiam , alterius verba defendamus. Ita quae modo de scripto sententiaque praecepta sunt , eadem huc omnia transferemus.

Expositae sunt tibi omnes oratoriae partitiones , quae quidem e media illa nostra Academia flo-
ruerunt : neque sine ea aut inveniri , aut intelligi , aut tractari possunt. nam et partiri ipsum , et definire , et ambigui partitiones dividere , et argumentorum locos nosse , et argumentationem ipsam concludere , et videre , quae sumenda in argumentando sint , quidque ex iis , quae sumta sunt , efficiatur ; et vera a falsis , verisimilia ab incredibilibus diiudicare , et distinguere , aut male sumta , aut male conclusa reprehendere , et eadem vel anguste differere , ut dialectici qui appellantur , vel , ut oratorem decet , late exprimere : illius exercitationis et subtiliter disputandi , et copiose dicendi [artis] est. De bonis vero rebus et malis ; aequis , iniquis ; utilibus , inutilibus ; honestis , turpibus , quam potest habere orator , sine illis maximarum rerum artibus , facultatem , aut copiam ? Quare haec tibi sint , mi Cicero , quae exposui , quasi indicia fontium illorum : ad

quos si nobis eisdem ducibus aliisve perveneris ,
 tum et haec ipsa melius , et multo maiora alia
 cognosces. *Filius.* Ego vero , ac magno quidem
 studio , mi pater : multisque ex tuis praeclarissi-
 mis muneribus nullum maius exspecto.

M. TULLII CICERONIS

A D

C. TREBATIUM,
TOPICA.

A R G U M E N T U M.

Trebatii voluntati satisfactorius hoc quasi compendium Topicorum Aristoteleorum fecit. Primo locos argumentorum cum artificiosorum tum *επεχωνων* breviter enumerat, definit quodque genus et exemplis illustrat c. 2. 3. 4. deinde fusius de singulis differit c. 5--20. ac addit tandem de diversis quaestionem causarumque generibus, quibus alios locos aliis aptiores esse ostendit.

MAiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et iis libris, quos brevi tempore satis multos¹ edidimus, digniores, e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum enim mecum in Tusculano esses, et in bibliotheca separatim uterque nostrum ad suum studium libellos, quos vellet, evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus, continuo a me eorum librorum sententiam requisisti. Quam tibi cum exposuissem,² disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore, ad eam rationem, via perveniremus ab Aristotele inventa, libris illis contineri: verecunde tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facile cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi illam traderem, egisti. Cum autem ego te, non tam vitandi laboris mei causa, quam quod id tua in-

teresse arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres, vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem : utrumque, ut ex te audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus, haec, ut
3 opinor, Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus, eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, praeter admodum paucos, ignoraretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae et inventae sunt, allici debuerunt ; sed dicendi quoque incredibili
4 quadam cum copia, tum etiam suavitate. Non potui igitur tibi, saepius hoc roganti, et tamen verenti, ne mihi gravis esses, (facile enim id cernebam,) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri videretur iniuria. Etenim cum tu mihi meisque multa saepe scripsisses, veritus sum, ne, si ego gravarer, aut ingratum id, aut superbum videretur. Sed, dum fuimus una, tu optimus es
5 testis, quam fuerim occupatus : ut autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, cum opera mea nec respublica nec amici uterentur, nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret : ut veni Veliam, tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni, nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum libros non haberem, memoria repetita, in ipsa navigatione conscripsi, tibi-que ex itinere misi : ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non

eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

Cum omnis ratio diligens differendi duas habeat partes; unam inveniendi, alteram iudicandi: utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt. Iudicandi enim vias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quam *Dialecticam* appellant. Inveniendi vero artem, quae *Topice* dicitur, quaeque ad usum potior erat, et ordine naturae certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est, et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et notato loco, facilis inventio est: sic, cum peruestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus: sic enim appellatae ab Aristotele sunt hae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, *Locum* esse argumenti sedem: *Argumentum* autem, rationem, quae rei dubiae faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent: alii assumentur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex his rebus, quae quodammodo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quae absunt, longeque disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo differitur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur.

eius argumenti talis est formula : Ius civile est ,
 aequitas constituta iis , qui eiusdem civitatis sunt ,
 ad res suas obtinendas : eius autem aequitatis uti-
 lis est cognitio : utilis est ergo iuris civilis scien-
 10 tia. tum partium enumeratio , quae tractatur hoc
 modo : Si neque censu , neque vindicta , nec te-
 stamento liber factus est , non est liber. neque est
 ulla earum rerum : non est igitur liber. tum no-
 tatio , cum ex vi verbi argumentum aliquod eli-
 citur , hoc modo : Cum lex Aelia Sentia assiduo
 vindicem assiduum esse iubeat , locupletem iubet
 locupleti : locuples enim est assiduus , ut ait Ae-
 3 lius , appellatus ab asse dando. Ducuntur etiam
 11 argumenta ex iis rebus , quae quodammodo affec-
 tae sunt ad id , de quo quaeritur. Sed hoc genus
 in plures partes distributum est. Nam alia coniu-
 gata appellamus , alia ex genere , alia ex formu-
 la , alia ex similitudine , alia ex antecedentibus ,
 alia ex consequentibus , alia ex repugnantibus , alia
 ex causis , alia ex effectis , alia ex comparatione
 12 maiorum , aut parium , aut minorum. Coniugata
 dicuntur , quae sunt ex verbis generis eiusdem.
 Eiusdem autem generis verba sunt , quae orta ab
 uno varie commutantur , ut sapiens , sapienter ,
 sapientia. Haec verborum coniugatio , συζυγία di-
 citur , ex qua huiusmodi est argumentum : Si
 13 compascuus ager est , ius est compascere. A ge-
 nere sic ducitur : Quoniam argentum omne mu-
 lieri legatum est , non potest ea pecunia , quae
 numerata domi relicta est , non esse legata ; for-
 ma enim a genere , quoad suum nomen retinet , nun-

quam feiungitur : numerata autem pecunia nomen
 argenti retinet : legata igitur videtur. A forma ge- 14
 neris, quam interdum, quo planius accipiatur, par-
 tem licet nominare, hoc modo : Si ita Fabiae pe-
 cunia legata est a viro, si ea uxor materfamilias
 esset ; si ea in manum viri non convenerat, ni-
 hil debetur. Genus enim est, uxor : eius duae
 formae ; ura matrumfamilias, earum, quae in ma-
 num convenerunt ; altera, earum, quae tantum-
 modo uxores habentur. qua in parte cum fuerit
 Fabia, legatum ei non videtur. A similitudine, hoc 15
 modo : Si aedes eae corruerunt, vitiumve fece-
 runt, quarum ususfructus legatus est, heres resti-
 tuere non debet, nec reficere, non magis, quam
 servum restituere, si is, cuius ususfructus legatus
 est, deperisset. A differentia : Non, si uxori vir 16
 legavit omne argentum, quod suum esset, idcir-
 co, quae in nominibus fuerunt, legata sunt. multum
 enim differt, in arcane positum sit argentum, an
 in tabulis debeatur. Ex contrario autem, sic : Non 17
 debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usum-
 fructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis
 relictis, putare id ad se pertinere. usus enim,
 non abusus, legatus est. ea sunt inter se contra-
 ria. Ab adiunctis : Si ea mulier testamentum fe- 4
 cit, quae se capite nunquam diminuit, non vi- 18
 detur ex edicto praetoris secundum eas tabulas pos-
 sessio dari. adiungitur enim, ut secundum servo-
 rum, secundum exfulum, secundum puerulorum
 tabulas possessio videatur ex edicto dari. Ab an- 19
 tecedentibus autem, et consequentibus, et repug-

nantibus, hoc modo : ab antecedentibus, Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet : a consequentibus, Si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium non esset, nuntium remisit ; quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet : a repugnantibus, Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio, neque a secundo herede legavit ; mortuo filio mulier usumfructum non amittet. quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest. repugnat enim recte accipere, et invitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo : Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere, vel solidum, vel fornicatum. at si quis in pariete communi demolendo damni infecti promiserit ; non debet praestare, quod fornix vitii fecerit. non enim eius vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut suspendi non posset. Ab effectis rebus, hoc modo : Cum mulier viro in manum venit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt eiusmodi : Quod in re maiore valet, valeat in minore : ut, si in urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur. Item contra : Quod in minore valet, valeat in maiore. licet idem exemplum convertere. Item : Quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est : ut,

Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. at in lege aedes non appellantur, et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. Quae autem extrinsecus affu-²⁴ muntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Graeci tales argumentationes, *ατεχνες*, vocant, id est, artis expertes: ut, si ita respondeas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quod, parietis communis tegendi causa, tectum proiiceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne²⁵ argumentum reperiendum, tanquam elementis quibusdam, significatio et demonstratio datur. Utrum igitur haecenus satis est? tibi quidem, tam acuto, et tam occupato, puto. Sed, quoniam avidum⁵ hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non fatiatum discedere. Quando ergo²⁶ unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quaedam membra habet, ea quam subtilissime persequamur: et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat, quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum earum, quae intelliguntur. Esse ea dico,²⁷ quae cerni tangi possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, suppellectilem, penus, cetera; quo ex genere quae-

dam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo, atque intelligi possunt: ut, si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias: quarum rerum nullum subest quasi corpus: est tamen quaedam conformatio insignita, et impressa intelligentia: quam notionem voco. ea saepe in argumentando defini-
 28 tione explicanda sunt. Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum, aliae divisionum: partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut, si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratum, more, aequitate consistat: divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos
 6 ea iure civili fieri possunt. Sunt et alia genera definitionum: sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres praecipiunt: cum sumseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut hoc, *Hereditas est pecunia*. Commune adhuc: multa enim genera sunt pecuniae. Adde quod sequitur: *quae morte alicuius ad quempiam pervenit*. nondum est definitio. multis enim modis sine hereditate teneri mortuo-

rum pecuniae possunt. Unum adde verbum, *iure*. iam a communitate res disiuncta videbitur, ut sit explicata definitio, sic: *Hereditas est pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure*. Nondum est satis: adde, *nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta*. confectum est. Itemque, ut illud, *Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt*. Non est satis. *Qui ab ingenuis oriundi sunt*. Ne id quidem satis est. *Quorum maiorum nemo servitutem servivit*. Absit etiam nunc. *Qui capite non sunt deminuti*. Hoc fortasse satis est. Nihil enim video Scaevolam, pontificem, ad hanc definitionem addidisse. Atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem ³⁰ et divisionum genus quale esset, ostendimus; sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt: ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, et cetera: in divisione, formae sunt, quas Graeci *ιδεα*s vocant: nostri, si qui haec forte tractant, *species* appellant; non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, *specierum*, et *speciebus* dicere: et saepe his casibus utendum est: at *formis*, et *formarum* velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus et formam ³¹ definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis et quasi fontem re-

ferri potest. Notionem appello, quam Graeci tum *εννοιαν*, tum *προληψιν* dicunt. Ea est insita, et ante percepta cuiusque formae cognitio, enodationis indigens. Formae igitur sunt hae, in quas genus, sine ullius praetermissione, dividitur: ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem, et similitudine quadam conturbatus, non satis acute, quae sunt discernenda, distinguit. Saepe etiam definiunt et oratores et poetae per translationem verbi, ex similitudine cum quadam suavitate. Sed ego a vestris exemplis, nisi necessario, non recedam. Solebat igitur Aquilius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, *ita* definire, *qua fluctus eluderet*: hoc est, quasi qui adolescentiam, florem aetatis; senectutem, occasum vitae, velit definire: translatione utens discedebat a verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, haecenus: reliqua videamus.

33 Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquant, ut si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum, in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiiciantur: partium distributio saepe est infinitior, 34 tanquam rivorum a fonte deductio. Itaque in oratoriis artibus, quaestionis genere proposito, quot

eius formae sint , subiungitur absolute. at cum de ornamentis verborum sententiarumque praecipitur , quae vocantur σχήματα , non fit idem. Res enim est infinitior ; ut ex hoc quoque intelligatur , quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videantur : tamen quia res differebant , nomina rerum distare voluerunt.

— Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est au- 35
tem , cum ex vi nominis argumentum elicitur : quam Graeci ετυμολογίαν vocant , id est , verbum ex verbo , veriloquium : nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes , genus hoc notationem appellamus , quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc idem Aristoteles συμβολον appellat , quod latine est nota. Sed cum intelligitur , quid significetur , minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur, ex 36
verbo : ut , cum quaeritur , *Postliminium* quid sit : (non dico , quae sint postliminii. nam id caderet in divisionem , quae talis est : Postliminio redeunt haec , homo , navis , mulus clitellarius , equus , equa , quae frena recipere solet) sed cum ipsius postliminii vis quaeritur , et verbum ipsum notatur. In quo Servius noster (ut opinor) nihil putat esse notandum , nisi *post* ; et *liminium* illud productionem esse verbi vult , ut in *fnitimo* , *legitimo* , *aeditimo* , non plus esse *timum* , quam in *meditullio tullium* : Scaevola autem , P. filius , iunc- 37
tum putat esse verbum , ut sit in eo et *post* et *limer* : ut quae a nobis alienata sunt , cum ad

hostem pervenerint, et ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videantur rediisse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio rediisse: deditum non esse, quoniam non fit receptus. Nam neque deditioem, neque donationem sine acceptioe intelligi posse.

- 9 Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae
 38 quodammodo affectae sunt ad id, de quo ambigitur: quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione, quam Graeci *συζυγίαν* vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut, si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus; veniret Mucius, qui, quia coniugata verba essent pluvia et pluendo, diceret, omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset.
- 39 Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a capite arcessere: saepe etiam citra licet, dummodo supra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur: ut, aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de coelo veniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arceudi continetur, genus est, aqua pluvia nocens: eius generis formae, loci vitio, et manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitro coerceri; altera
 40 non iubetur. Commode etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur; enumerare licet, quibus id modis fiat: deinde in eorum

aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere : quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

Similitudo sequitur, quae late patet ; sed orato- 10
ribus et philosophis magis, quam vobis. Et si 41
enim omnes loci sunt omnium disputationum, ad
argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationi-
bus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque
genera tibi nota sint : ubi autem his utare, quae-
stiones ipsae te admonebunt. Sunt enim similitudi- 42
nes, quae ex pluribus collationibus perveniunt
quo volunt, hoc modo : Si tutor fidem praestare
debet, si focius, si, cui mandaris, si qui fidu-
ciam acceperit : debet etiam procurator. Haec ex
pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio :
quae graece *επαγωγη* nominatur ; qua plurimum 43
est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitu-
dinis genus collatione sumitur, cum una res uni,
par pari comparatur, hoc modo : Quemadmo-
dum, si in urbe de finibus controversia est, quia
fines magis agrorum videntur esse, quam urbis,
finibus regundis adigere arbitrum non possis : sic,
si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota
magis agrorum est, aquae pluviae arcendae adi-
gere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis 44
loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Cu-
riana causa exemplis plurimis usus est, agens de
eo, qui testamento sic heredem instituisset, ut,
si filius natus esset in decem mensibus, isque mor-
tuus prius, quam in suam tutelam venisset ; se-
cundus heres hereditatem obtineret. Quae comme-

moratio exemplorum valuit; eaque vos in re-
 45 spondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla
 similitudinis habent vim: sed ea oratoria magis
 sunt, quam vestra: quamquam uti etiam vos so-
 letis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem
 dedisse id, quod mancipio dari non potest. num
 idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num
 is, qui mancipio dedit; ob eam rem se ulla re
 obligavit? In hoc genere oratoribus et philoso-
 phis concessum est, ut multa etiam loquantur, ut
 mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod
 fieri nullo modo possit, augendae rei gratia, di-
 catur, aut minuendae, quae hyperbole dicitur, et
 multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum.
 eisdem tamen ex locis (ut ante dixi) et in ma-
 ximis, et in minimis quaestionibus argumenta
 ducuntur.

II Sequitur similitudinem differentia rei, maxime
 46 contraria superiori: sed est eiusdem, dissimile et
 simile invenire. Eius generis haec sunt: Non,
 quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipsi
 mulieri; sine tutore auctore, solvas: ita quod
 aut pupillae, aut pupillo debeas, recte possis eo-
 47 dem modo solvere. Deinceps locus est, qui a
 contrario dicitur. Contrariorum autem genera
 sunt plura: unum eorum, quae in eodem genere
 plurimum differunt, ut sapientia et stultitia. Eodem
 autem genere dicuntur, quibus propositis occur-
 runt, tanquam e regione, quaedam contraria,
 ut celeritati tarditas, non debilitas. ex quibus
 (contrariis) argumenta talia existunt: Si stulti-

tiam fugimus, sapientiam sequamur : et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia ⁴⁸ contraria, quae privantia licet appellemus. latine, Graeci appellant *στερητικά*. Praepositio enim IN, privat verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset : ut *dignitas, indignitas, humanitas, inhumanitas*, et cetera generis eiusdem : quorum tractatio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque sunt contra-⁴⁹ riorum genera, velut ea, quae cum alio conferuntur : ut duplum, simplum : multa, pauca : longum, breve : maius, minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur *negantia*. ea *αποφατικά* Graeci, contraria aientibus : ut, Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est ? tantum intelligatur, argumento quaerendo, contrariis omnibus contraria non convenire.

Ab adiunctis autem posui equidem exemplum ⁵⁰ paulo ante, multa scilicet adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus, ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet : cum quaeritur, quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut, quid omnino fieri possit. At loci quidem ipsius forma talis est. Ad-¹² monet autem hic locus, ut quaeratur, quid ante ⁵¹ rem, quid cum re, quid post rem evenerit. Nihil hoc ad ius ; ad Ciceronem, inquit Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de

facto quaeretur. tu tamen patiēre, nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisperitorum, 52 sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum, convivium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, et si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, et si qua alia signa conturbationis et conscientiae: praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, ceteraque, quae suspicionem facti possunt movere.

53 Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus, et antecedentibus, et repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diversus est, nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt: consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur. itemque et antecedentia et repugnantia. quidquid enim antecedit quamque rem, id cohaeret cum re necessario: et quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohaerere nunquam

13 possit. Cum tripartito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam; reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. nam quid interest, cum hoc sumseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: *Si pecunia signata, argentum est;*

legata est mulieri. est autem pecunia signata argen-
tum. legata igitur. An illo modo ? Si numerata pe-
cunia, non est legata ; non est numerata pecunia ar-
gentum. est autem numerata pecunia argentum. legata
igitur est. An illo modo ? Non et legatum argen-
tum est, et non est legata numerata pecunia. legatum
autem argentum est. legata igitur numerata pecunia
est. Appellant autem dialectici eam conclusionem 54
 argumenti, in qua, cum primum assumferis, con-
 sequitur id, quod annexum est, primum conclu-
 sionis modum : cum id, quod annexum est, ne-
 garis, ut id quoque, cui fuerit annexum, negan-
 dum sit, secundus appellatur concludendi modus :
 cum autem aliqua coniuncta negaris, et his alia
 negatio rursus adiungitur, et ex his primum sum-
 feris, ut, quod relinquitur, tollendum sit : is ter-
 tius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa 55
 rhetorum sunt ex contrariis conclusa, quae ipsi
 enthymemata appellant : non quod non omnis
 sententia proprio nomine enthymema dicatur :
 sed, ut Homerus propter excellentiam commune
 poetarum nomen efficit apud Graecos suum ; sic,
 cum omnis sententia enthymema dicatur, quia
 videtur ea, quae ex contrariis conficiatur, acu-
 tissima, sola proprie nomen commune possidet.
 Eius generis haec sunt. *Hunc metuere, alterum in*
metu non ponere ? Eam, quam nihil accusas, dam-
nas : bene quam meritam esse autumas, dicis male
mereri ? Id, quod scis, prodest nihil : id, quod
nescis, obest ? Hoc differendi genus attingit om- 14
 nino vestras quoque in respondendo disputationes: 56
 L 2

sed philosophorum magis ; quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant : *Aut hoc, aut illud : hoc autem : non igitur illud.* Itemque, *Aut hoc, aut illud : non autem hoc : illud igitur.* Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disiunctione plus uno verum
 57 esse non potest. Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior, quartus ; posterior, quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic : *Non et hoc est, et illud : hoc autem : non igitur illud.* Hic modus est sextus. Septimus autem, *Non et hoc, et illud : non autem hoc : illud igitur.* Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem sunt necessariae.

38 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur : deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, et quidem ex
 15 iure civili : sed haec patent latius. Causarum igitur genera, duo sunt : unum, quod vi sua id, quod sub ea subiectum est, certo efficit, ut ignis accendit : alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit : ut, si quis aes causam statuae velit dicere, quod sine eo non
 59 possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolidi

quodammodo ; ut locus , tempus , materiae , fer-
 ramenta , et cetera generis eiusdem : alia autem
 praecursionem quandam adhibent ad efficiendum ,
 et quaedam afferunt per se adiuvantia , etsi non
 necessaria , ut amori congressio causam attulerit ,
 amor flagitio. Ex hoc genere causarum , ex aeter-
 nitate pendentium , fatum a Stoicis necitur. Atque
 ut earum causarum , sine quibus effici non potest ,
 genera divisi ; sic etiam efficientium dividi pos-
 sunt. Sunt enim aliae causae , quae plane efficiant ,
 nulla re adiuvante : aliae , quae adiuvari velint :
 ut sapientia efficit sapientes sola per se : beatos
 efficiat , necne , sola per se , quaestio est. Quare 60
 cum in disputationem inciderit causa efficiens ali-
 quid necessario , sine dubitatione licebit , quod effi-
 citur ab ea causa , concludere. Cum autem erit 16
 talis causa , ut in ea non sit efficiendi necessitas ;
 necessaria conclusio non sequitur. Atque illud qui-
 dem genus causarum , quod habet vim efficiendi
 necessariam , errorem afferre non fere solet : hoc
 autem , sine quo non efficitur , saepe conturbat.
 Non enim , si sine parentibus filii esse non pos-
 sunt , propterea causa fuit in parentibus gignendi
 necessaria. Hoc igitur , sine quo non fit , ab eo , 61
 a quo certo fit , diligenter est separandum. Illud
 enim est tanquam ,

Uinam ne in nemore Pelio securibus

Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes !

Nisi enim cecidisset abiegna ad terram trabes ,
 Argo illa facta non esset. nec tamen fuit in his
 trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Aiacis

navim *crispifulcans igneum fulmen* iniectum est, 62 inflammatur navis necessario. Atque etiam est causerum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum est: aliae autem aut voluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut facile et cito irascatur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa, nec quidquam omnino; sed huiusmodi causae non 63 necessariae. Omnium autem causerum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura, et in 17 arte constantia est, in ceteris nulla. Sed tamen earum causerum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi iudiciumque tangunt: latent, quae subiectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat; hoc ipsum est fortunae eventus, obscura causa, quae latenter efficitur. Etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt; 34 voluntaria, quae consilio. Quae autem fortuna, vel ignorata, vel voluntaria. Nam iacere telum, voluntatis est: ferire, quem nolueris, fortunae. Ex quo aries ille subiicitur in vestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quam iecit. Cadunt etiam in ignorationem atque

in imprudentiam perturbationes animi : quae ,
quamquam sunt voluntariae , (obiurgatione
enim , et admonitione deiiciuntur ,) tamen
habent tantos motus , ut ea , quae voluntaria
sunt , aut necessaria interdum , aut certe ignorata
videantur. Toto igitur loco causarum explicato ,⁶⁵
ex earum differentia in magnis quidem causis vel
oratorum , vel philosophorum , magna argumen-
torum suppetit copia ; in vestris autem , si non
uberior , at fortasse subtilior. Privata enim iudicia
maximarum quidem rerum in iurisconsultorum
mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt mul-
tum , et adhibentur in consilio : et patronis dili-
gentibus , ad eorum prudentiam confugientibus ,
hastas ministrant. In omnibus igitur iis iudiciis ,⁶⁶
in quibus , *ex fide bona* , est additum : ubi vero
etiam , *ut inter bonos bene agier* : inprimisque in
arbitrio rei uxoriae , in quo est ; *quid aequius , me-
lius* , parati esse debent. Illi enim dolum malum ,
illi fidem bonam , illi aequum , bonum , illi , quid
socium socio , quid eum , qui negotia aliena cu-
rasset , ei , cuius ea negotia fuissent ; quid eum ,
qui mandasset , eumve , cui mandatum esset , alte-
rum alteri praestare oporteret ; quid virum uxori ,
quid uxorem viro , tradiderunt. Licebit igitur ,
diligenter cognitis argumentorum locis , non mo-
do oratoribus et philosophis , sed iuris etiam pe-
ritis copiose de consultationibus suis disputare.
Coniunctus huic causarum loco locus ille est , qui¹⁸
efficitur ex causis. Ut enim causa effectum indicat ,⁶⁷
sic , quod effectum est , quae fuerit causa , de-

monstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed iis, qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant, quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio, cognitionem eventorum facit.

- 68 Reliquus est comparationis locus, cuius genus et exemplum supra positum est, ut ceterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur haec, numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas affectio.
- 69 Numero sic comparabuntur, plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustiis; ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur, quae propter se expetenda sunt, iis, quae propter aliud; et ut innata atque insita, assumptis et adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimatis, naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa gravior, quam non efficiens: quae seipsis contenta sunt, meliora, quam quae egent aliis: quae in nostra,
- 70

quam quae in aliorum potestate sunt : stabilia incertis : quae eripi non possunt , iis , quae possunt. Affectio autem ad res aliquas , est huiusmodi : principum commoda maiora , quam reliquorum ; itemque , quae iucundiora , quae pluribus probata , quae ab optimo quoque laudata. Atque , ut haec in comparatione meliora , sic deteriora , quae iis sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet , nec submissionem. est enim aequalis. Multa autem sunt , quae aequalitate ipsa comparentur : quae ita fere concluduntur. Si consilio iuvare cives et auxilio , aequa in laude ponendum est : pari gloria debent esse ii , qui consulunt , et ii , qui defendunt. at , quod primum , est : quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio , ut , cum profectus sis a definitione , a partitione , a notatione , a coniugatis , a genere , a forma , a similitudine , a differentia , a contrariis , ab adiunctis , a consequentibus , ab antecedentibus , a repugnantibus , a causis , ab effectis , a comparatione maiorum , minorum , parium , nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

Sed quoniam ita a principio divisimus , ut alios 19 locos diceremus in eo ipso , de quo ambigitur , 72 haerere , de quibus satis est dictum , alios assumi extrinsecus ; de iis pauca dicamus : etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent ; sed tamen totam rem perficiamus , quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es , quem nihil , nisi ius civile , delectet : et quoniam ad te haec ita scri-

buntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quamplurimum iis, quos recta
73 studia delectant, prodesse possimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expertis, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscunque testimonii pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quaeritur: sed auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxime: in tempore autem multa sunt, quae afferant auctoritatem, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos, et opulentos, et aetatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant, et qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa virtute vi-
74 dentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in iis nulla species virtutis est: tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur; (magna enim est vis ad persuadendum, scientiae;) aut usus: plerum-
20 que enim creditur iis, qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quae cum a corporibus, tum ab animis nascitur. Nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere, et, quae a perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem

et fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus ⁷⁵ nonnunquam verum invenitur, pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, infania. Nam et pueri saepe indicaverunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: et per somnum, vinum, insaniam, multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est, bonis viris subauscultantibus, pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumque prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus. Concurfio autem fortuitorum talis est, ut, ⁷⁶ si interventum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspitionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum veritas vix potest. Huius etiam generis est fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipartita sunt: ex quibus alterum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit: hominum autem industria. Divina haec fe- ⁷⁷ re sunt testimonia; primum orationis; (oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in his deorum oratio;) deinde rerum, in quibus insunt quasi opera divina quaedam: primum ipse mundus, eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aerei volatus avium atque cantus; deinde eiusdem aeris sonitus et ardores, multarumque rerum in terra portenta; atque etiam per exta inventa praesensio. A dormientibus quoque multa

significata visis, quibus ex locis sumi interdum so-
 78 lent ad fidem faciendam testimonia deorum. In
 homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio au-
 tem est, non modo eos virtutem habere, qui ha-
 beant, sed eos etiam, qui habere videantur. Ita-
 que, quos ingenio, quos studio, quos doctrina
 praeditos vident, quorumque vitam constantem,
 et probatam, ut Catonis, Laelii, Scipionis, alio-
 rumque plurimum, rentur eos esse, quales seipsum
 velint. Nec solum eos censent tales esse, qui in
 honoribus populi, reque publica versantur, sed
 et oratores, et philosophos, et poetas, et histo-
 ricos: ex quorum et dictis et scriptis saepe auc-
 toritas petitur ad faciendam fidem.

21 Expositis omnibus argumentandi locis, illud pri-
 79 mum intelligendum est, nec ullam esse disputa-
 tionem, in quam non aliquis locus incurrat, nec
 fere omnes locos incidere in omnem quaestio-
 nem, sed quibusdam quaestionibus alios esse ap-
 tiores locos. Quaestionum duo sunt genera: alte-
 rum infinitum, alterum definitum. Definitum est,
 quod *υποθεσις* Graeci, nos *causam*: infinitum,
 quod *θεσις* illi appellant, nos *propositum* possumus
 80 nominare. Causa certis personis, locis, tempori-
 bus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omni-
 bus, aut in plerisque eorum: propositum autem,
 in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in
 maximis. Itaque propositum pars causae est. Sed
 omnis quaestio, earum aliqua de re est, quibus
 causae continentur, aut una, aut pluribus, aut
 81 nonnunquam omnibus. Quaestionum autem, qua-

cunque de re sint, duo sunt genera: unum cognitionis: alterum actionis. Cognitionis sunt hae, quarum finis est scientia: ut, si quaeratur, a naturane ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum et pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sitne sapientis ad rempublicam accedere. Cognitionis quaestiones tripartitae sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quatuor partes distributa est: quarum una est, cum quaeritur, sitne aliquid; altera, unde ortum sit; tertia, quae id causa effecerit; quarta, in qua de mutatione rei quaeritur: Sit, necne sit: ecquidnam honestum sit: ecquid aequum re vera; an haec tantum in opinione sint. Unde autem sit ortum, ut, cum quaeritur, natura, an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic, ut, cum quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione, sic: Possitne eloquentia commutatione aliqua converti in infantiam. Cum autem, quid sit, quaeritur; notio explicanda est, et proprietates, et divisio, et partitio. Haec enim sunt definitioni attributa: additur etiam descriptio, quam Graeci *χαρακτηρη* vocant. Notio sic quaeritur: Sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: In hominemne solum cadat, an etiam in belluas aegritudo. Divisio, et eodem pacto partitio, sic: Triane genera bonorum sint. Descriptio, Qualis sit avarus, qualis

assentator, ceteraque eiusdem generis, in quibus
 24 natura et vita describitur. Cum autem quaeritur,
 quale quid sit; aut simpliciter quaeritur, aut com-
 parate: simpliciter, Expetendane sit gloria? com-
 parate, Praeponendane sit divitiis gloria? Sim-
 plicium tria genera sunt: de expetendo fugien-
 doque: de aequo et iniquo: de honesto et turpi.
 Comparationum autem duo, unum de eodem et
 alio: alterum de maiore et minore. De expeten-
 do et fugiendo, huiusmodi: Si expetendae divi-
 tiae, si fugienda pauperas? De aequo et iniquo:
 Aequumne sit ulcisci, a quocunque iniuriam ac-
 ceperis? De honesto et turpi: Honestumne sit,
 35 pro patria mori? Ex altero autem genere, quod
 erat bipartitum, unum est de eodem et alio: ut,
 si quaeratur, quid intersit inter amicum et assen-
 tatorem? regem et tyrannum? Alterum de ma-
 iore et minore: ut, si quaeratur, eloquentiane
 pluris sit, an iuris civilis scientia. De cognitionis
 35 quaestionibus haecenus. Actionis reliquae sunt:
 quarum duo sunt genera: unum ad officium, al-
 terum ad motum animi vel gignendum, vel se-
 dandum, planeve tollendum. Ad officium sic; ut,
 cum quaeritur, suscipiendine sint liberi. Ad mo-
 vendos animos, cum sunt cohortationes ad de-
 fendendam rempublicam, ad gloriam, et ad lau-
 dem: quo ex genere sunt querelae, incitationes,
 miserationesque flebiles, rursusque oratio cum ira-
 cundiam restinguens, tum metum eripiens, tum ex-
 sultantem laetitiam comprimens, tum aegritudi-
 nem abstergens. Haec cum in propositis quaestio-

nibus genera sint , eadem in causas transferuntur. 23

Loci autem qui ad quasque quaestiones accom- 87
modati sunt, deinceps est videndum. Omnes qui-
dem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt:
sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniectu-
ram igitur maxime apta, quae ex causis, quae
ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad
definitionem autem pertinet ratio, et scientia de-
finiendi. Atque huic generi finitimum est illud,
quod appellari de eodem et altero diximus: quod
genus forma quaedam definitionis est. Si enim quae-
ratur, idemne sit pertinacia et perseverantia, de-
finitionibus iudicandum est. Loci autem conveniunt 88
in eius generis quaestionem consequentes, antece-
dentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus iis,
qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc
rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut
si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut
si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut, si
huius rei haec, illius alia causa est: aut si ex
alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis
horum id, de quo quaeritur, idemne, an aliud
sit, inveniri potest. Ad tertium genus quaestionis, 89
in quo, quale sit, quaeritur, in comparationem
ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco
enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de
expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea,
quae sunt aut animi, aut corporis, aut externa
vel commoda, vel incommoda. Itemque cum de
honesto turpique quaeritur, ad animi bona, vel
mala, omnis dirigenda oratio est. Cum autem de 90

aequo et iniquo differitur, aequitatis loci colliguntur. hi cernuntur bipartito: et natura, et instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, et ulciscendi ius. Institutio autem aequitatis, tripartita est. una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate confirmata. Atque etiam rursus aequitas, tripartita dicitur esse: una ad superiores deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, 24 tertia iustitia aut aequitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia.

91 Tria sunt igitur genera causarum: iudicii, deliberationis, laudationis. Quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius: ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositae, tum aequitatis. Deliberandi finis, utilitas: cuius hae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum. Laudationis finis, honestas: 92 de qua item est ante dictum. Sed definitae quaestiones a suis quaeque locis, quasi propriis, instituuntur, in accusationem defensionemque partitae. In quibus existunt haec genera, ut accusator personam arguat facti: defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum, aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse, aut iure esse factum. Itaque aut insitialis, aut coniecturalis prima appelletur: definitiva, altera: tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. Harum 25 causarum propria argumenta, ex iis sumpta locis,

quos exposuimus, in praeceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est de- 93
 pulsio criminis, quae Graece *στασις* dicitur, Latine appelletur *status*: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus et laudationibus iidem existunt *status*. Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt, aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione *status* coniecturalis existit. At, cum aliquid de utilitate, 94
 honestate, aequitate differitur, deque iis rebus, quae iis sunt contrariae: incurrunt *status*, aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest, id factum esse, quod laudetur; aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit; aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. Sed quae 95
 ex *status* contentio efficitur, eam Graeci *κρίσιμον* vocant. mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, *qua de re agitur*, vocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, haec *continentia* vocentur, quasi firmamenta defensionis: quibus sublatis defensio nulla sit. Sed, quoniam lege firmitus in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem et testem adhibeamus. In qua re alii quasi *status* existunt novi, qui appellantur legitimae disceptationes. Tum enim defenditur non id legem dicere, 96

quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum est, ut duae differentes sententiae accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur, verbane plus, aut sententia valere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quae controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis, et scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis
 26 in legibus, quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem existere. Horum tractationes in aliis libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuvantur, partim propriis, partim communibus: ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attentis sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis. Itemque narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moderatae, ut cum dignitate. quae quamquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria
 98 narrandi. Quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant, dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quaedam habet, et maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur: et, si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo et

miseriçordia , et iracundia , et odium , et invidia ,
 et ceterae animi affectiones perturbantur , prae-
 cepta suppeditantur aliis in libris , quos poteris
 mecum legere , cum voles. Ad id autem , quod te ¹⁰²
 velle fenseram , cumulate satisfactum esse debet
 voluntati tuae. Nam , ne praeterirem aliquid , quod
 ad argumentum in omni ratione reperiendum per-
 tineret , plura quam a te desiderata erant , sum
 complexus , fecique quod saepe liberales vendito-
 res solent , ut , cum aedes fundumve vendiderint ,
 rutis caesis receptis , concedant tamen aliquid
 emtori , quod ornandi causa apte et loco positum
 esse videatur. sic tibi nos ad id , quod quasi man-
 cipio dare debuimus , ornamenta quaedam volui-
 mus non debita accedere.

